

Πατήρ πάντων πόλεμος:

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι
ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο

Εβδ. 5 Η αισθητική και η μνήμη του πολέμου

Άγγελος Χανιώτης

© Mathesis/CUP

Περιγραφή του μαθήματος

Η ελληνιστική εποχή αρχίζει με τους Πολέμους των Διαδόχων μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και τελειώνει με την κατάκτηση της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου από τη Ρώμη (30 π.Χ.). Ανάμεσα στη βίαιη αρχή και το αιματηρό τέλος μεσολαβούν διαρκείς πόλεμοι, οφειλόμενοι σε εδαφικές διεκδικήσεις πόλεων, επεκτατικές βλέψεις βασιλέων, βαρβαρικές εισβολές, εμφύλιες διαμάχες και την επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Αν αναζητούσαμε μια μόνο φράση για να εκφράσει τη σημασία του πολέμου για μια παραμελημένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν θα είχαμε καλύτερη επιλογή από μια φράση του Ηρακλείτου: «Πατήρ πάντων πόλεμος».

Το μάθημα θα ασχοληθεί με τις κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές των αδιάκοπων πολέμων, επιχειρώντας να απαντήσει σε ερωτήματα με διαχρονική σημασία: Ποιές είναι οι αιτίες των πολέμων; Τί επιπτώσεις έχει ο πόλεμος στη λειτουργία πολιτευμάτων και τις κοινωνικές δομές, στην οικονομία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την τέχνη; Ποιά είναι η ιδεολογική του διάσταση; Πώς εντάσσονται πολεμικά γεγονότα στη συλλογική μνήμη; Θα εξετασθούν όλα τα είδη διαθέσιμων πηγών: κείμενα ιστορικών, έργα ποιητών, στρατιωτικά εγχειρίδια, επιγραφές, μνημεία και έργα τέχνης.

Διδάσκων

Άγγελος Χανιώτης

Ο Άγγελος Χανιώτης είναι Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Institute for Advanced Study του Princeton. Σπούδασε αρχαία ιστορία, αρχαιολογία και κλασική φιλολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Χαϊδελβέργης. Έχει διδάξει αρχαία ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης (του οποίου διετέλεσε αντιπρύτανης), στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, και στο All Souls College της Οξφόρδης. Οι έρευνές του σχετίζονται με την κοινωνία, τη θρησκεία και την ιστορία των ιδεών στην αρχαία Ελλάδα, κυρίως στην ελληνιστική εποχή. Έχει δημοσιεύσει περισσότερες από 150 μελέτες σε διεθνή περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων και έχει εκδώσει πολλούς συλλογικούς τόμους. Τα σημαντικότερα βιβλία του είναι τα: *Ιστοριογραφία και ιστορικοί στις αρχαίες ελληνικές επιγραφές* (Στουτγάρδη 1988), *Οι συμβάσεις μεταξύ κρητικών πόλεων στην ελληνιστική εποχή* (Στουτγάρδη 1996), *«Αρχαία Κρήτη»*

(Μόναχο 2004), *Ελληνιστικοί πόλεμοι: Πολιτιστική και κοινωνική ιστορία* (Οξφόρδη 2005). Έχει τιμηθεί με το Βραβείο Νίκου Σβορώνου (1991), με το Βραβείο Διδασκαλίας του Παν/μίου της Νέας Υόρκης (1997), με το Κρατικό Βραβείο Έρευνας Βάδης-Βυρτεμβέργης (2001), κ.ά. Το βιβλίο του *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στον ελληνιστικό κόσμο* (ΠΕΚ 2009) τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου-Κριτικής για το 2010.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Βιντεοσκόπηση: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης**

Μοντάζ: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης.**

Η βιντεοσκόπηση έγινε τον Ιούλιο του 2016 στο στούντιο του *Mathesis* στο Ηράκλειο.

Διευθυντής

Στέφανος Τραχανάς

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία και το εκπαιδευτικό υλικό που απαιτείται για να τη στηρίξει αποτελούν τα δύο κεντρικά θέματα της επαγγελματικής ζωής του Στέφανου Τραχανά. Από το 1983 έως σήμερα διδάσκει εθελοντικά στο Τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Κρήτης –κυρίως κβαντομηχανική και διαφορικές εξισώσεις– και έχει συγγράψει εννέα πανεπιστημιακά συγγράμματα σε αυτά τα πεδία καθώς και ένα δοκιμιακό βιβλίο για τη θέση της επιστήμης στον πολιτισμό μας. Επιπλέον ως ιδρυτικό μέλος και διευθυντής των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης έως το 2013 (τώρα είναι πρόεδρος της εκδοτικής επιτροπής τους), είχε τη βασική ευθύνη στη δημιουργία του πρώτου πανεπιστημιακού εκδοτικού οίκου της χώρας. Ενόσ μη κερδοσκοπικού οργανισμού προσηλωμένου στην ποιότητα των

βιβλίων ως θεμελιώδη αξία.

Για τη διδασκαλία του στο Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης του απονεμήθηκε το 2002 ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα του πανεπιστημίου, ενώ για το έργο του στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης βραβεύτηκε το 2009 με το εκδοτικό βραβείο του περιοδικού Διαβάζω. Το 2012 έλαβε το εθνικό βραβείο εξαιρετης πανεπιστημιακής διδασκαλίας Βασίλη Ξανθόπουλου – Στέφανου Πνευματικού, ενώ για το σύνολο της προσφοράς του τιμήθηκε το 2015 με τον Ανώτερο Ταξιάρχη του Φοίνικα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Τα τελευταία 5 χρόνια το ενδιαφέρον του στράφηκε βαθμιαία προς τη διαδικτυακή εκπαίδευση. Αρχικά μέσω της συγγραφής ενός αυθεντικά διαδικτυακού βιβλίου κβαντικής φυσικής –από τα ελάχιστα που υπάρχουν διεθνώς– και κατόπιν με την ενεργό συμμετοχή του στο πρώτο ελληνικό πείραμα διαδικτυακής διδασκαλίας πανεπιστημιακών μαθημάτων που οργάνωσε το Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε συνεργασία με τις ΠΕΚ. Μία πολύτιμη εμπειρία που του αποκάλυψε τις μοναδικές δυνατότητες που προσφέρουν τα διαδικτυακά μαθήματα για να φθάσει το αγαθό της εκπαίδευσης σε όσους το επιθυμούν, ανεξάρτητα από κοινωνικούς ή γεωγραφικούς φραγμούς. Και να γίνει έτσι δυνατή η μεγαλύτερη διεύρυνση ορίων στην εκπαίδευση μετά την ανακάλυψη της

τυπογραφίας.

Έχοντας ευεργετηθεί κι ο ίδιος από ένα εκπαιδευτικό σύστημα που του έδωσε τη δυνατότητα να ξεφύγει από τους κοινωνικούς και μορφωτικούς περιορισμούς του περιβάλλοντός του, δεν έπαψε ποτέ να πιστεύει ότι η εξίσωση ευκαιριών στην εκπαίδευση είναι από τους ευγενέστερους –και συνάμα τους πιο "κερδοφόρους"– στόχους που μια κοινωνία αξίζει να θέτει στον εαυτό της.

Έτσι πήρε την πρωτοβουλία για την ίδρυση του Mathesis στο οποίο και προσφέρει εθελοντικά την εργασία του τόσο ως διευθυντής του (πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης) όσο και ως δάσκαλος ή συγγραφέας. Η επιτυχία του "πειράματος" είναι το προσωπικό του στοίχημα για τα επόμενα χρόνια.

Νίκος Γκικόπουλος

Τεχνικός υπεύθυνος

Συνεργάζεται με τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης από το 2011 ως τεχνικός πληροφορικής αρχικά για την κατασκευή ενός ειδικού διαδικτυακού βιβλίου και διαδραστικού βιβλίου και την παραμετροποίηση του λογισμικού αυτοματοποιημένης εξέτασης των χρηστών του. Ενώ από το 2014 και μετά είναι ο τεχνικός υπεύθυνος του Mathesis με τη βασική ευθύνη τόσο για την παραμετροποίηση της πλατφόρμας OpenEdX, όσο και τη βιντεοσκόπηση των μαθημάτων του.

Μετά τις σπουδές του στην Αγγλία ασχολήθηκε ενεργά με τη διδασκαλία Η/Υ και την ανάπτυξη (διαδικτυακών και μη) εφαρμογών πληροφορικής και πολυμέσων στο Πανεπιστήμιο και το ΤΕΙ Κρήτης, και ως Διαχειριστής Συστημάτων και δικτύων στο Υπολογιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου, καθώς και στις αθλητικές εγκαταστάσεις του Δήμου Ηρακλείου. Παράλληλα συνεργάστηκε με το ΙΤΕ για τις ανάγκες του έργου D-Space στο οποίο ανέπτυξε εφαρμογές αυτοματοποίησης και απομακρυσμένης διαχείρισης των τηλεσκοπίων και άλλων αστρονομικών οργάνων για το Αστεροσκοπείο του Σκίνακα.

Επίσης εργάστηκε ως ερευνητής πληροφορικής στο τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης της FORTHnet A.E, καθώς και σε διάφορες επιχειρήσεις του Ιδιωτικού Τομέα για τη δημιουργία λογισμικού, κατασκευή ιστοσελίδων, ανάπτυξη και τεχνική υποστήριξη δικτύων, σεμινάρια κ.ά.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Εκδοτική Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμοι Δ–Ε, Αθήνα 1973-1976.
2. Σ. Ανεζίρη (επιμ.), Ανθολόγιο. Επιγραφές και πάπυροι της μετακλασικής αρχαιότητας. Κείμενα, μετάφραση, σχολιασμός, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών 2009.
3. A. Chaniotis, War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History, Malden/Oxford: Blackwell 2005.
4. Η.-J. Gehrke, Ιστορία της ελληνιστικής εποχής, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2000 (μετάφραση Άγγελου Χανιώτη).
5. Σ. Συρόπουλος, Τα μετά τον Αλέξανδρο, Αθήνα: Ιωλκός 2005.

Περιεχόμενα

Πατήρ πάντων πόλεμος:.....	1
Οι ελληνιστικοί πόλεμοι ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο.....	1
Περιγραφή του μαθήματος	2
Διδάσκων.....	2
Συντελεστές.....	3
Διδακτικό υλικό	5
Εβδομάδα 5: Η αισθητική και η μνήμη του πολέμου	7
5.1: Η μνήμη του πολέμου I	7
V5.1.1 Συλλογική και πολιτισμική μνήμη (16΄).....	7
V5.1.2 Προφορικότητα της μνήμης (15΄).....	11
V5.1.3 Ανάμνηση: Ιστορικές επέτειοι (22΄)	15
5.2: Η μνήμη του πολέμου II	21
V5.2.1 Ιστοριογραφία (16΄).....	21
V5.2.2 Ιστοριογραφία ως μνημείο (14΄)	25
V5.2.3 Τόποι της μνήμης (17΄)	28
5.3: Η αισθητική του πολέμου	34
V5.3.1 Αγωνία, περιπέτεια, παράδοξο (19΄)	34
V5.3.2 Αισθητική του πολέμου: υπαινικτικότητα, διέγερση (16΄).....	40
V5.3.3 Επίλογος (24΄)	45

Εβδομάδα 5: Η αισθητική και η μνήμη του πολέμου

5.1: Η μνήμη του πολέμου I

V5.1.1 Συλλογική και πολιτισμική μνήμη (16')

<https://youtu.be/xYuv64tAamQ>

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimonia

Το 133 π.Χ. πέθανε ο τελευταίος βασιλιάς του Περγάμου, ο Άτταλος Γ', αφήνοντας με τη διαθήκη του στους Ρωμαίους το βασίλειό του και ανακηρύσσοντας τις πόλεις που βρίσκονται στο Βασίλειό του ανεξάρτητες. Ο Αριστόνικος, ένα μέλος της βασιλικής οικογένειας, ξεκίνησε όμως μία εξέγερση κατά των Ρωμαίων προσπαθώντας να συνεχίσει τη δυναστεία και να δημιουργήσει ένα δικό του βασίλειο. Οι Ρωμαίοι αμέσως ξεκίνησαν μία εκστρατεία κατά του Αριστόνικου. Το 130 π.Χ. έφτασαν τα νέα στο Βουχέτιο, μία πολίχνη της Ηπείρου κοντά στην Κασσώπη, ότι ο Μάρκος Περπίνα, ο Ρωμαίος ύπατος εκείνης της χρονιάς, ξεκινούσε μια εκστρατεία κατά του Αριστόνικου. Τα στρατεύματά του τα ακολούθησαν τρεις αρκετά πλούσιοι άντρες από το Βουχέτιο αριστοκρατικής καταγωγής, ο Φιλώτας, ο Ίππαρχος και ο Κυλισσός. Όταν γύρισαν, ένα χρόνο αργότερα μετά από τη νικηφόρα εκστρατεία κατά του Αριστόνικου, έστησαν ένα άγαλμα του Ηρακλή στην πόλη τους, ευχαριστώντας τον Ηρακλή για τη σωτηρία την οποία τους πρόσφερε στη μάχη. Το κείμενο σώζεται σε μία επιγραφή που έχει βρεθεί. Δημόσια ανακηρύσσουν τον Ηρακλή, γιο του Δία, ως Σωτήρα τους:

“Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος, ο στρατηγός, οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστόνικου, αφού τον νίκησαν σε μάχη, αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο, έφεραν στην πόλη τους πολεμική ισχύ. Οι απόγονοι του Οξύλου, οι παλιοί κάτοικοι αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία για την ασφαλή τους επιστροφή στην πατρίδα κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε δίπλα τους σε όλες τις μάχες”.

Μπορούμε να φανταστούμε την εντύπωση που θα άφησε η επιστροφή αυτών των τριών πολεμιστών στην πολίχνη του Βουχέτιου. Δεν ήταν πολλοί οι συμπατριώτες τους που είχαν φτάσει σε τόσο μακρινές περιοχές και φυσικά μπορούμε να φανταστούμε ότι, καθώς θα μεγάλωναν οι τρεις αυτοί άντρες, θα θυμόντουσαν σε δείπνα και συμπόσια τις περιπέτειές τους στη Μικρά Ασία, κατά την εκστρατεία αυτή, και θα τις διηγούνταν. Αλλά και το άγαλμα το οποίο έστησαν στην πόλη τους ήταν ορατό μνημείο, ήταν ορατό υπόμνημα της περιπέτειάς τους, αλλά και του γεγονότος ότι πίστευαν ότι ο ίδιος ο Ηρακλής είχε κατέβει από τον Όλυμπο για να τους παρασταθεί στη μάχη.

Η μνήμη του πολέμου και η ανάμνηση του πολέμου είναι, στην ελληνιστική εποχή αλλά και γενικά, κυρίως ιδιωτική μνήμη. Είναι η μνήμη των συγγενών των πεσόντων, η μνήμη μιας μάνας που έχει χάσει τον γιο της στη μάχη, είναι οι αφηγήσεις ηλικιωμένων ανδρών πολλά χρόνια μετά από κάποιο πόλεμο, είναι οι αναμνήσεις εκείνων που επισκέπτονται τους τάφους των πολεμιστών.

Η μνήμη, στην ελληνιστική εποχή, είναι όμως και τα έργα των ιστορικών, είναι τα μνημεία τα δημόσια τα οποία κοσμούν τις πόλεις, είναι τα πολεμικά αφιερώματα τα οποία συναντούμε

στα ιερά, είναι τα κενοτάφια και τα δημόσια σήματα, δηλαδή οι δημόσιοι τάφοι των πεσόντων του πολέμου. Η πηγή γνώσεων των σύγχρονων Ελλήνων για τα γεγονότα αυτής της εποχής δεν ήταν πρώτιστα γνώσεις οι οποίες πηγάζουν από την ανάγνωση ιστοριογραφικών βιβλίων. Η γνώση για ιστορικά γεγονότα τόσο εκείνης της περιόδου όσο και παλαιότερα έχει άλλες πηγές. Είναι οι διαλέξεις σύγχρονων ιστορικών -θα αναφερθώ σε αυτό το θέμα αργότερα- είναι οι αφηγήσεις εκείνων που έζησαν τα ιστορικά γεγονότα ή οι αφηγήσεις εκείνων που άκουσαν από τον πατέρα τους ή τον παππού τους κάποια αφήγηση. Είναι ιδιωτικές επιστολές που στέλνουν στρατιώτες στις οικογένειές τους - δε σώζονται από την Ελλάδα, σώζονται όμως σχετικές επιστολές στην Αίγυπτο, σε παπύρους. Είναι οι πληροφορίες που δίνουν τα μνημεία σε μία πόλη, οι τιμητικές επιγραφές που αναφέρονται σε πολεμικά γεγονότα. Οι επισκέπτες, παραδείγματος χάριν, ενός ιερού δεν έβλεπαν μόνο ένα έργο τέχνης αλλά μπορούσαν να διαβάσουν και την αφιέρωση, την αναθηματική επιγραφή, που έδινε πληροφορίες σχετικά με το ιστορικό υπόβαθρο αυτού του αναθήματος. Και αν οι ίδιοι δεν μπορούσαν να διαβάσουν, υπήρχαν στα ιερά εξηγητές, ένα είδος ξεναγών, οι οποίοι θα έδιναν τις σχετικές πληροφορίες.

Μία άλλη πηγή πληροφοριών για ιστορικά γεγονότα, κυρίως για πολεμικά γεγονότα όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι οι ιστορικές επετείοι. Κατά τη διάρκεια ιστορικών επετείων, αλλά και άλλων γιορτών, υπήρχαν ρήτορες οι οποίοι εκφωνούσαν λόγους πανηγυρικούς, δίνοντας κάποιες γενικές πληροφορίες για πολέμους και μάχες. Επίσης, μια φορά τον χρόνο αποδίδονταν τιμή στους πεσόντες, στους νεκρούς του πολέμου, παραδείγματος χάριν, στην Αθήνα, στη γιορτή Επιτάφια. Επίσης, όταν κάποιος πολίτης είχε διακριθεί στη μάχη ή είχε κάνει μία προσφορά, παραδείγματος χάριν χρημάτων για τον τειχισμό της πόλης, και είχε τιμηθεί ως ευεργέτης, ήταν συχνό το φαινόμενο οι τιμές αυτές να ανακοινώνονται κάθε χρονιά στο θέατρο ή σε αθλητικούς αγώνες.

Η μετάδοση της ιστορίας στην ελληνιστική εποχή είναι κυρίως προφορική και επειδή είναι προφορική, είναι, μερικές φορές, γενική και αόριστη, δεν υπεισέρχεται σε πολλές λεπτομέρειες, είναι πολύ συχνά υπερβολική, είναι φιλτραρισμένη και είναι στοχευμένη (αποσκοπεί στην εκπλήρωση συγκεκριμένων στόχων).

Τι είδους μνήμη έχουμε στην ελληνιστική εποχή σε σχέση με ιστορικά πολεμικά γεγονότα; Μπορούμε να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα σε γεγονότα πολεμικά τα οποία οι κάτοικοι των ελληνιστικών πόλεων και των ελληνιστικών βασιλείων έζησαν οι ίδιοι, από προσωπική εμπειρία ή για τα οποία άκουσαν από αυτόπτες μάρτυρες ή για τα οποία άκουσαν διηγήσεις από τους γονείς ή τους παππούδες τους. Αυτή η μνήμη, η άμεση μνήμη, η μνήμη γεγονότων που κάποιος ζωντανός έζησε και για τα οποία διηγείται, αυτή η μνήμη χαρακτηρίζεται ως **συλλογική μνήμη**. Για να αναφέρω ένα παράδειγμα, η δική μας συλλογική μνήμη, στη δική μας την εποχή, είναι παραδείγματος χάριν, ο πόλεμος του Ιράκ, είναι ο πόλεμος της Γιουγκοσλαβίας, είναι η κυπριακή εισβολή. Ακόμα και αν δεν έχουμε ζήσει οι ίδιοι αυτά τα γεγονότα, τα έχουμε δει στις ειδήσεις, τα έχουμε διαβάσει στις εφημερίδες. Και για παλαιότερα γεγονότα έχουμε ακούσει αφηγήσεις. Έτσι κομμάτι της σημερινής συλλογικής μνήμης είναι ακόμα ο Εμφύλιος Πόλεμος ή και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή, διότι είναι ιστορικές περίοδοι για τις οποίες έχουμε άμεση επαφή με ανθρώπους που τις έζησαν.

Υπάρχει όμως και μια διαφορετικού τύπου μνήμη που αναφέρεται σε πολεμικά γεγονότα και αυτή είναι η μνήμη για πολεμικά γεγονότα που βρίσκονται στο απώτερο παρελθόν, πάνω από εξήντα χρόνια ή εκατό χρόνια. Γεγονότα για τα οποία δεν μπορούμε να μιλήσουμε με κανέναν αυτόπτη μάρτυρα. Γεγονότα για τα οποία δεν υπάρχει κάποια άμεση προφορική πληροφόρηση. Τέτοια **πολιτισμική μνήμη**, στην ελληνιστική εποχή, είναι παραδείγματος

χάριν, γιατί έτσι χαρακτηρίζεται αυτή η μνήμη για τα μακρινότερα γεγονότα, πολιτισμική μνήμη σε αντιπαράθεση προς τη συλλογική μνήμη. Πολιτισμική μνήμη στην ελληνιστική εποχή είναι παραδείγματος χάριν, η μνήμη για τον Τρωικό Πόλεμο, για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, για τους Περσικούς Πολέμους. Στη δική μας περίπτωση, πολιτισμική και όχι συλλογική μνήμη, είναι παραδείγματος χάριν οι γενικές πληροφορίες που έχουμε για την Επανάσταση του 1821 ή για τη Γαλλική Επανάσταση.

Αυτή η διάκριση έχει σημασία για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στρατιωτικά και πολεμικά γεγονότα στην ελληνιστική εποχή. Η συλλογική μνήμη του πολέμου είναι η μνήμη, όπως ανέφερα προηγουμένως, πολέμων, στρατιωτικών γεγονότων που μία κοινότητα ή μία ομάδα έχει ζήσει από κοινού. Η πολιτισμική μνήμη είναι η μνήμη γεγονότων του απώτατου παρελθόντος που όμως συνεχίζουν να επιδρούν διότι αποτελούν σημαντικά συστατικά στοιχεία της ταυτότητας μιας κοινότητας.

Η πολιτισμική μνήμη είναι συνήθως πολύ αφηρημένη· περιορίζεται στις δυο-τρεις λέξεις κλειδιά, παραδείγματος χάριν, όταν αναφερόμαστε στη Γαλλική Επανάσταση δεν ξέρουμε λεπτομέρειες για το τι έγινε την 3η Θερμιδώρ του έτους 1791. Ξέρουμε όμως τις βασικές ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης για την ελευθερία, για την ισότητα. Όταν αναφερόμαστε στην Επανάσταση του 1821 έχουμε μερικές γενικές πληροφορίες για τον Κολοκοτρώνη, για τους ήρωες, για τις μάχες τις μεγάλες οι οποίες έγιναν. Δεν έχουμε όμως λεπτομέρειες, συνήθως, στη μνήμη μας, εκτός αν έχουμε εξειδικευμένη εκπαίδευση, παραδείγματος χάριν, για τους αριθμούς των στρατευμάτων, για πολεμικούς διοικητές. Και είναι και επιλεκτική η πολιτισμική μνήμη γιατί, πολλές φορές, πολύ ουσιαστικά στοιχεία μιας ιστορικής περιόδου δεν εντάσσονται στην πολιτισμική μνήμη, επειδή δε συμβάλλουν προς τη διαμόρφωση μιας ταυτότητας.

Σας δίνω ένα παράδειγμα από την ελληνιστική εποχή για το πώς λειτουργεί η πολιτισμική μνήμη. Είναι μία ιστορία που διηγείται ο Πλούταρχος, στη βιογραφία του Σύλλα, για ένα επεισόδιο το οποίο έγινε όταν ο Σύλλας, ο Ρωμαίος στρατηγός, πολιορκούσε την Αθήνα το 87 π.Χ. Βρισκόμαστε στον Α΄ Μιθριδικό Πόλεμο, στον πόλεμο μεταξύ των Ρωμαίων και του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Ευπάτρωα. Οι Αθηναίοι έχουν πάρει, ακολουθώντας τη συμβουλή του πολιτικού Αριστίωνα, το μέρος του Μιθριδάτη και ένα χρόνο αργότερα, μετά από μια εξαντλητική πολιορκία αρχίζουν να κλονίζονται και στέλνουν απεσταλμένους για να διαπραγματευτούν με τον Σύλλα την παράδοσή τους. Γράφει λοιπόν ο Πλούταρχος:

"Υστερα από λίγο καιρό, τελικά ο Αριστίων έστειλε δυο-τρεις από τους συντρόφους του στα συμπόσια για να διαπραγματευθούν την ειρήνη. Όταν, όμως αντί να προβάλουν κάποια αιτήματα που θα έσωζαν την πόλη, μιλούσαν με περηφάνια για τον Θησέα," δηλαδή για τον πόλεμο των Αθηναίων κατά των Αμαζόνων, "για τον Εύμολπο," ο νικηφόρος πόλεμος των Αθηναίων κατά των Θρακών "και τα Περσικά," ο πόλεμος των Αθηναίων κατά των Περσών, "ο Σύλλας τους είπε: "Φύγετε, ευλογημένοι, και πάρτε και μαζί τις ομιλίες σας αυτές. Γιατί δεν με έστειλαν οι Ρωμαίοι εδώ για να ικανοποιήσω τη φιλομάθειά μου, αλλά για να καθυποτάξω επαναστάτες"».

Βλέπουμε εδώ τη λειτουργία της συλλογικής μνήμης, της πολιτισμικής μνήμης για τους Αθηναίους. Για αυτούς πολιτισμική μνήμη είναι οι μεγάλες στιγμές της ιστορίας τους. Οι περιπτώσεις στις οποίες οι Αθηναίοι απώθησαν βάρβαρους επιδρομείς (τους Θράκες, τις Αμαζόνες, τους Πέρσες) στο απώτατο παρελθόν. Για τον Σύλλα αυτή η πολιτισμική μνήμη των

Αθηναίων είναι απολύτως αδιάφορη, διότι και αυτός είναι ένας από αυτούς τους βαρβάρους οι οποίοι έχουν εισβάλλει στην Αθήνα. Βλέπουμε εδώ, σε αυτό το ανέκδοτο του Πλουτάρχου, τη σύγκρουση δύο διαφορετικών πολιτισμών και δύο διαφορετικών ειδών μνήμης. Οι μεν Αθηναίοι χρησιμοποιούν, σχεδόν τελετουργικά, αυτό το επιχείρημα γιατί αποτελεί κομμάτι της ελληνικής και ελληνιστικής διπλωματίας, να αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα για να πετύχουν κάτι -άλλωστε αυτό είναι και κάτι το οποίο χρησιμοποιούν και οι σύγχρονοι Έλληνες αναφερόμενοι, παραδείγματος χάριν, στο γεγονός ότι η Ελλάδα είναι η πηγή της δημοκρατίας για να απαλλαγούν παραδείγματος χάριν από το δημόσιο χρέος. Ανάλογα επιχειρήματα χρησιμοποιούνται και στην ελληνιστική εποχή με αναφορές στο απώτατο παρελθόν.

Η πολιτισμική μνήμη της μιας πλευράς δεν είναι όμως κάτι το οποίο απαραίτητα το άλλο στέλεχος της διαπραγματεύσεως θα καταλάβει. Η πολιτισμική μνήμη όπως βλέπουμε από αυτό το ανέκδοτο είναι αφηρημένη και πολύ γενική. Για τον Πλούταρχο αρκεί να αναφέρει το όνομα “Εύμολπος” για να καταλάβουν όλοι οι αναγνώστες του ότι αναφέρεται στον πόλεμο που υπήρξε ανάμεσα στον Ερεχθέα, τον βασιλιά της Αθήνας και τον Εύμολπο, ο οποίος επιτέθηκε στην Αθήνα με Θράκες στρατιώτες. Παρά το γεγονός ότι η πολιτισμική μνήμη είναι γενική και αφηρημένη, παρόλα αυτά αποτελεί ένα κατανοητό μέσο επικοινωνίας. Ένα πολύπλοκο ιστορικό γεγονός καταλήγει να αποτελεί απλώς ένα όνομα, μερικές γενικές αξίες και αρκεί η αναφορά ενός ονόματος για να ανακληθούν όλα αυτά από το κοινό, από τους αναγνώστες ή τους ακροατές.

Δύο αιώνες πριν από αυτό το επεισόδιο, πάνω από δύο αιώνες πρωύτερα, όταν οι Αθηναίοι χρησιμοποίησαν ακριβώς το ίδιο επιχείρημα στον Μέγα Αλέξανδρο, ο Μέγας Αλέξανδρος σεβάστηκε την πόλη τους και δεν την κατέστρεψε. Η διαφορά είναι ότι ο Σύλλας είναι Ρωμαίος και δεν τον ενδιαφέρει η πολιτισμική μνήμη μιας ελληνικής πόλης. Ο Αλέξανδρος ήταν Έλληνας και τον ενδιέφερε η πολιτισμική μνήμη των Αθηναίων. Ο ένας έδειξε σεβασμό, ο Σύλλας κατέστρεψε πλήρως την Αθήνα μετά από την πολιορκία.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο για τη συλλογική, όχι για την πολιτισμική, αλλά για τη συλλογική μνήμη αυτής της περιόδου είναι ότι πολλές φορές σημαντικά, σημαδιακά ιστορικά γεγονότα, που είναι κυρίως μάχες ή πολεμικές επιχειρήσεις, θεωρούνται ότι αποτελούν την αρχή μιας νέας ιστορικής περιόδου από την οποία μπορεί κανένας να χρονολογεί τα γεγονότα. Παραδείγματος χάριν, στο βασίλειο των Σελευκιδών, και σε όλη τη Μικρά Ασία αργότερα, η χρονολογία ξεκινάει από το έτος 312 π.Χ., που είναι η χρονιά που ο Σέλευκος Α΄ επιστρέφει στη Βαβυλώνα, την καταλαμβάνει και ιδρύει το βασίλειό του. Αργότερα, το 30 π.Χ., η ναυμαχία του Ακτίου αποτελεί το ξεκίνημα μιας νέας ιστορικής περιόδου. Θα δούμε στα επόμενα μαθήματα, σε περισσότερες λεπτομέρειες, ποια είναι αυτά τα μέσα τα οποία προωθούν τη συλλογική και πολιτισμική μνήμη στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

75. Αφιέρωμα ηπειρωτών πολεμιστών στην Κασσώπη, κατά τον πόλεμο του Αριστονίκου, 129 π.Χ., Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVI 555:

«Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστόνικου, ανακήρυξαν δημόσια τον Ηρακλή σωτήρα τους. Νικώντας τον Αριστόνικο σε μάχη αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο έφεραν στην πατρίδα τους ρώμη. Οι απόγονοι του Οξύλου, του αρχηγέτη αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία μόλις γύρισαν με ασφάλεια στην πατρίδα τους κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε στο πλευρό τους σε όλες τις μάχες».

76. Πλούταρχος, Σύλλας, 13 (η πολιορκία της Αθήνας από τον Σύλλα, 87 π.Χ.):

«Υστερα από καιρό, τελικά ο Αριστίων έστειλε δυο-τρεις από τους συντρόφους του στα συμπόσια για να διαπραγματευθούν την ειρήνη. Όταν, αντί να προβάλουν κάποια αιτήματα που θα έσωζαν την πόλη, μιλούσαν με περηφάνια για τον Θησέα, τον Εύμολπο και τα Περσικά, ο Σύλλας τους είπε: «Φύγετε, ευλογημένοι, και πάρτε και αυτές τις ομιλίες μαζί σας. Γιατί δεν με έστειλαν οι Ρωμαίοι για να ικανοποιήσω τη φιλομάθειά μου, αλλά για να καθυποτάξω επαναστάτες».

V5.1.2 Προφορικότητα της μνήμης (15΄)

<https://youtu.be/fb92uT7f1L0>

απομαγνητοφώνηση *elenf* / αντιπαραβολή *asimenia*

Ανέφερα στο προηγούμενο μάθημα, ότι η μνήμη ιστορικών γεγονότων μεταδίδεται στην ελληνιστική εποχή κυρίως προφορικά. Στο σημερινό μάθημα θα δώσω ορισμένα παραδείγματα για τους πολύπλοκους και πολύπλευρους τρόπους με τους οποίους ιστορικά γεγονότα μεταδίδονται –προφορικά– κυρίως στις ελληνιστικές πόλεις. Ας δούμε την περίπτωση κάποιου ρήτορα με το όνομα Βόμβος, ο οποίος ξεκίνησε από την Αλεξάνδρεια στην Τρωάδα, έφθασε στη Λάρισα της Θεσσαλίας περίπου στα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα και έδωσε εκεί προφορικές διαλέξεις. Γι αυτές τις διαλέξεις γνωρίζουμε γιατί οι Λαρισαίοι τον τίμησαν με ένα τιμητικό ψήφισμα το οποίο αναφέρεται στις δραστηριότητες του. Το κείμενο λέει

“Ο Βόμβος, ο γιος του Αλφειού, Αιολέας από την Αλεξάνδρεια, πέρασε αρκετές μέρες στην πόλη μας και οργάνωσε πολλές διαλέξεις στο γυμνάσιο με μεγάλη επιτυχία, παρουσιάζοντας τις πραγματείες του. Θύμισε τα ένδοξα γεγονότα (τα “ένδοξα” είναι η λέξη που έχει το αρχαίο κείμενο) που σχετίζονται με τους Λαρισαίους, αυξάνοντας την εύνοια και τη φιλία ανάμεσα στις δύο πόλεις, θυμίζοντας τα “φιλάνθρωπα”, δηλαδή τις πράξεις εύνοιας και τις σχέσεις φιλίας, “που συνδέουν τους Αιολούς και τους Λαρισαίους”.

Η χρήση της λέξης “τα ένδοξα”, για να αναφερθεί γενικά σε ιστορικά γεγονότα, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι αντικείμενο των διαλέξεων του Βόμβου ήταν κυρίως πολεμικά γεγονότα. Τέτοιες διαλέξεις ιστορικών στην ελληνιστική εποχή είναι ένα εξαιρετικά διαδεδομένο φαινόμενο. Ο αρχαίος όρος που χρησιμοποιείται γι’ αυτές τις διαλέξεις είναι “ακροάσεις”. Οι διαλέξεις αυτές γίνονταν σε δημόσιους χώρους, π.χ. στο γυμνάσιο –όπως στην περίπτωση της Λάρισας– ή στο θέατρο – κατά τη διάρκεια, μερικές φορές, της συνέλευσης του λαού.

Η λέξη “ένδοξα” που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει το περιεχόμενο των διαλέξεων του Βόμβου, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι δεν ήταν η αντικειμενικότητα εκείνη που ενδιέφερε και τους ρήτορες και τους ακροατές τους, αλλά κυρίως ο εγκωμιαστικός χαρακτήρας αυτών των διαλέξεων. Δεν μπορούμε επομένως να περιμένουμε ότι τέτοιες διαλέξεις αποτελούσαν διεισδυτικές αναλύσεις ιστορικών φαινομένων. Ήταν όμως εξαιρετικά σημαντικές για να μεταδίδονται ιστορικές, μερικές φορές υπερβολικές, γνώσεις για ιστορικά γεγονότα.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα περίπου από την ίδια εποχή περίπου στο 150 π.Χ. Αυτή τη φορά βρισκόμαστε όχι στη Λάρισα αλλά στο μεγάλο πανελλήνιο ιερό των Δελφών. Οι Δελφοί τιμούν εκεί τον ιστορικό Αριστόθεο από την Τροιζήνα. Όπως βλέπετε αυτές οι διαλέξεις είναι κυρίως διαλέξεις περιοδευόντων ιστορικών, ιστορικών που πηγαίνουν από τη δική τους πόλη σε κάποιο άλλο τόπο για να παρουσιάσουν τα έργα τους. Το κείμενο αναφέρει ότι:

“Ο Αριστόθεος, γιος του Νικοθέου, συγγραφέας ιστοριών (ιστοριογράφος), έφτασε στην πόλη μας και συμπεριφέρθηκε κατά την παραμονή του με τρόπο άξιο

για το ιερό και την πόλη μας. Παρουσίασε τις πραγματείες του σε διαλέξεις επί πολλές μέρες και επιπλέον διάβασε εγκώμια για τους Ρωμαίους, τους κοινούς ευεργέτες των Ελλήνων”.

Ποιο ήταν το περιεχόμενο των διαλέξεων δεν αναφέρεται, αλλά όταν ο συγγραφέας χαρακτηρίζεται ως ιστοριογράφος, φυσικά το περιεχόμενο των διαλέξεων είναι ιστορικό, αλλά το γεγονός ότι συνδυάζει την ιδιότητα του ιστορικού με την ιδιότητα του εγκωμιογράφου, παρουσιάζει δηλαδή εγκώμια για τους Ρωμαίους αναφερόμενος σίγουρα στον 2ο και στον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο, δηλαδή τους πολέμους με τους οποίους οι Ρωμαίοι στην πρώτη φάση μείωσαν και στη δεύτερη φάση κατήργησαν το βασίλειο της Μακεδονίας, δεν αφήνει καμία αμφιβολία για το γεγονός ότι το περιεχόμενο των έργων του Αριστοθέου ήταν εγκωμιαστικό.

Συνήθως δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για το περιεχόμενο των διαλέξεων από πολύ γενικές αναφορές, π.χ. ότι το αντικείμενο των διαλέξεων ήταν “ένδοξα” ή “πράξεις”. Δεν υπάρχει όμως καμία αμφιβολία ότι στις περισσότερες περιπτώσεις αυτά τα οποία πραγματεύονται οι ιστορικοί στις διαλέξεις τους είναι μάχες, πόλεμοι, στρατιωτικά γεγονότα. Το ίδιο ισχύει και για τους “ύμνους” οι οποίοι τραγουδούνταν σε γιορτές, πολλές φορές σε σχέση με ιστορικές επετείους.

Μια άλλη μορφή προφορικής παράδοσης της ιστορίας, είναι οι “εξηγήσεις” τις οποίες έδιναν τοπικοί ξεναγοί στα ιερά. Όταν ένας επισκεπτόταν ένα ιερό και βρισκόταν μπροστά σε ένα μνημείο, υπήρχε κάποιος να του εξηγήσει ότι αυτό το μνημείο π.χ. οφείλεται σε μια νίκη των Σπαρτιατών κατά κάποιου εχθρού.

Όμως μια πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών για την ιστορία –είναι κάτι που δεν θα το φανταζόμασταν– είναι οι συζητήσεις οι οποίες γίνονται στη συνέλευση του λαού στην εκκλησία του Δήμου. Συνελεύσεις γίνονταν πάρα πολύ τακτικά στην ελληνιστική εποχή, σχεδόν μία φορά τον μήνα, σε ορισμένες πόλεις 4 συνελεύσεις τον χρόνο, στην Αθήνα περισσότερες – μερικές φορές και από μία φορά τον μήνα. Εν πάση περιπτώσει είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει την πολιτική κουλτούρα της ελληνιστικής εποχής. Μέσα σε αυτές τις συνελεύσεις κατά καιρούς οι ρήτορες για να επιχειρηματολογήσουν υπέρ κάποιας πρότασης, αναφέρονται άμεσα σε ιστορικά γεγονότα. Το είδαμε αυτό στην περίπτωση του Χρεμωνίδα –σε ένα άλλο μάθημα–, όπου ο Χρεμωνίδης, για να υποστηρίξει την πρότασή του να συμμαχήσουν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες, αναφέρεται στις επιτυχίες των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στους Περσικούς Πολέμους, δηλαδή χρησιμοποιεί ένα ιστορικό επιχείρημα.

Σε άλλες περιπτώσεις ιστορικά επιχειρήματα χρησιμοποιούνται όταν μια κοινότητα δέχεται την επίσκεψη ξένων απεσταλμένων. Να δούμε πάλι ένα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την πόλη Ξάνθο της Λυκίας, όπου έφθασαν απεσταλμένοι από τη Δωρίδα της κεντρικής Ελλάδας το 206 π.Χ. για να ζητήσουν οικονομική υποστήριξη από την Ξάνθο, για να ξαναχτίσουν τα τείχη της πόλης του Κυτενίου τα οποία είχαν καταστραφεί. Για να πείσουν τους Ξανθίους να τους βοηθήσουν, οι απεσταλμένοι λίγο-πολύ παρουσιάστηκαν ως οι μακρινοί συγγενείς από την παλιά Ελλάδα, εξηγώντας στη συνέλευση των Ξανθίων ότι είναι συγγενείς τους, δεδομένου ότι στις περιοχές τους έχουν γεννηθεί από τη μια πλευρά ο Απόλλωνας και από την άλλη ο Ασκληπιός, αλλά χρησιμοποιούν και ένα ηθικό επιχείρημα, εξηγούν στους Ξανθίους ότι οι πρόγονοί τους είχαν βοηθήσει τους προγόνους των Ξανθίων, επομένως οι Ξάνθιοι έχουν την υποχρέωση να τους βοηθήσουν τώρα. Η διήγηση την οποία ανέπτυξαν, αποτελεί ένα κομμάτι πολιτισμικής μνήμης, δεδομένου ότι αναφερόμαστε σε μυθολογικά γεγονότα· σώζεται στην επιγραφή η οποία δημοσιεύτηκε:

“έδειξαν ότι ο Αλήτης” (η λέξη αλήτης εδώ πέρα δεν έχει τη σημερινή σημασία “αλήτη μ’ είπες μια βραδιά” ή κάτι τέτοιο, αλήτης είναι εκείνος που περιφέρεται, δηλαδή ο ταξιδιώτης, ο περιφερόμενος πολεμιστής), “ο Αλήτης, ένας από τους Ηρακλειδείς προστάτεψε τους αποίκους που η πόλη” (δηλαδή η Ξάνθος) “είχε στείλει μαζί με τον Χρυσάορα, γιο του Γλαύκου, γιο του Ιππολόχου. Γιατί ο Αλήτης, ξεκινώντας από τη Δωρίδα, βοήθησε τους αποίκους όταν τους πολεμούσαν εχθροί, θέτοντας τέλος στον κίνδυνο που τους περιέβαλε. Και παντρεύτηκε την κόρη του Άορα, του γιου του Χρυσάορα”.

Είναι μία μυθολογική ιστορία την οποία δεν τη γνωρίζουμε από καμία άλλη πηγή, ενδεχομένως να επινοήθηκε ειδικά για τις ανάγκες αυτής της πρεσβείας. Εν πάση περιπτώσει μετά από αυτή την πρεσβεία, μετά από την προφορική παρουσίαση των πρεσβευτών στην Ξάνθο, μετά από τη χάραξη του κειμένου αυτού σε μια επιγραφή, κάθε Ξάνθιος γνώριζε ότι τα παλιά χρόνια υπήρξε κάποιος Ηρακλείδης με το όνομα “Αλήτης”, ο οποίος είχε βοηθήσει τους δικούς τους προγόνους όταν αντιμετώπιζαν εχθρικούς κινδύνους, στην περίοδο του αποικισμού. Βλέπουμε εδώ πάρα πολύ χαρακτηριστικά πώς μία προφορική ομιλία τελικά καταλήγει να αποτελέσει κομμάτι της πολιτισμικής μνήμης, όχι μόνο μιας πόλης –της Δωρίδας– αλλά και μιας πόλης της Μικράς Ασίας.

Ένα άλλο κείμενο που δείχνει αυτή τη σημασία της προφορικότητας στη μετάδοση μνήμης, αναφέρεται αυτή τη φορά στη συλλογική μνήμη, δηλαδή στην ανάμνηση γεγονότων της πρόσφατης ιστορίας. Είναι ένα ψήφισμα της πόλης Απολλωνίας, στη δυτική ακτή του Ευξείνου Πόντου, προς τιμήν της Ιστρίας, μιας άλλης πόλης στην ίδια περιοχή. Είναι ένα τιμητικό ψήφισμα επειδή οι κάτοικοι της Ιστρίας πρόσφεραν βοήθεια στην Απολλωνία. Γράφει αυτό το ψήφισμα· αναφέρεται στο γεγονός ότι οι κάτοικοι της Μεσημβρίας, μιας άλλης πόλης που βρίσκεται στη σημερινή Βουλγαρία, έκαναν έναν απροειδοποίητο πόλεμο εναντίον της Απολλωνίας, κατέλαβαν τα εδάφη της Απολλωνίας και έκαναν πολλές, μεγάλες, ανόσιες πράξεις κατά του ιερού του Απόλλωνα και έφεραν την πόλη στους μεγαλύτερους κινδύνους, Οι Ιστριανοί όμως βοήθησαν τους Απολλωνιάτες, οι οποίοι είναι όπως γράφει η επιγραφή συγγενείς και φίλοι τους και έδειξαν την εύνοια. Αυτό το οποίο έχει σημασία είναι ότι αυτό το τιμητικό ψήφισμα υπέρ των κατοίκων της Ιστρίας δεν γράφτηκε μόνο σε μία επιγραφή όπου μπορούσε να διαβαστεί απ’ όποιον είχε τις σχετικές γνώσεις, αλλά –και αυτό είναι το πιο σημαντικό– διαβαζόταν αυτό το ψήφισμα σε όλους τους αγώνες, δηλαδή σε όλους τους δημόσιους αθλητικούς και μουσικούς αγώνες οι οποίοι γίνονταν στην Ιστρία εσαεί, αεί, όπως λέει η επιγραφή, για πάντα. Κι εδώ βλέπουμε πως ένα γεγονός της πρόσφατης ιστορίας γίνεται γεγονός συλλογικής μνήμης και με το να διαβάζεται, να μεταδίδεται αυτή η πληροφορία προφορικά, με μια προφορική ανάγνωση σε γιορτές επί γενιές ολόκληρες, τελικά καταλήγει να αποτελεί κομμάτι της πολιτισμικής μνήμης δύο πόλεων.

Όλα αυτά τα γεγονότα αναφέρονται σε πολεμικές επιχειρήσεις και δεν είναι αυτό παράδοξο. Όπως θα δούμε σε άλλα μαθήματα, ο πόλεμος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα συστατικά ταυτότητας. Όχι πράξεις ειρήνης είναι εκείνες οι οποίες δημιουργούν την αίσθηση ταυτότητας, αλληλεγγύης και του συνανήκειν σε μια κοινότητα, αλλά είναι κυρίως οι επιτυχίες, οι τραυματικές εμπειρίες, αλλά κυρίως οι επιτυχίες σε μια κατάσταση κινδύνου, σε έναν πόλεμο.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

77. Τιμητικό ψήφισμα των Λαρισαίων για τον ρήτορα Βόμβο από την Αλεξάνδρεια Τρωάδα (απόσπασμα), Λάρισα, περ. 160-150 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* LVI 638:

«Ο Βόμβος, ο γιος του Αλφειού, Αιολέας από την Αλεξάνδρεια, πέρασε αρκετές μέρες στην πόλη μας και έδωσε πολλές διαλέξεις στο γυμνάσιο με μεγάλη επιτυχία. Αναφέρθηκε στις διαλέξεις του στα ένδοξα γεγονότα που συνέβησαν στους Λαρισαίους, αυξάνοντας την εύνοια και φιλία ανάμεσα στις δύο πόλεις, και θύμισε τα «φιλάνθρωπα» [δηλ. πράξεις ευεργεσίας και προνόμια] που συνδέουν τους Αιολούς και τους Λαρισαίους».

78. Τιμητικό ψήφισμα των Δελφών για τον ιστορικό Αριστόθεο, Δελφοί, περ. 150 π.Χ., Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* 835 T1:

«Ο Αριστόθεος, γιος του Νικοθέου, συγγραφέας ιστοριών (ιστοριογράφος), έφτασε στην πόλη μας και συμπεριφέρθηκε κατά την παραμονή του με τρόπο άξιο για το ιερό και την πόλη μας. Παρουσίασε τις πραγματείες του σε διαλέξεις επί πολλές μέρες και επιπλέον διάβασε εγκώμια για τους Ρωμαίους, τους κοινούς ευεργέτες των Ελλήνων».

79. Ψήφισμα των Ξανθίων σχετικά με τις σχέσεις τους με το Κυτένιο της Δωρίδας, 208 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* XXXVIII 1476 (απόσπασμα):

Οι απεσταλμένοι του Κυτενίου «έδειξαν ότι ο Αλήτης, ένας από τους Ηρακλειδείς, προστάτεψε τους αποίκους που η πόλη μας είχε στείλει μαζί με τον Χρυσάορα, γιο του Γλαύκου, γιο του Ιππολόχου. Συγκεκριμένα, ο Αλήτης, ξεκινώντας από τη Δωρίδα, βοήθησε τους αποίκους όταν τους πολεμούσαν εχθροί, θέτοντας τέλος στον κίνδυνο που τους περιέβαλε. Και παντρεύτηκε την κόρη του Άορα, του γιου του Χρυσάορα».

80. Ψήφισμα της Απολλωνίας προς τιμή της Ιστρίας, Ιστρία, περ. 200-150 π.Χ., *Iscrizioni storiche ellenistiche* 129:

«Συνέβη οι Μεσημβριανοί να ξεκινήσουν απροειδοποίητα πόλεμο στα εδάφη μας πέρα από το ποτάμι, να πράξουν πολλές και μεγάλες πράξεις ασέβειας κατά του ιερού του Απόλλωνα, και να φέρουν την πόλη μας στους εσχάτους κινδύνους. Οι Ιστριανοί, συγγενείς, φίλοι και ευνοϊκά διακείμενοι προς τον λαό μας, έστειλαν μακρά πλοία και στρατιώτες για να μας βοηθήσουν, τοποθετώντας τον Ηγησαγόρα, γιο του Μονίμου, ως ναύαρχο με απεριόριστες αρμοδιότητες, έναν καλό και ενάρετο άνδρα, που έφτασε στην πόλη μας και μαζί μας και μαζί με τους συμμάχους διαφύλαξε την πόλη, τα εδάφη και τα λιμάνια μας θέση. Το φρούριο στην Αγχίαλο, που οι εχθροί το είχαν καταλάβει και το κατείχαν, με αποτέλεσμα η πόλη μας και τα έσοδά της να ζημιώνονται σημαντικά, το κατέλαβε μετά από πολιορκία μαζί μας και με τους άλλους συμμάχους και το γκρέμισε· κατά την επίθεση από θάλασσα κατά της Αγχιάλου, όταν οι εχθροί επιτέθηκαν με τον στόλο τους, πολέμησε με κίνδυνο της ζωής του και νίκησε, παρά το γεγονός ότι οι εχθροί ήταν περισσότεροι, και αιχμαλώτισε ένα πλοίο με όλο του το πλήρωμα μαζί μας και μαζί με τους άλλους συμμάχους. Επίσης κατά τις αποβάσεις ορμούσε στη μάχη με θάρρος και σε όλες τις άλλες περιστάσεις αγωνίστηκε περιφρονώντας τον κίνδυνο, με αποτέλεσμα πάντοτε να διακρίνεται και να κρατά τους στρατιώτες του πρόθυμους και χρήσιμους στις πολεμικές επιχειρήσεις. Για να δείξει λοιπόν ο λαός ότι αισθάνεται ευγνωμοσύνη και ότι τιμά τους ενάρετους άνδρες, με καλή τύχη, να αποφασίσουν η βουλή και η συνέλευση τα εξής. Να επαινεθεί ο λαός των Ιστριανών, φίλος, συγγενής και σύμμαχος, για την αποστολή του ναυάρχου Ηγησαγόρα, γιου του Μονίμου, και να αποκατασταθούν οι τιμές που παλιότερα είχαν ψηφισθεί για τους Ιστριανούς. Να στεφανωθεί ο Ηγησαγόρας, γιος του Μονίμου, με χρυσό στεφάνι, στη γιορτή των Διονυσίων με χαλκό άγαλμα που θα το εικονίζει ένοπλο, πάνω σε έμβολο, και να ανατεθεί το άγαλμά του στο ιερό του Απόλλωνα Ιατρού. Να αναγραφεί το ψήφισμα στη βάση του. Να αναγγελθούν οι τιμές στον Ίστρο κατά τους αγώνες που πραγματοποιούνται εκεί και η αναγγελία να γίνεται πάντοτε από τους ---».

V5.1.3 Ανάμνηση: Ιστορικές επέτειοι (22 ')

<https://youtu.be/oFAMrLrh42Q>

απομαγνητοφώνηση *Evaggelia5* / αντιπαραβολή *mariamtk*

Οι γιορτές είναι αυτές που διακόπτουν τη ροή του χρόνου, αρθρώνουν ένα έτος χωρίζοντάς το σε περιόδους, είναι εκείνες που διακόπτουν την καθημερινότητα. Κάποιος επιφανειακός παρατηρητής της ελληνιστικής εποχής θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι οι γιορτές είναι η καθημερινότητα της ελληνιστικής εποχής. Διότι έχουμε πληροφορίες για τόσο πολλές γιορτές, που σχεδόν νομίζει κανένας ότι οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής δεν έκαναν τίποτε άλλο από το να οργανώνουν αγώνες, θεατρικές παραστάσεις, αθλητικούς αγώνες, μουσικούς αγώνες και να πανηγυρίζουν. Ο λόγος που έχουμε αυτή την εντύπωση είναι ότι οι γιορτές υπερπαρουσιάζονται, υπερεκπροσωπούνται στις σωζόμενες πηγές, ιδίως στις επιγραφές.

Φυσικά η καθημερινότητα δεν είναι η γιορτή, αλλά δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι στην ελληνιστική εποχή έχουμε πολύ περισσότερες γιορτές από οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο της ελληνικής ιστορίας. Και ο λόγος είναι ότι πολλές νέες γιορτές δημιουργήθηκαν είτε από πρωτοβουλία βασιλέων είτε από πρωτοβουλία ευεργετών, αλλά ένας άλλος πολύ σημαντικός ρόλος που σχετίζεται άμεσα με το θέμα μας, δηλαδή με τις πολιτιστικές επιπτώσεις του πολέμου, ένας άλλος λόγος για τη δημιουργία γιορτών είναι η ανάμνηση ιστορικών γεγονότων με τον εορτασμό ιστορικών επετείων. Πάρα πολλές από τις νέες γιορτές που δημιουργούνται την ελληνιστική εποχή είναι γιορτές που δημιουργούνται μετά από μία νίκη, μετά τη σωτηρία μιας πόλης από έναν κίνδυνο, μετά από κάποιο πολεμικό γεγονός.

Ας δούμε παραδείγματος χάριν την περίπτωση των *Σωτηρίων* των Δελφών, που είναι μία από τις σημαντικότερες γιορτές οι οποίες δημιουργήθηκαν την ελληνιστική εποχή. Δημιουργήθηκε αμέσως μετά την εισβολή των Γαλατών και την απώθησή τους από τους Δελφούς, αμέσως δημιουργήθηκε η γιορτή *Σωτήρια*, δηλαδή η γιορτή της σωτηρίας, η γιορτή για τον Απόλλωνα Σωτήριο, ο οποίος έσωσε τους Δελφούς. Η γιορτή αυτή αναφέρεται αμέσως μετά το γεγονός αυτό, αμέσως μετά το 279 π.Χ., ξεκίνησε δηλαδή αμέσως, αναφέρονται όμως και άλλες ιστορικές επέτειοι οι οποίες παραδείγματος χάριν εορτάζονται στην Κω, ακριβώς σε σχέση με την απώθηση των Γαλατών από τους Δελφούς. Η γιορτή αυτή αρχικά οργανώθηκε από την Αμφικτυονία των Δελφών, δηλαδή από το συμβούλιο το οποίο διοικούσε τους Δελφούς, και σχετιζόταν με το θαύμα του Απόλλωνα ως Απόλλωνα Σωτήρος, ως Απόλλωνα δηλαδή ο οποίος σώζει τους Δελφούς.

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τα μέσα του 3ου π.Χ. αιώνα, όταν οι Αιτωλοί έλεγχαν τους Δελφούς και την Αμφικτυονία, ανανέωσαν αυτή τη γιορτή, της έδωσαν μεγαλύτερη σημασία, έγινε πενταετηρής, δηλαδή εορταζόταν κάθε [τέσσερα] χρόνια, συνέχιζε να έχει το ίδιο όνομα, δηλαδή ήταν *Σωτήρια*, μόνο που αυτή τη φορά ο θεός ο οποίος βρισκόταν στο επίκεντρο της γιορτής δεν ήταν ο Απόλλων αλλά ο Δίας, ο Δίας Σωτήρ. Και επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι αυτό το οποίο τονίζουν οι Αιτωλοί στον νέο εορτασμό δεν είναι το θαύμα του Απόλλωνα αλλά είναι κυρίως η δική τους συμβολή στη διάσωση των Δελφών από τους Γαλάτες.

Ιστορικές επέτειοι γιορτάζονταν στην αρχαιότητα από πολύ νωρίς. Υπό κάποια έννοια, κάθε γιορτή που γιορτάζεται στην αρχαιότητα είναι μία ιστορική επέτειος διότι για κάθε γιορτή διηγούνταν οι Έλληνες έναν λεγόμενο *αιτιολογικό μύθο*, ο οποίος εξηγούσε ποιο ήταν το μυθολογικό γεγονός το οποίο [δημιούργησε] στη δημιουργία της γιορτής. Παραδείγματος

χάριν, η γιορτή *Οσχοφόρια* στην Αθήνα ήταν από κάποια πλευρά μια ιστορική επέτειος για τις περιπέτειες του Θησέα στην Κρήτη, δηλαδή το ταξίδι μαζί με νέους και νέες, τον φόνο του Μινωταύρου και την επιτυχή επιστροφή του στην Αθήνα.

Κάθε γιορτή επομένως είναι μια ιστορική επέτειος, όμως όταν αναφέρομαι σε "ιστορικές επετείους" σε αυτό το μάθημα, αναφέρομαι σε επετείους γεγονότων τα οποία διαδραματίστηκαν στην ιστορική περίοδο, δηλαδή ιστορικών γεγονότων για τα οποία έχουμε συγκεκριμένες γνώσεις. Τέτοιες γιορτές, τέτοιες ιστορικές επετείαι –είναι γνωστές και στην κλασική εποχή– σχετίζονται σχεδόν πάντοτε, όχι αποκλειστικά αλλά σχεδόν πάντοτε, με κάποιες μάχες. Ιστορικές επετείους έχουμε παραδείγματος χάριν για τον Μαραθώνα, τις Θερμοπύλες, τη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές. Κυρίως συνδέονται επομένως με τους Περσικούς Πολέμους, που αποτελούν τη σημαντικότερη πολεμική εμπειρία του συνόλου της αρχαίας ελληνικής ιστορίας.

Όσο προχωρούσαν τα χρόνια, προστίθενταν νέες ιστορικές επετείαι σε σχέση με νικηφόρους πολέμους· μερικές φορές με την απελευθέρωση μιας πόλης από μια ξένη φρουρά, ή με το τέλος ενός εμφυλίου πολέμου. Μάλιστα μία ιστορική επέτειος που θεσπίστηκε για πρώτη φορά στην ελληνιστική εποχή συνεχίζει να γιορτάζεται ακόμα και σήμερα: είναι η ιουδαϊκή γιορτή *Χανούκα*, η οποία θυμίζει τη νίκη των Ιουδαίων στον αγώνα για τη δημιουργία ενός ανεξαρτήτου κράτους στα χρόνια του Σελευκίδη βασιλιά Δημητρίου.

Τέτοιες ιστορικές επετείαι έχουν πάντοτε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Και μάλιστα αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά δεν αναφέρονται μόνο στις ιστορικές επετείους που συναντούμε στην αρχαιότητα, αλλά αν προσέξετε θα είναι και τα χαρακτηριστικά τα οποία συναντούμε στις ιστορικές επετείους που γιορτάζονται ακόμα και σήμερα στη χώρα μας. Ένα ουσιαστικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι πάντοτε σχετίζονται με κάποια νίκη, ή με κάποιον πόλεμο ο οποίος –ενδεχομένως μετά από κάποιες αρχικές αποτυχίες– κατέληξε να είναι νικηφόρος. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι οι αντίπαλοι σε αυτό τον πόλεμο συνήθως δεν είναι κάποιοι συνηθισμένοι αντίπαλοι, αλλά εκπρόσωποι μιας διαφορετικής εθνότητας. Οι περισσότερες ιστορικές επετείαι, και της κλασικής περιόδου αλλά και αργότερα, έχουν ως αντικείμενό τους τη νίκη επί βαρβάρων (των Περσών ή των Γαλατών, Θρακών κλπ). Ένα άλλο στοιχείο είναι το γεγονός ότι αυτή η νίκη αποτελεί τη σωτηρία μιας πόλης από έναν κίνδυνο ο οποίος απειλεί την ίδια της την ύπαρξη. Μερικές φορές αυτές οι νίκες σημαίνουν και το ξεκίνημα μιας νέας ιστορικής περιόδου.

Πολλές από τις ιστορικές επετείους οι οποίες γιορτάζονταν στην ελληνιστική εποχή δεν είναι επετείαι γεγονότων που έγιναν στην ελληνιστική εποχή, αλλά επετείαι γεγονότων που είχαν γίνει παλιότερα, δηλαδή ουσιαστικά σχετίζονται με στοιχεία της πολιτισμικής και όχι της συλλογικής μνήμης. Μια από τις σημαντικότερες τέτοιες ιστορικές επετείους είναι η επέτειος για τη μάχη των Πλαταιών, που έγινε το 478 π.Χ., και ήταν η τελευταία μάχη σε ελληνικό έδαφος μεταξύ Ελλήνων και Περσών· ήταν η μάχη με την οποία έληξε ο 2ος Περσικός Πόλεμος, η δεύτερη περσική εισβολή, η νίκη των Αθηναίων και των Σπαρτιατών επί των Περσών. Αυτή η ιστορική επέτειος συνέχισε να γιορτάζεται ακόμα και 600 χρόνια μετά από αυτό το γεγονός, στα χρόνια του Πλουτάρχου, γύρω στα 100 μ.Χ. Το όνομα της γιορτής είναι "τα Ελευθέρια" και πηγάζει από το όνομα της θεότητας που βρίσκεται στο κέντρο της γιορτής και είναι ο Δίας ο Ελευθέριος, ο προστάτης της ελευθερίας. Όμως η γιορτή εστιάζεται στη λατρεία, την απόδοση τιμών στους νεκρούς αυτής της μάχης, και το τι γινόταν μας το περιγράφει ο Πλούταρχος στον *Βίο του Αριστείδη*. Γράφει ότι:

"Οργανώνουν οι Πλαταιείς μια πομπή που ξεκινά με την ανατολή του ήλιου και

ξεκινά με ένα πολεμικό σάλπισμα. Αμάξια γεμάτα με μυρτιά και στεφάνια ακολουθούν, μετά ένας μαύρος ταύρος, παιδιά ελεύθερα που μεταφέρουν σπονδές από κρασί και γάλα σε αμφορείς, και δοχεία με λάδι και μύρα. Κανένας δούλος δεν επιτρέπεται να βοηθήσει, γιατί οι άντρες πέθαναν για την ελευθερία. Στο τέλος της πομπής ακολουθεί ο άρχοντας των Πλαταιών, που άλλες φορές δεν επιτρέπεται να αγγίξει σίδηρο ή να ντυθεί με οποιοδήποτε άλλο χρώμα από το λευκό, αλλά αυτή τη φορά φορά έναν πορφυρό χιτώνα. Μεταφέρει ένα δοχείο για νερό από την έδρα των αρχόντων και προχωρά, με το σπαθί στο χέρι, μέσα από την πόλη προς τους τάφους. Μετά παίρνει νερό από την πηγή και πλένει με τα ίδια του τα χέρια τις στήλες –δηλαδή τα μνημεία των πεσόντων– και τις αλείφει με μύρο. Μετά θυσιάζει τον ταύρο στην πυρά, προσευχόμενος στον Δία και τον Ερμή Χθόνιο, και προσκαλεί τους ανδρείους που έπεσαν για την Ελλάδα να έρθουν στο νεκρόδειπνο και στην προσφορά αίματος. Μετά γεμίζει έναν κρατήρα κρασί και κάνει μια σπονδή" –δηλαδή χύνει σταγόνες από αυτό το κρασί στους τάφους– "λέγοντας: "Πίνω για αυτούς τους άνδρες που πέθαναν για την ελευθερία των Ελλήνων". Και συμπληρώνει ο Πλούταρχος: "Οι Πλαταιείς τηρούν αυτά τα έθιμα ακόμα μέχρι τις μέρες μας".

Γνωρίζουμε κι άλλες λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο εορταζόταν αυτή η ιστορική επέτειος, και αυτές οι λεπτομέρειες δείχνουν ακόμα μία φορά τη σημασία που έχει η προφορικότητα στη μετάδοση μνήμης – στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι συλλογικής, αλλά πολιτισμικής μνήμης:

Ένα από αυτά τα στοιχεία της γιορτής είναι ο λεγόμενος διάλογος, δηλαδή ένας ρητορικός διαγωνισμός που γίνεται μεταξύ των Αθηναίων και των Σπαρτιατών, που στέλνουν ως εκπρόσωπό τους έναν ρήτορα, ο οποίος προσπαθεί να παρουσιάσει επιχειρήματα για να αποδείξει ότι η συμβολή της δικής του της πόλης ήταν η μεγαλύτερη, η ουσιαστική στη νίκη στη μάχη στις Πλαταιές. Ο Αθηναίος ρήτορας επιχειρηματολόγισε εξηγώντας ότι οι Αθηναίοι αξίζουν τη μεγαλύτερη τιμή γι' αυτή τη νίκη, ο Σπαρτιάτης έλεγε το ανάλογο για τη Σπάρτη. Μετά από αυτό τον ρητορικό διαγωνισμό, εκείνος ο ρήτορας ο οποίος κέρδιζε έδινε το δικαίωμα στην πόλη του να πάρει την πρώτη θέση στην πομπή. Δηλαδή η πόλη της οποίας ο ρήτορας ήταν ο πιο επιτυχημένος μία συγκεκριμένη χρονιά, είχε το δικαίωμα της προπομπίας: δηλαδή οι εκπρόσωποί της, οι πολίτες της, βάδιζαν πρώτοι στην πομπή προς τους τάφους των πεσόντων.

Επίσης γινόντουσαν αγώνες, και μάλιστα ένας ιδιαίτερος αγώνας ο οποίος σχετίζεται με το περιεχόμενο της γιορτής, συγκεκριμένα ένοπλοι άνδρες έτρεχαν από το τρόπαιο της νίκης μέχρι το βωμό του Διός του Ελευθερίου.

Τα μηνύματα τα οποία εκπέμπει αυτή η γιορτή σχετίζονται φυσικά με την έννοια της ελευθερίας, με το γεγονός ότι Αθηναίοι, Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους πολέμησαν από κοινού κατά των Περσών. Στη διάρκεια των αιώνων προστέθηκαν και νέα μηνύματα σε αυτή την παλιά γιορτή, και το πιο σημαντικό είναι το μήνυμα της ομόνοιας: όχι του διχασμού, αλλά της ομόνοιας. Και αυτό το μήνυμα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία όταν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες χρειάστηκε για άλλη μια φορά να συμμαχήσουν, αυτή τη φορά όχι κατά κάποιου ξένου εχθρού (κατά των Περσών), αλλά κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Αντιγόνου Γονατά. Αυτό έγινε πριν από τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο, το 267 π.Χ. Στον Χρεμωνίδειο Πόλεμο αναφέρθηκα σε άλλο μάθημα, και στο ψήφισμα του Χρεμωνίδα, ο οποίος εξηγεί για ποιους

λόγους οι Αθηναίοι και Σπαρτιάτες πρέπει να ξανασυμμαχήσουν ώστε –όπως στα περσικά, έτσι και τώρα– να μπορέσουν να προστατεύσουν την ελευθερία τους.

Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Χρεμωνίδης είχε έναν αδελφό, τον Γλαύκωνα, οποίος ήταν αξιωματικός στον στρατό του Πτολεμαίου. Και ακριβώς ο αδελφός του Χρεμωνίδη ακολουθεί την ίδια πολιτική, και αυτό το οποίο κάνει είναι να δημιουργήσει, να θεσπίσει μία νέα θυσία στις Πλαταιές, τη θυσία όχι μόνο προς τον Δία Ελευθέριο (τον προστάτη της ελευθερίας), αλλά και μια θυσία προς την προσωποποίηση της ομονοίας. Και για πρώτη φορά γιορτάζεται ο αγώνας στους τάφους των ηρώων των πεσόντων όχι μόνον ως *Ελευθέρια*, αλλά και ως αγώνας για την ομόνοια. Δημιουργείται ένας βωμός της Ομονοίας, ο οποίος βρίσκεται δίπλα στον βωμό του Διός του Ελευθερίου. Βλέπουμε πώς στην πορεία του χρόνου, και για πολιτικούς λόγους στοχευμένα, μια γιορτή που έχει ένα μήνυμα, της ελευθερίας, αποκτά και ένα πρόσθετο μήνυμα: το μήνυμα της ομόνοιας, του μονιάσματος των Αθηναίων και των Σπαρτιατών κατά εκείνου που απειλεί την ελευθερία τους.

Ένα άλλο παράδειγμα ιστορικής επετείου στους ελληνιστικούς χρόνους, αλλά αυτή τη φορά επετείου που σχετίζεται με πρόσφατα γεγονότα, είναι η γιορτή των *Νικηφορίων* στο Πέργαμο, η γιορτή η οποία πραγματοποιείται για την Αθηνά Νικηφόρο, τη θεά η οποία δίνει νίκη. Η γιορτή αυτή θεσπίστηκε από τον βασιλιά του Περγάμου Άτταλο Α΄, γύρω στο 220 π.Χ., για να πανηγυρίσει τη νίκη του επί των Γαλατών στη Μικρά Ασία, μια νίκη χάρη στην οποία απέκτησε ακριβώς τον τίτλο του βασιλιά.

Οι γιορτές αυτές έχουν ως κοινό στοιχείο το γεγονός ότι σχετίζονται με νίκη Ελλήνων κατά βαρβάρων. Κατά κάποιον τρόπο τα Νικηφόρια του Περγάμου επαναλαμβάνουν την ίδια ιδεολογία την οποία βρίσκουμε στα Ελευθέρια των Πλαταιών, δηλαδή είναι μια ιστορική επέτειος που αναδεικνύει τη συμβολή μίας κοινότητας –σε αυτή την περίπτωση ενός βασιλιά– στη σωτηρία των Ελλήνων σε μια κρίσιμη περίοδο. Η γιορτή αυτή παρήκμασε, όπως παρήκμασε και το βασίλειο του Περγάμου και έγινε κομμάτι της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αλλά ξαναδημιουργήθηκε το 69 π.Χ. από έναν τοπικό ευεργέτη, τον Διόδωρο Πάσπαρο, μετά από τους Μιθριδατικούς Πολέμους. Το όνομα παρέμεινε το ίδιο, μόνο που αντί τα Νικηφόρια να θυμίζουν τη νίκη του Αττάλου Α΄ επί των Γαλατών, θύμιζαν γενικά και αόριστα την ανδρεία των κατοίκων του Περγάμου.

Οι περισσότερες ιστορικές επέτειοι, όπως είπα, σχετίζονται με νίκες Ελλήνων είτε εναντίον βαρβάρων είτε εναντίον βασιλέων οι οποίοι έχουν περιορίσει την ελευθερία τους. Είναι ελάχιστες οι εξαιρέσεις όπου ιστορικές επέτειοι δημιουργούνται για να πανηγυρίσει μια ελληνική η πόλη για τη νίκη της επί μιας άλλης ελληνικής πόλης. Μια τέτοια εξαίρεση είναι η γιορτή η οποία εορταζόταν στη Λύττο στην Κρήτη και ήταν μια γιορτή που θύμιζε την καταστροφή της γειτονικής πόλης της Δρήρου από τους Λυττίους γύρω στο 220 π.Χ. Πέραν από αυτή τη γιορτή, όπως είπα, οι περισσότερες γιορτές σχετίζονται με νίκες εναντίον βαρβάρων.

Υπάρχουν και ιστορικές επέτειοι οι οποίες δεν επιβίωσαν για μεγάλο διάστημα, ήταν μερικές φορές γιορτές πρόσκαιρες που ονομάζονται *Ευαγγέλια*, δηλαδή γιορτές οι οποίες ιδρύονται για κάποια καλή είδηση. Όπως, παραδείγματος χάριν, οι Σάμιοι δημιούργησαν μια τέτοια γιορτή για τον Αντιγόνο Μονόφθαλμο και τον Δημήτριο τον Πολιορκητή το 306 π.Χ., μετά από τη νίκη του Δημητρίου στη ναυμαχία της Σαλαμίνας στην Κύπρο. Αυτές οι γιορτές, επαναλαμβάνω, είναι πρόσκαιρες και παρακμάζουν μόλις οι σχέσεις μιας πόλης (που τις έχει ιδρύσει) με τον σχετικό μονάρχη αρχίζουν να χειροτερεύουν ή διακόπτονται.

Δημιουργούνται όμως σε τοπικό επίπεδο αρκετές ιστορικές επέτειοι που σχετίζονται με

επιδρομές Γαλατών ή με άλλους κινδύνους – δεν έχω εδώ τον χρόνο για να σας δώσω έναν λεπτομερή κατάλογο, αλλά αυτό είναι ένα φαινόμενο πάρα πολύ συνηθισμένο. Μερικές φορές οι ιστορικές αυτές επέτειοι σχετίζονται με την ελευθερία την οποία ανακτά μια πόλη. Οι Λαρισαίοι, παραδείγματος χάριν, στη Θεσσαλία, δημιούργησαν τη γιορτή *Ελευθέρια*, αφιερωμένη στον Δία Ελευθέριο, μετά από το 197 π.Χ., που είναι η ήττα τού Φιλίππου Ε΄ στις Κυνός κεφαλές· είναι η χρονολογία κατά την οποία το Θεσσαλικό Κοινό ανακτά την ανεξαρτησία του, αποσχίζεται από το βασίλειο της Μακεδονίας και γίνεται ανεξάρτητο κράτος, και για να θυμίζουν αυτό το γεγονός οι Λαρισαίοι δημιουργούν τη γιορτή των Ελευθερίων. Λίγα χρόνια αργότερα, το 170 π.Χ., όταν Λαρισαίοι στρατιώτες, ως σύμμαχοι των Ρωμαίων, έχουν επιτυχίες σε μάχες κατά του Περσέα της Μακεδονίας, δημιουργείται και γι' αυτούς μια ιστορική επέτειος, προς τιμήν –όπως γράφει η επιγραφή– των “προκινδυνευσάντων στα στενά”.

Το πρόγραμμα όλων αυτών των επετείων έχει πάντοτε και διάφορους πολεμικούς υπαινιγμούς, παραδείγματος χάριν η γιορτή στη Λάρισα κυρίως αποτελείται από αγώνες που έχουν στρατιωτικό υπόβαθρο. Παραδείγματος χάριν, ένας από αυτούς τους αγώνες είναι η *προσδρομή*, δηλαδή επίθεση έφιππων πολεμιστών, η προσδρομή ιππέων και η προσδρομή πεζών· δηλαδή αποτελούν αγώνες μεταξύ στρατιωτών.

Ένα άλλο παράδειγμα που δείχνει πώς το περιεχόμενο γιορτών αλλάζει για να θυμίζει ιστορικά γεγονότα είναι η γιορτή των Αμφιαράων, προς τιμήν του Αμφιαράου, του θεού ο οποίος λατρεύεται στον Ωρωπό. Η γιορτή αυτή αποκτά ένα νέο στοιχείο, το οποίο είναι ένας ρητορικός διαγωνισμός εγκωμίων υπέρ των Ρωμαίων μετά από τη νίκη του Σύλλα το 87 π.Χ.

Ιστορικές επέτειοι υπάρχουν και στα ελληνιστικά βασίλεια, κυρίως για να πανηγυρίσουν τις νίκες ελληνιστικών βασιλέων. Τα κοινά στοιχεία τα οποία συναντούμε σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι το γεγονός ότι σχετίζονται –δεν υπάρχει σχεδόν καμία εξαίρεση– με επιτυχία, ακόμα και αν αυτή η επιτυχία σημαίνει θυσίες, αγώνες και απώλειες. Και ακριβώς επειδή σχετίζονται με επιτυχία στον πολιτικό τομέα, είναι γιορτές οι οποίες δημιουργούν το αίσθημα της ταυτότητας. Το αίσθημα αυτό της ταυτότητας στηρίζεται στον επιθετικό χαρακτήρα των εορτών. Αυτό το οποίο θυμίζουν και θυμούνται οι πολίτες είναι μια νίκη· μια νίκη όμως η οποία σχετίζεται με την ελευθερία τους, με την προστασία της αυτονομίας και του πολιτεύματος.

Ο επιθετικός χαρακτήρας αυτών των γιορτών φαίνεται και από το γεγονός ότι γίνονται αγώνες πολεμιστών, από την προσφορά θυσιών, από τις ομιλίες οι οποίες εκφωνούνται. Μάλιστα πολλές από αυτές τις γιορτές συνεχίζουν να εορτάζονται επί αιώνες· το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι της γιορτής των *Ελευθερίων* στις Πλαταιές, που συνεχίζεται επί 600 και πλέον χρόνια. Αλλά μερικές φορές, παραδείγματος χάριν στα Μέγαρα, συνέχιζαν μέχρι και τα τέλη του 5ου αιώνα μ.Χ. να προσφέρουν θυσίες –αυτό το μαρτυρεί μια επιγραφή για έναν ιερέα *Ελλάδιο*– στους πεσόντες των Περσικών Πολέμων, ακόμα και σε μια περίοδο που οι θυσίες απαγορεύονταν από τον χριστιανισμό.

Τι σημασία έχουν αυτές οι ιστορικές επέτειοι για μια πόλη το δείχνουν οι αναφορές ενός περιηγητή, του Ηρακλείδη, για τις Πλαταιές, γύρω στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, όταν επισκέφτηκε την πόλη. Γράφει ο Ηρακλείδης ότι:

"αυτή η πόλη είναι ασήμαντη και δεν έχει τίποτε άλλο να επιδείξει από το γεγονός ότι οι κάτοικοί της αναφέρουν ότι είναι άποικοι των Αθηναίων και ότι εκεί έγινε η τελευταία μάχη των Περσικών Πολέμων".

Και ένας σύγχρονος ποιητής, ο Ποσειδίππος, γράφει για τις Πλαταιές: "δύο ναοί, μια στοά και το όνομά της, ένα λουτρό, και η φήμη του Σήραμβου. Τον περισσότερο καιρό είναι έρημη και μόνο στα Ελευθέρια γίνεται πόλη".

Βλέπετε εδώ πάρα πολύ ανάγλυφα και γλαφυρά πώς μια ιστορική επέτειος κάνει έναν παρηκμασμένο οικισμό πόλη.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

81. Πλούταρχος, Βίος Αριστείδη 21.3:

«[Οι Πλαταιείς] οργανώνουν μια πομπή που ξεκινά με την ανατολή και την αναγγέλλει ένα πολεμικό σάλπισμα. Αμάξια γεμάτα με μυρτιά και στεφάνια ακολουθούν, μετά ένας μαύρος ταύρος, παιδιά ελεύθερα που μεταφέρουν σπονδές από κρασί και γάλα σε αμφορείς, και δοχεία με λάδι και μύρο. Κανένας δούλος δεν επιτρέπεται να βοηθήσει, γιατί οι εκείνοι οι άνδρες πέθαναν για την ελευθερία. Στο τέλος έρχεται ο άρχοντας των Πλαταιών που άλλες φορές δεν επιτρέπεται να αγγίξει σίδηρο ή να ντυθεί με οποιοδήποτε άλλο χρώμα από το λευκό, αλλά σε αυτή την περίπτωση φορά πορφυρό χιτώνα, μεταφέρει ένα δοχείο με νερό από την έδρα των αρχόντων και προχωρά, με το σπαθί στο χέρι, μέσα από την πόλη προς τους τάφους. Μετά παίρνει νερό από την πηγή και πλένει με τα ίδια του τα χέρια τις στήλες και τις αλοΐφει με μύρο. Μετά θυσιάζει τον ταύρο στην πυρά, προσευχόμενος στον Δία και τον Ερμή Χθόνιο και προσκαλεί τους ανδρείους που έπεσαν για την Ελλάδα να έρθουν στο νεκρόδειπνο και στην προσφορά αίματος. Μετά γεμίζει έναν καρτήρα κρασιού και κάνει σπονδή λέγοντας: «Πίνω για αυτούς τους άνδρες που πέθαναν για την ελευθερία των Ελλήνων». Οι Πλαταιείς τηρούν αυτά τα έθιμα ως τις μέρες μας».

82. Τιμητικό ψήφισμα του «Κοινού των Ελλήνων» για τον Αθηναίο Γλαύκωνα, αδελφό του Χρεμωνίδη, ευεργέτη του ιερού του Δία Ελευθερίου και της Ομόνοιας στις Πλαταιές, Πλαταιές, περ. 262-245 π.Χ., Supplementum Epigraphicum Graecum LXI 352 (απόσπασμα):

«Ο Γλαύκων, γιος του Ετεοκλή, Αθηναίος, παλιότερα, όταν ζούσε στην πατρίδα του, διαρκώς συμπεριφερόταν ευνοϊκά και από κοινού σε όλους τους Έλληνες και κατ' ιδίαν σε όσους έφταναν στην πόλη του. Μετά, όταν κατατάχθηκε στον στρατό του βασιλιά Πτολεμαίου, έδειξε την ίδια στάση, επιθυμώντας να δείξει την ευνοϊκή του διάθεση προς τους Έλληνες. Έτσι, κόσμησε το ιερό με αφιερώματα και με έσοδα, που πρέπει να διατηρούνται για τον Δία Ελευθέριο και την Ομόνοια των Ελλήνων. Συνέβαλε επίσης στο να αυξηθούν η θυσία προς τον Δία Ελευθέριο και την Ομόνοια και ο αγώνας που οργανώνουν οι Έλληνες για να τιμήσουν τους ανδρείους άνδρες που αγωνίστηκαν κατά των βαρβάρων για την ελευθερία των Ελλήνων. Για να γνωρίζουν όλοι ότι το κοινό συνέδριο των Ελλήνων αποδίδει ευγνωμοσύνη αντάξια των ευεργεσιών σε όσους τιμούν το ιερό του Δία Ελευθερίου, και όσο ζουν και μετά τον θάνατό τους, να αποφασίσουν οι Έλληνες να επαινέσουν τον Γλαύκωνα και να τον καλούν πάντοτε σε τιμητική θέση και τον ίδιο και τους απογόνους του όταν πραγματοποιούνται οι αθλητικοί αγώνες στις Πλαταιές, όπως γίνεται και με τους άλλους ευεργέτες. Ο αγωνοθέτης να αναγράψει αυτό το ψήφισμα σε λίθινη στήλη και να το αναθέσει κοντά στον βωμό του Δία του Ελευθερίου και της Ομονομίας. ...»

83. Ο Ελλάδιος, ιερέας στα Μέγαρα, αποκαθιστά μνημείο για τους πεσόντες στους Περσικούς Πολέμους (480 π.Χ.), Μέγαρα, περ. 400 μ.Χ., Inscriptiones Graecae VII 53:

«Ο αρχιερέας Ελλάδιος αποκατέστησε το επίγραμμα των ηρώων που σκοτώθηκαν κατά τον Περσικό Πόλεμο και τάφηκαν εδώ, επειδή είχε φθαρεί με το πέρασμα του χρόνου. Όταν αποφασίστηκε να ταφούν εδώ οι πεσόντες στον πόλεμο, ο Σιμωνίδης συνέθεσε το επίγραμμα αυτό για να τους τιμήσει».

84. Απόσπασμα από κωμωδία του Ποσειδίππου που παραθέτει ο περιηγητής Ηρακλείδης (περ. 250 π.Χ.), απόσπασμα 11 εκδ. Pfister (F. Pfister, Die Reisebilder des Herakleides, Βιέννη 1951):

Οι Πλαταιές είναι «δύο ναοί, μια στοά και το όνομά της, ένα λουτρό και η φήμη του Σήραμβου. Τον περισσότερο καιρό είναι έρημη και μόνο στα Ελευθέρια γίνεται πόλη».

5.2: Η μνήμη του πολέμου II

V5.2.1 Ιστοριογραφία (16')

<https://youtu.be/jPAH8KMYI1I>

απομαγνητοφώνηση *Olivia* / αντιπαραβολή *georgia84*

Στα προηγούμενα μαθήματα ανέπτυξα τους λόγους για τους οποίους η προφορικότητα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για τη μετάδοση μνήμης· της μνήμης του πολέμου στην ελληνιστική εποχή. Δεν θα πρέπει, όμως, να παραγνωρίσουμε και τη σημασία που έχει η ιστοριογραφία, δηλαδή η συγγραφή βιβλίων σχετικών είτε με την απώτατη ιστορία (δηλαδή τα γεγονότα τα οποία διαδραματίστηκαν είτε στον μύθο, είτε στην πρώιμη ελληνική ιστορία, ή την ιστορία της κλασικής εποχής) είτε με τη σύγχρονη ιστοριογραφία (την περιγραφή γεγονότων που γίνονται από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι τον θάνατο της Κλεοπάτρας).

Θα μπορούσε κανένας να πει ότι το μόνο σχεδόν αντικείμενο της ελληνικής ιστοριογραφίας - σε αυτήν την περίοδο- είναι οι πόλεμοι. Δεν γνωρίζουμε κανένα ιστοριογραφικό έργο το οποίο να μην έχει πολέμους στην ελληνιστική εποχή ως αντικείμενό του. Αρκετούς αιώνες μετά την ελληνιστική εποχή, στον ύστερο 2ο μ.Χ. αιώνα, ο Λουκιανός, ένας από τους πιο ευφυείς συγγραφείς της αρχαιότητας, έγραψε μία μικρή πραγματεία με τον τίτλο «*Πώς πρέπει κανένας να γράφει Ιστορία*». Το ερώτημα το οποίο θέτει (εμπνευσμένος από τα γεγονότα τα οποία έχουν γίνει στην εποχή του, δηλαδή τους Παρθικούς Πολέμους μεταξύ Ρωμαίων και Πάρθων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονοι ιστορικοί -με υπερβολές, αναλήθειες κλπ- περιγράφουν αυτούς τους πολέμους) δίνει συμβουλές για το πώς πρέπει κανένας να γράφει ιστορία. Και όλες οι συμβουλές σχετίζονται με το πώς θα πρέπει κανένας να γράφει πολεμική ιστορία. Κατά τη γνώμη του Λουκιανού, ο ιδανικός ιστορικός είναι εκείνος ο οποίος έχει προσωπική εμπειρία από τον πόλεμο, δηλαδή είναι και ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Θα πρέπει ο ίδιος να έχει στρατιωτικές γνώσεις και θα πρέπει να διηγείται τα γεγονότα είτε βάσει δικής του αυτοψίας, δηλαδή έχοντας ο ίδιος λάβει μέρος στους πολέμους, είτε ρωτώντας αυτόπτες μάρτυρες.

Αυτά τα ιδανικά ανάγονται και στα θεωρητικά κεφάλαια του έργου του Θουκυδίδη, αλλά και σε εκείνα τα οποία γράφει ο μεγαλύτερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, ο Πολύβιος. Ο Πολύβιος θα μπορούσε κανένας να πει ότι ανταποκρίνεται απόλυτα στον ιδανικό, στον ιδεώδη ιστορικό του Λουκιανού, διότι ο ίδιος ήταν στρατιωτικός (υπηρέτησε ως αρχηγός του ιππικού της Αχαϊκής Συμπολιτείας). Όχι μονάχα έζησε Ιστορία, αλλά ήταν και πρωταγωνιστής της Ιστορίας. Έζησε ως όμηρος στη Ρώμη από το 167 π.Χ. όπου είχε τη δυνατότητα όχι μόνο να μελετήσει γραπτές πηγές, αλλά και να συνομιλήσει με πολιτικούς ηγέτες της Ρώμης, οι οποίοι ήταν πρωταγωνιστές των γεγονότων που περιγράφει στην ιστορία του. Το 151 π.Χ. συνόδευσε τον Σκιπίωνα Αφρικανό στην Ισπανία και την Αφρική. Η ιστορία την οποία γράφει είναι κυρίως ιστορία πολέμων. Είναι η ιστορία των πολέμων που έκαναν τη Ρώμη κυρίαρχο του κόσμου. Ήταν πεποίθηση του Πολύβιου ότι η περιγραφή και η ανάλυση των πολέμων δείχνει ποια είναι τα χαρακτηριστικά, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα μιας κοινότητας. Με τον ίδιο τρόπο που ο πόλεμος αναδεικνύει τον χαρακτήρα ενός ανθρώπου, με τον ίδιο τρόπο -κατά τον Πολύβιο- ο πόλεμος αναδεικνύει τα ιδιαίτερα στοιχεία μίας κοινότητας, τις αρετές και τα προτερήματα του πολιτεύματός της.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο των ιστοριών του Πολυβίου είναι το γεγονός ότι είναι εκείνος ο οποίος εισαγάγει για πρώτη φορά την έννοια της *συμπλοκής*, ένα είδος παγκοσμιοποίησης, δηλαδή το γεγονός ότι γεγονότα ανεξαρτήτως του πού συμβαίνουν -από την Ισπανία έως την Ασία κι από την Αφρική έως τη Μαύρη Θάλασσα- συνδέονται αιτιακά μεταξύ τους. Αλλά ένα άλλο στοιχείο που θα δούμε και σε άλλο μάθημα, είναι και η σημασία την οποία αποδίδει σε μυστικές δυνάμεις που δεν μπορούμε να καταλάβουμε και βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο των ανθρώπων και τις οποίες δυνάμεις χαρακτηρίζει με την έννοια της τύχης. Ο στόχος των ιστοριών του Πολυβίου (που, επαναλαμβάνω: ως αντικείμενό τους έχουν ακριβώς τον πόλεμο) είναι να εκπαιδεύσει - να εκπαιδεύσει μελλοντικούς πολιτικούς ηγέτες. Ο όρος που χρησιμοποιεί είναι της *πραγματικής ιστορίας*, μιας ιστορίας η οποία στηρίζεται στην ανάλυση των πραγματικών δεδομένων και δεν προσπαθεί να εντυπωσιάσει τον αναγνώστη και να διεγείρει το συναίσθημά του. Αυτό δε σημαίνει ότι ο Πολύβιος είναι ο ίδιος τόσο συνεπής προς αυτές τις αρχές: πολλά από τα αποσπάσματα τα οποία σώζονται από το έργο του ακριβώς αυτό κάνουν, δηλαδή διεγείρουν το συναίσθημα, παρά το γεγονός ότι είναι ένας ιστορικός που προσπαθεί πάντοτε να προσφέρει μια πολιτική ανάλυση των δεδομένων.

Από την ελληνιστική ιστοριογραφία δεν σώζονται πολλά έργα. Γνωρίζουμε τα ονόματα τουλάχιστον τετρακοσίων ιστορικών που έγραψαν ιστορίες που σχετίζονται με τον πόλεμο, αλλά αυτό που σώζεται είναι ένα κομμάτι -όχι όλη- ένα κομμάτι της ιστορίας του Πολύβιου και ένα μεγάλο κομμάτι από την ιστορία του Διοδώρου, ο οποίος έζησε τον ύστερο 1ο π.Χ. αιώνα. Και έχουμε και κάποια εκτενή αποσπάσματα από κάποιον Μέμνονα από την Ηράκλεια του Πόντου, ο οποίος και αυτός μάλλον είναι ιστορικός του 1ου π.Χ. αιώνα ή του 1ου μ.Χ. αιώνα. Πέραν από αυτά, αυτό το οποίο σώζεται είναι μονάχα αποσπάσματα.

Ανοίγω εδώ μία παρένθεση για να εξηγήσω τι σημαίνει «σώζονται αποσπάσματα» από αρχαίους ιστορικούς. Πολλές φορές, ένας μεταγενέστερος ιστορικός, π.χ. ο Πλούταρχος στους *Βίους* του, αναφέρει από ποιες παλιότερες πηγές έχει αντλήσει πληροφορίες. Αυτός είναι ένας τρόπος με τον οποίο έχουμε σήμερα αποσπάσματα ιστορικών, διότι ο Πλούταρχος λέει ότι: "όπως γράφει ο Φύλαρχος" ή "όπως γράφει ο τάδε ιστορικός" -ο Τίμαιος ή δεν ξέρω εγώ ποιος άλλος- "έγιναν αυτά". Έτσι, μπορούμε να έχουμε κάποιες πληροφορίες για το έργο ιστορικών. Δυστυχώς, η γραμματειακή παράδοση από την αρχαιότητα ήταν αντικείμενο επιλογής. Δεν αντιγράφονταν όλα τα έργα το ίδιο συχνά, παρά μονάχα όσα είχαν ενταχθεί σε έναν κανόνα που είχε μεγάλη σημασία για την παιδεία, π.χ. οι λόγοι ορισμένων ρητόρων, ορισμένες τραγωδίες και κωμωδίες, το έργο του Θουκυδίδη, ορισμένα έργα του Αριστοτέλη, τα έργα του Πλάτωνα κλπ, ήταν τα έργα τα οποία μεταδίδονταν επειδή αντιγράφονταν και παραδίδονταν από τη μια γενιά στην άλλη. Άλλα έργα χάνονταν σιγά σιγά, επειδή εκπροσωπούσαν μόνο σε λίγα αντίτυπα και η παράδοση αυτή σταμάτησε και με τον ερχομό της ύστερης αρχαιότητας και του χριστιανισμού, που έκανε ακόμα πιο επιλεκτική την αντιγραφή κειμένων. Όσα κείμενα δεν είχαν άμεσο ενδιαφέρον για τη χριστιανική θρησκεία και τις ιδέες της, δεν υπήρχε λόγος να αντιγραφούν και να σωθούν. Μερικά κείμενα π.χ. αρχαίων γιατρών κλπ έχουν χαθεί, γι' αυτό τον λόγο και σώζονται σήμερα μόνο σε μεταφράσεις που έγιναν στην αραβική γλώσσα από τον 7ο αιώνα και μετά.

Ξαναγυρίζω στους ελληνιστικούς ιστορικούς. Όπως είπα, τα περισσότερα έργα της ελληνιστικής εποχής δεν σώζονται, αλλά όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα αποσπάσματα που σώζονται, οι πόλεμοι είναι το αντικείμενό τους. Οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου ενέπνευσαν το έργο πάνω από τριάντα ιστορικών. Ένας από αυτούς είναι ο Πτολεμαίος Α', δηλαδή ο πρώτος βασιλιάς του Πτολεμαϊκού Βασιλείου της Αιγύπτου. Στη συνέχεια, έχουμε

τους Πολέμους των Διαδόχων - και αυτοί ενέπνευσαν πάρα πολλά έργα. Μερικά πρέπει να ήταν σημαντικά και είναι πραγματικά μεγάλη απώλεια που δεν τα έχουμε, π.χ. το έργο του Ιερωνύμου της Καρδίας που ήταν και ο ίδιος πρωταγωνιστής αυτής της περιόδου. Μερικές φορές γνωρίζουμε μονάχα τους τίτλους έργων όπως *"Ιστορίες"* ή *"Ελληνικά"* που είναι γενικές ιστορίες της Ελλάδας, σε άλλες περιπτώσεις οι τίτλοι είναι *"Πράξεις"*, δηλαδή είναι έργα τα οποία αναφέρονται στα έργα, στις στρατιωτικές ενέργειες και τους πολέμους ενός συγκεκριμένου βασιλιά π.χ. του Πύρρου, του Αντιόχου, του Ευμένη, του Φιλίππου Ε΄ ή του Περσέα.

Μια άλλη κατηγορία ιστορικών έργων είναι εκείνα τα οποία είναι αφιερωμένα στην πιο τραυματική εμπειρία των Ελλήνων της ελληνιστικής εποχής, που είναι η εισβολή των Γαλατών. Η εισβολή ενός βαρβαρικού λαού που αντιμετωπίζεται επιτυχώς μεν στην Ελλάδα, αλλά στη συνέχεια περνά στη Μικρά Ασία, κάνει επανειλημμένες επιδρομές στις ελληνιστικές πόλεις, μέχρι που οι Γαλάτες αποσύρονται στην περιοχή που είναι σήμερα η Άγκυρα και δημιουργούν ένα δικό τους κράτος. Γνωρίζουμε, πάλι, μόνο τους τίτλους τέτοιων έργων κατά των Γαλατών, όπως π.χ. το έργο κάποιου Δημητρίου από το Βυζάντιο, ο οποίος διηγήθηκε το πέρασμα των Γαλατών από την Ευρώπη στην Ασία.

Μερικές φορές, οι συγγραφείς ιστορικών έργων είναι άτομα τα οποία τα ίδια είχαν κάποια ιστορική παρουσία και κάποια ιστορική συμβολή ως πολιτικοί ηγέτες ή ως στρατιωτικοί ηγέτες, π.χ. ο Αθηναίος Δημοχάρης, ο συγγραφέας μιας σύγχρονης ιστορίας. Είχε υπηρετήσει ως στρατηγός στην Αθήνα και είχε οργανώσει την άμυνα της Αθήνας κατά τη διάρκεια ενός πολέμου κατά του Κασσάνδρου. Ο Ιερώνυμος της Καρδίας, που ανέφερα προηγουμένως, δεν ήταν μόνον ο σημαντικότερος ιστορικός της εποχής των Διαδόχων, αλλά συμμετείχε και ο ίδιος σε εκστρατείες. Ο φιλόσοφος Κινέας, Θεσσαλός, ο οποίος υπηρέτησε στην αυλή του Πύρρου, ήταν συγγραφέας μιας τοπικής ιστορίας της Θεσσαλίας. Ο ίδιος ο Πύρρος, ο μεγαλύτερος στρατηγός της ελληνιστικής εποχής, είχε γράψει υπομνήματα, τα οποία πρέπει να ήταν αυτοβιογραφικές σημειώσεις για τις εκστρατείες του. Ο Πτολεμαίος Α΄ έγραψε την ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στην οποία είχε και ο ίδιος συμμετάσχει. Ο Πτολεμαίος Γ΄, ο βασιλιάς της Αιγύπτου, έγραψε ένα εκτενές κείμενο για τον Λαοδικείο Πόλεμο -ή Γ΄ Συριακό Πόλεμο- του οποίου ήταν πρωταγωνιστής. Και ο Άρατος, ο σημαντικότερος πολιτικός ηγέτης της Αχαϊκής Συμπολιτείας, είχε γράψει απομνημονεύματα.

Το γεγονός ότι οι πρωταγωνιστές της Ιστορίας, είναι οι συγγραφείς ιστορικών κειμένων, από τη μία πλευρά είναι πολύτιμο, διότι αναφέρουν προσωπικές εμπειρίες και είχαν προσωπική γνώση των γεγονότων, από την άλλη πλευρά όμως, δεν μπορούμε να περιμένουμε απαραίτητα αντικειμενικότητα στην παρουσίασή τους, διότι ένας από τους στόχους των έργων είναι να παρουσιάσουν και τη δική τους συμβολή με ένα θετικό τρόπο. Γενικά, η αρχαία ιστοριογραφία αυτής της περιόδου δεν χαρακτηρίζεται πάρα πολύ από αντικειμενικότητα. Υπάρχουν πάρα πολλά προβλήματα, υπερβολικοί αριθμοί, λανθασμένες πληροφορίες. Σας δίνω ένα παράδειγμα: είναι το τιμητικό ψήφισμα για έναν τοπικό ιστορικό της Ταυρικής χερσονήσου (είναι η σημερινή Σεβαστούπολις στην Κριμαία) του Συρίσκου, ο οποίος έγραψε ένα ιστορικό έργο. Τιμήθηκε στην πόλη του (γι' αυτό τον λόγο έχουμε πληροφορίες για το έργο, γιατί γράφτηκε η τιμητική επιγραφή σε πέτρα) και την τιμή αυτή την προτείνει ο ίδιος ο πατέρας του. Ο περήφανος μπαμπάς φροντίζει η πόλη να τιμήσει το καμάρι του, τον γιο του τον Συρίσκο, ο οποίος έγραψε -όπως λέει η επιγραφή- *"με φιλοπονία τις επιφάνειες της Παρθένου"* (δηλαδή τα θαύματα της τοπικής θεότητας της Ταυρικής χερσονήσου. Οι επιφάνειες, αυτά τα θαύματα φυσικά σχετίζονται με πολέμους). *"Και τις διάβασε δημόσια"*

(έχουμε πάλι δηλαδή δημόσιες διαλέξεις) *"και επίσης διηγήθηκε τα γεγονότα που αφορούν τους βασιλείς του Βοσπόρου"* (τα γεγονότα αυτά είναι, φυσικά, πολεμικά γεγονότα) *"και διηγήθηκε τις προσφορές μας σε άλλες πόλεις με ευνοϊκό τρόπο για τον λαό μας"*. Αυτό το οποίο επαινούν οι κάτοικοι της Ηρακλείας, είναι η φιλοπονία του ιστορικού και η εύνοια. Μόνον ένα κείμενο που αναφέρεται στο πώς θα ανακοινώνεται η αναγόρευση, δηλαδή πώς θα γίνεται η αναγόρευση της τιμής, αναφέρει το γεγονός ότι τιμούν τον Συρίσκο επειδή παρουσίασε και την αλήθεια.

Από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα εκτενή αποσπάσματα των ιστορικών της ελληνιστικής περιόδου, τα περισσότερα έχουν προπαγανδιστικούς στόχους. Κατά καιρούς, είναι γεμάτα με πολεμική. Σε άλλες περιπτώσεις, προσπαθούν να παράσχουν αιτιολογίες και να υπερασπιστούν διάφορες ιστορικές προσωπικότητες. Ένα παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζουν τρεις ιστορικοί τη στάση του Περσέα κατά τη μάχη της Πύδνας το 167 π.Χ. Κατά τη μάχη αυτή, σε κάποια στιγμή ο Περσέας, ο βασιλιάς της Μακεδονίας που πολεμούσε κατά των Ρωμαίων, αποχώρησε από το πεδίο της μάχης. Κατά τον Πολύβιο (τον ένα ιστορικό) αυτό το έκανε από δειλία, λέγοντας ότι πάει να θυσιάσει στον Ηρακλή, και συμπληρώνει ο Πολύβιος *"βέβαια, ο Ηρακλής δεν αποδέχεται τις θυσίες δειλών"*. Ένας άλλος ιστορικός, ο Ποσειδώνιος, ο οποίος ήταν αυτόπτης μάρτυρας, λέει ότι την παραμονή της μάχης, τον Περσέα τον είχε κλωτσήσει το άλογό του. Παρά το γεγονός ότι ήταν τραυματισμένος, πήγε στη μάχη και εκεί αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το μέτωπο όταν πληγώθηκε από ένα ακόντιο. Διακόσια και χρόνια αργότερα, ένας άλλος ιστορικός, ο Φλώρος, παρουσιάζει τον Περσέα να εγκαταλείπει το πεδίο της μάχης αμέσως μόλις εμφανίζεται ο Ρωμαίος στρατηγός Αιμίλιος Παύλος. Βλέπουμε πώς, σταδιακά, ένα ιστορικό γεγονός για το οποίο υπάρχουν ήδη από τους συγχρόνους διαφορετικές απόψεις, καταλήγει σε ένα παραμύθι. Υπάρχουν, επίσης, πάρα πολλές φορές υπερβολές όσον αφορά τους αριθμούς. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνιστικής ιστοριογραφίας είναι ενδιαφέροντα για τις περιπέτειες, δηλαδή για αιφνίδιες αλλαγές της τύχης και για το παράδοξο, για παράδοξα πράγματα, για μη αναμενόμενες εξελίξεις. Με αυτά τα θέματα θα ασχοληθώ σε ένα από τα τελευταία μαθήματα σχετικά με την αισθητική του πολέμου στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

86. Τιμητικό ψήφισμα για τον ιστορικό Συρίσκο, Ταυρική Χερσόνησος, 3ος π.Χ. αι., Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* 807 T1:

«Ο Συρίσκος, γιος του Ηρακλείδη, κατέγραψε με φιλοπονία τις επιφάνειες της Παρθένου και τις ανέγνωσε δημόσια. Επίσης διηγήθηκε τα γεγονότα που αφορούν στους βασιλείς του Βοσπόρου και διηγήθηκε τις προσφορές μας σε άλλες πόλεις με ευνοϊκό τρόπο για τον λαό μας. Για να τιμηθεί αντάξια, να αποφασίσουν η βουλή και η συνέλευση τα εξής. Να επαινεθεί για τα παραπάνω. Οι συμνάμονες [αξιωματούχοι] να τον στεφανώσουν με χρυσό στεφάνι κατά τη γιορτή των Διουσιών, την 21η ημέρα, κάνοντας την παρακάτω αναγγελία: «Ο Λαός στεφανώνει τον Συρίσκο, γιο του Ηρακλείδη, επειδή κατέγραψε τις επιφάνειες της Παρθένου και συνέταξε ιστορική αφήγηση των ευεργεσιών μας προς τους βασιλείς και τις πόλεις αληθινά και με ευνοϊκό τρόπο προς τον λαό μας».

V5.2.2 Ιστοριογραφία ως μνημείο (14')

https://youtu.be/7uzaY_mhRq4

απομαγνητοφώνηση Lemonia9 / αντιπαραβολή MEDIALUZ

Αναφέρθηκα στο προηγούμενο μάθημα στη σημασία που έχει ο πόλεμος ως αντικείμενο της ελληνιστικής ιστοριογραφίας. Ειδικά, την ελληνιστική εποχή, αναπτύσσεται για πρώτη φορά και μια ιδιαίτερη μορφή ιστοριογραφίας, μια μορφή την οποία θα χαρακτήριζα «μνημειώδη ιστοριογραφία». Μνημειώδη, γιατί; Διότι παίρνει τη μορφή μνημείου σε δημόσιο χώρο· δεν είναι, δηλαδή, ιστορικά συγγράμματα που υπάρχουν μόνο στη μορφή παπύρου –αργότερα περγαμηνής– δηλαδή κείμενα τα οποία βρίσκονται σε μια βιβλιοθήκη, αλλά είναι ιστορικά κείμενα, τα οποία μπορούν να διαβαστούν σε δημόσιους χώρους της πόλης. Αυτό είναι ένα εντελώς νέο φαινόμενο της ελληνιστικής εποχής (τουλάχιστον σε αυτές τις διαστάσεις· δεν αποκλείεται να υπήρχαν ανάλογες αναγραφές και σε προγενέστερες περιόδους, αλλά έγκυρες πληροφορίες έχουμε μόνο από την ελληνιστική εποχή).

Τι είναι αυτά τα έργα της μνημειώδους ιστοριογραφίας του πολέμου; Ένα παράδειγμα. Γύρω στο 250 π.Χ. ο Ηράκλειτος, ένας Αθηναίος πολίτης (που ήταν όμως στην υπηρεσία του βασιλιά της Μακεδονίας Αντιγόνου Γονατά), υπηρετούσε ως στρατηγός της μακεδονικής φρουράς στον Πειραιά. Αυτός ο Ηράκλειτος, για να τιμήσει τον βασιλιά του και εργοδότη του, αφιέρωσε στην Αθηνά-Νίκη, στην Ακρόπολη (δηλαδή, κοντά στον ναό της Νίκης, της προστάτιδας δηλαδή της νίκης), αφιέρωσε μια σειρά από υπομνήματα, δηλαδή ή κείμενα ή εικόνες ή –το πιθανότερο– συνδυασμό εικόνων και κειμένων, που παρουσίαζαν τις πράξεις του βασιλέως εναντίον των βαρβάρων για τη σωτηρία των Ελλήνων. Πρόκειται για μία ιστορική πραγματεία (πολύ σύντομη, φυσικά), η οποία εξέθετε, σε πολύ γενικές γραμμές, είτε με κείμενο είτε με εικόνα ή –όπως είπα προηγουμένως, το πιθανότερο– με εικόνες, με ανάγλυφες παραστάσεις ή ζωγραφικές παραστάσεις συνοδευόμενες από σύντομα κείμενα της πράξης του Αντιγόνου Γονατά στον πόλεμο κατά των Γαλατών 20 χρόνια νωρίτερα.

Το γεγονός ότι επιλέγει αυτόν τον χώρο, δηλαδή την Ακρόπολη, σχετίζεται βέβαια με το γεγονός ότι η Ακρόπολη είναι ένας χώρος μνήμης για τις συμβολές των Αθηναίων στην υπεράσπιση της Ελλάδας από άλλους βαρβάρους (από τους Πέρσες). Ακριβώς εκεί, και πολύ συνειδητά, ο Ηράκλειτος αφιερώνει ένα κείμενο, το οποίο δείχνει ότι ο Αντίγονος Γονατάς είναι συνεχιστής αυτής της ηρωικής παράδοσης των Ελλήνων, να αντιμετωπίζουν τις επιθέσεις και τις απειλές ξένων εχθρών.

Ένας άλλος λόγος, που γίνεται αυτή η αφιέρωση, είναι διότι ακριβώς η γαλατική επιδρομή, αυτή την εποχή, αποτελεί αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και προπαγάνδας σχεδόν όλων όσων είχαν κάποια συμμετοχή στην άμυνα της Ελλάδας από τους Γαλάτες. Οι Αιτωλοί το κάνουν αυτό, καθιερώνοντας τη γιορτή των *Σωτηρίων*, αλλά ακόμα και η μακρινή πόλη της Μαγνησίας του Μαιάνδρου θυμίζει συνεχώς ότι οι στρατιώτες της συμμετείχαν στην υπεράσπιση της Ελλάδας από τους βαρβάρους.

Η γαλατική επιδρομή ήταν τόσο σημαντικό γεγονός για την ιστορική συνείδηση των Ελλήνων αυτής της εποχής, που είχαν γραφτεί εκείνη την εποχή ακόμα και επικά ποιήματα. Παραδείγματος χάριν, κάποιος Λεσχίδης έγραψε τις πράξεις του Ευμένη κι ένας Σιμωνίδης της Μαγνησίας έγραψε τις πράξεις του Αντιόχου και τη μάχη του εναντίον των Γαλατών.

Ακριβώς, λοιπόν, επειδή οι γαλατικοί πόλεμοι αποτελούν ένα στοιχείο προπαγάνδας, επιλέγει ο Ηράκλειτος ακριβώς αυτό τον χώρο, για να τονίσει τη συμμετοχή του δικού του βασιλιά σε

αυτό τον πόλεμο. Όπως είπα, επιλέγει συνειδητά την Ακρόπολη. Οι παραστάσεις οι ανάγλυφες στην Ακρόπολη –οι γλυπτές παραστάσεις– σχετίζονται πάντοτε με πολέμους μεταξύ των Ελλήνων –ιδίως των Αθηναίων– και [των] βαρβάρων. Είναι ή αμαζονομαχία (κατά των βαρβάρων αμαζόνων) ή παραστάσεις που σχετίζονται με τους τρωικούς πολέμους και τους πολέμους κατά των Περσών. Σε αυτό το σκηνικό ο Ηράκλειτος παρουσιάζει τον Αντίγονο ως υπερασπιστή της ελληνικής ελευθερίας από τους βαρβάρους.

Αυτό είναι ένα μόνο παράδειγμα λογοτεχνικών έργων (ιστοριογραφικών έργων), τα οποία χαράσσονται πάνω σε λίθο (συνήθως σε τοίχους δημοσίων κτιρίων ή σε στήλες). Ακριβώς επειδή χαράσσονται σε επιγραφή και επειδή είναι εκτεθειμένα σε δημόσιους χώρους, δίνουν τη δυνατότητα σε ευρύτερο κοινό, από εκείνο το οποίο θα μπορούσε να αγοράσει ένα λογοτεχνικό ή ιστοριογραφικό έργο, να αποκτήσουν πρόσβαση σε ιστορικές πληροφορίες.

Ακόμα και κείμενα, όπως οι *Βιογραφίες* του ποιητή Αρχιλόχου της Πάρου –που ήταν ο σημαντικότερος Πάριος και τιμούνταν στην Πάρο με ένα μνημείο το οποίο λέγεται *Αρχιλόχιο*· εκεί ήταν αναγραμμένες οι *Βιογραφίες* του, οι οποίες έγιναν τον 3ο π.Χ. αιώνα– ακόμα και αυτές οι βιογραφίες ενός ποιητή, αυτό το οποίο κάνουν είναι να θυμίζουν την πολεμική τους συμβολή. Αποτελούνται –αυτές οι *Βιογραφίες*– από αποσπάσματα των ποιημάτων του Αρχιλόχου, που σχετίζονται με πολέμους. Βλέπουμε, και σε αυτό το παράδειγμα, τη σημασία που έχει η επιγραφή εκτεθειμένη δημόσια για τη μεταβίβαση ιστορικών πληροφοριών.

Γύρω στο 300 π.Χ. οι αρχές της Μαγνησίας του Μαιάνδρου –μιας σημαντικής πόλης της Ιωνίας– δημοσίευσαν σε επιγραφή, στην αγορά της πόλης, μια τοπική ιστορία. Την έγραψαν στον τοίχο ενός δημοσίου κτιρίου στην αγορά και ένα από τα στοιχεία τα οποία υπήρχαν σε αυτή την ιστορία είναι, πάλι, οι γαλατικοί πόλεμοι.

Αλλά ένα χαρακτηριστικό –ίσως το χαρακτηριστικότερο– παράδειγμα είναι η λεγόμενη *Λινδία αναγραφή*, μια επιγραφή από τη Λίνδο της Ρόδου (που σήμερα βρίσκεται στην Κοπεγχάγη), μια επιγραφή η οποία έχει διηγήσεις των θαυμάτων της Αθηνάς Λινδίας και καταλόγους των αφιερωμάτων, τα οποία είχαν γίνει στο ιερό. Και ο λόγος που δημιουργείται αυτή η επιγραφή, που γράφεται αυτή η επιγραφή, είναι ακριβώς για να τονιστεί η δόξα του τοπικού ιερού. Δύο από τις τρεις επιφάνειες, δηλαδή δύο από τα τρία θαύματα, που αναφέρονται σε αυτή την επιγραφή, είναι θαύματα που σχετίζονται με πολέμους (με τους περσικούς πολέμους και την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο Πολιορκητή). Η επιγραφή αυτή στήθηκε το 99 π.Χ., δηλαδή περίπου 400 χρόνια μετά τους περσικούς πολέμους και περίπου δύο αιώνες μετά από την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο Πολιορκητή.

Αν κοιτάξουμε τα αφιερώματα μυθικών ηρώων και άλλων ιστορικών προσωπικοτήτων που βρίσκονται στον κατάλογο των ένδοξων αφιερωμάτων της Λίνδου, θα δούμε ότι είναι αφιερώματα που πάντοτε σχετίζονται με μυθικές προσωπικότητες που συνδέονται με πολέμους (παραδείγματος χάριν, με τον Κάδμο, τον Μίνωα, τον Μενέλαο) ή αφιερώματα τα οποία σχετίζονται με λάφυρα (παραδείγματος χάριν, μια απ' αυτές τις αναφορές που υπάρχουν σ' αυτόν τον κατάλογο είναι αφιέρωμα απ' αυτούς που είχαν πάρει μέρος στην εκστρατεία στη Λυκία με τον Κλεόβουλο, που αφιέρωσαν οκτώ ασπίδες κι ένα χρυσό στεφάνι για το άγαλμα, όπως διηγείται ο Τιμόθεος στο *Χρονικό* και ο Πολύζαλος στο τέταρτο βιβλίο των *Ιστοριών*). Αυτή τη μορφή έχουν οι αναφορές σ' αυτόν τον κατάλογο· έχουμε αναφορά του αναθέτη, τι ανέθεσε, για ποιο λόγο το ανέθεσε και σε ποια ιστορικά έργα αναφέρεται αυτό το αφιέρωμα (εδώ είναι ένα ανάθημα, το οποίο σχετίζεται με μια εκστρατεία στη Λυκία).

Μια άλλη ανάθεση σχετίζεται με έναν πόλεμο, ο οποίος έγινε στη Ρόδο. Το κείμενο λέει:

"ο δήμος αφιέρωσε μια ασπίδα, σύμφωνα με τον χρησμό, που είχε προβλέψει ότι ο πόλεμος που ξέσπασε εκείνα τα χρόνια κατά του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου, θα τελειώσει μόλις γίνει αφιέρωση στην Αθηνά".

Και ο χρησμός πραγματοποιήθηκε – όπως γράφει ο Τιμόκριτος στο τέταρτο βιβλίο των *Χρονικών*. Η ακόλουθη επιγραφή είχε χαραχθεί στην ασπίδα: «Ο λαός των Ροδίων αφιερώνει στην Αθηνά Λινδία σύμφωνα με τον χρησμό».

Δεν θα επεκταθώ σε άλλα τέτοια παραδείγματα, αλλά είναι πολλά. Βλέπετε ότι, εκείνος ο οποίος επισκεπτόταν το ιερό της Αθηνάς Λινδίας και σταματούσε μπροστά στην επιγραφή, μπορούσε διαβάζοντας το περιεχόμενο της επιγραφής –αυτόν τον κατάλογο των αφιερωμάτων που είχαν γίνει από προσωπικότητες της ιστορίας– να παίρνει άμεσα πληροφορίες σχετικά με ιστορικά γεγονότα, τόσο της πατρίδας του όσο και της γενικότερης ελληνικής ιστορίας.

Ένα άλλο –ίσως το γνωστότερο– παράδειγμα μνημειώδους ιστοριογραφίας είναι το λεγόμενο *"Πάριο Χρονικό"*. Είναι μια χρονογραφία, δηλαδή ένας κατάλογος ετών και των βασικών γεγονότων που υπήρχαν εκείνο το έτος (εκείνη τη χρονιά). Είναι γραμμένο σε μάρμαρο – δυστυχώς δεν σώζεται πάρα πολύ καλά και σήμερα βρίσκεται στην Οξφόρδη. Διαβάζοντας τις αναφορές σ' αυτό το *"Πάριο Χρονικό"* βλέπουμε ότι το βασικό αντικείμενο είναι –πάλι– πόλεμοι.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα γεγονότα που γίνονται απ' το 322 ως το 318 π.Χ. (η επιλογή των γεγονότων είναι γεγονότα της ελληνικής ιστορίας από την εποχή του Κέκροπα, δηλαδή το 1580 π.Χ., ως τη χρονιά που έγινε αυτό το κείμενο, το 264 π.Χ.). Γράφει, λοιπόν, ο συγγραφέας του *«Παρίου Χρονικού»*:

"Από τον Λαμιακό Πόλεμο, που πολέμησαν οι Αθηναίοι εναντίον του Αντιπάτρου, και από τη ναυμαχία που έγινε και στην οποία νίκησαν οι Μακεδόνες τους Αθηναίους στην Αμοργό, 59 χρόνια· άρχοντας των Αθηναίων ήταν ο Κηφισόδοτος. –Από την εποχή που Αντίπατρος κατέλαβε την Αθήνα και ο Οφέλλας στάλθηκε από τον Πτολεμαίο να καταλάβει την Κυρήνη, 58 χρόνια· ο Φιλώτας ήταν άρχοντας της Αθήνας.— Από την εποχή που ο Αντίγονος πέρασε στην Ασία και ο Αλέξανδρος τάφηκε στη Μέμφιδα και ο Περδίκκας εισέβαλε στην Αίγυπτο και σκοτώθηκε κι ο Κρατερός και ο Αριστοτέλης, ο φιλόσοφος, πέθανε στην ηλικία των 50 ετών, 57 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Απολλόδωρος κι ο Πτολεμαίος έκανε μια επιδρομή στην Κυρήνη..." κ.ο.κ.

Χρονιά-αντιχρονιά έχουμε γεγονότα κι όπως βλέπετε, αυτά τα γεγονότα είναι γεγονότα πολεμικά, Είναι διηγήσεις πολέμων, μαχών, πολιορκιών, είναι διηγήσεις για την κατάληψη πόλεων... Αυτό είναι κυρίως το περιεχόμενο της ιστοριογραφίας.

Ένα άλλο είδος μνημειώδους ιστοριογραφίας –το οποίο ανέφερα και σε άλλο μάθημα– είναι οι κατάλογοι αρχόντων που βρίσκουμε σε ορισμένες πόλεις και οι οποίοι συνοδεύονται από μικρές πληροφορίες (μικρά χρονικά, θα τα λέγαμε) για γεγονότα τα οποία έγιναν μία συγκεκριμένη χρονιά. Παραδείγματος χάριν, στην Τήνο, από την οποία έχουμε αρκετούς τέτοιους καταλόγους, αυτό το οποίο αναφέρεται μία χρονιά είναι ότι έγινε μια επίθεση πειρατών τον 1ο π.Χ. αιώνα, η οποία αντιμετώπιστηκε με επιτυχία. Αναφέρεται στην επιγραφή:

"Κατά τη διάρκεια της θητείας τους υπήρξε υγεία. Επίσης διαφύλαξαν την

ομόνοια. Όταν κάποιοι άνδρες παρατήρησαν αυτούς που μας επιτέθηκαν και είχαν αναρριχηθεί στα τείχη και καταλάβει την κάτω πόλη, ο Ονησάς και οι φρουροί παρατάχθηκαν μέσα στην πόλη και με τη δύναμή τους απώθησαν τους εχθρούς".

Βλέπετε, ότι και ένα τέτοιο κείμενο παρέχει ένα στοιχείο συλλογικής μνήμης· διαιωνίζει την ανάμνηση για ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός μιας χρονιάς στην Τήνο, ένα γεγονός που διαφορετικά δεν θα το γνωρίζαμε.

Η μνημειώδης ιστοριογραφία χαρακτηρίζεται από τα ίδια βασικά γνωρίσματα, που συναντούμε και στη γενικότερη ιστοριογραφία της εποχής, δηλαδή ένα έντονο ενδιαφέρον για πολέμους και κυρίως οι πόλεμοι, οι οποίοι αποτελούν αντικείμενο αυτής της μνημειώδους ιστοριογραφίας, δεν είναι τόσο πολύ πόλεμοι ανάμεσα σε ελληνικές πόλεις (εκτός αν αυτοί οι πόλεμοι σχετίζονται με την ελευθερία και την αυτονομία και τη σωτηρία μιας πόλης), αλλά είναι κυρίως πόλεμοι που σχετίζονται με την αντιμετώπιση βαρβαρικών επιθέσεων, βαρβαρικών επιδρομών ξένων εχθρών. Με τον τρόπο αυτό και η μνημειώδης ιστοριογραφία του πολέμου συμβάλλει στη δημιουργία μιας ελληνικής ταυτότητας στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

87. Πάριο χρονικό (κατάλογος σημαντικών γεγονότων από το 1580 ως το 264 π.Χ.), Πάρος, περ. 264 π.Χ., Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* 239 (αποσπάσματα):

««Από τον Λαμιακό Πόλεμο, τον οποίο πολέμησαν οι Αθηναίοι κατά του Αντιπάτρου, και από τη ναυμαχία που πολέμησαν οι Μακεδόνες κατά των Αθηναίων στην Αμοργό, και νίκησαν, [πέρασαν] 59 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Κηφισόδοτος. — Από την κατάληψη της Αθήνας από τον Αντίπατρο και από την αποστολή του Οφέλλα από τον Πτολεμαίο για να καταλάβει την Κυρήνη, 58 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Φιλώτας. — Από την εποχή που ο Αντίγονος πέρασε στην Ασία και ο Αλέξανδρος τάφηκε στη Μέμφιδα και ο Περδίκκας εισέβαλε στην Αίγυπτο και σκοτώθηκε και πέθαναν ο Κράτερος και ο Αριστοτέλης, ο φιλόσοφος, σε ηλικία 50 ετών, 57 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Απολλόδωρος. Και την ίδια χρονιά οι Συρακούσιοι εξέλεξαν τον Αγαθοκλή στρατηγό με απεριόριστες εξουσίες για τα οχυρά της Σικελίας».

88. Κατάλογος ετησίων αρχόντων, Τήνος, 3ος π.Χ. αι., *Inscriptiones Graecae XII Supplementum* 315:

«Κατά τη διάρκεια της θητείας τους υπήρξε υγεία. Επίσης διαφύλαξαν την ομόνοια. Όταν κάποιοι άνδρες παρατήρησαν εκείνους που μας επιτέθηκαν και είχαν αναρριχηθεί στα τείχη και καταλάβει την κάτω πόλη, ο Ονησάς και οι φρουροί παρατάχθηκαν μέσα στην πόλη και με τη δύναμή τους απώθησαν τους εχθρούς».

V5.2.3 Τόποι της μνήμης (17')

<https://youtu.be/p0x-gbySQAs>

απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντιπαραβολή Asimonia

Όποιος ενδιαφέρεται, σήμερα, να αποκτήσει πληροφορίες για ιστορικά γεγονότα, μπορεί να ανοίξει ένα ιστορικό εγχειρίδιο ή να ελέγξει το αντίστοιχο θέμα στο διαδίκτυο, μπορεί να ανοίξει μια εγκυκλοπαίδεια, ή μπορεί να παρακολουθήσει τα μαθήματα του Mathesis, αλλά, εν πάση περιπτώσει, κυρίως ο τρόπος με τον οποίο ενημερωνόμαστε για ιστορικά γεγονότα είναι διαβάζοντας πληροφορίες· παίρνοντας πληροφορίες από γραπτά κείμενα είτε αυτά είναι αναρτημένα στο διαδίκτυο είτε είναι βιβλία τα οποία κυκλοφορούν με την παραδοσιακή μορφή.

Αυτό το οποίο προσπαθώ να εξηγήσω σε αυτό το μάθημα είναι ότι στην ελληνιστική εποχή –εν μέρει αυτό αν το κοιτάξουμε κάπως καλύτερα, βλέπουμε να ισχύει και στη δική μας την περίοδο- στην ελληνιστική όμως –κυρίως- εποχή, ο τρόπος με τον οποίο η μνήμη πολεμικών γεγονότων παραδίδεται από μία γενιά στην επόμενη, δεν σχετίζεται μόνο με τη γραπτή ιστοριογραφία που μας απασχόλησε στα προηγούμενα μαθήματα, αλλά σχετίζεται και με άλλους τρόπους με την προφορικότητα, δηλαδή με την προφορική παράδοση –και όπως θα δούμε στη συνέχεια– και με μνημεία.

Μια τέτοια μορφή μνημείου είναι το τρόπαιο. Μια άλλη, είναι τα μνημεία τα πολεμικά τα οποία θυμίζουν κάποια μάχη ή κάποια επιτυχία. Είναι τα αφιερώματα λαφύρων στα ιερά, αλλά είναι ακόμα και τα μνήματα κάποιων πολεμιστών. Ας ξεκινήσουμε με το τρόπαιο.

Το τρόπαιο, που είναι μία συλλογή όπλων που έχουν μαζευτεί από το πεδίο της μάχης, όπλων του νικημένου εχθρού. Αποτελεί ένα αφιέρωμα στον Δία Τροπαίο, δηλαδή τον Δία ο οποίος προστατεύει τους νικητές και έδειξε την προστασία του κατά την *τροπή*. Η τροπή είναι η χρονική στιγμή της μάχης όπου ο ένας αντίπαλος στρέφεται και αρχίζει να το βάζει στα πόδια. Και φυσικά όταν κάποιος το βάζει στα πόδια, εκείνο το οποίο θα κάνει είναι να πετάξει τα πιο βαριά αντικείμενα που τον εμποδίζουν στην υποχώρησή του, και το πρώτο αντικείμενο είναι φυσικά η ασπίδα, γι αυτό το λόγο οι δειλοί χαρακτηρίζονται ως *ριψάσπιδες* (είναι εκείνοι οι οποίοι στρέφονται, το βάζουν στα πόδια και ρίχνουν πρώτα πρώτα την ασπίδα τους). Η τροπή είναι, επομένως, η χρονική στιγμή που αποφασίζει ποιος είναι ο νικητής σε μια μάχη. Στο σημείο στο οποίο γίνεται η τροπή, εκεί δηλαδή που κατά την μάχη ο ένας αντίπαλος αναγνωρίζει την ήττα του και την αδυναμία του και στρέφεται –εξ ου και τροπή – και το βάζει στα πόδια, σε εκείνο ακριβώς το σημείο, ο νικηφόρος στρατηγός μαζεύει όπλα, περικεφαλαίες, ασπίδες πανοπλίες, και τις αναθέτει στον Δία Τροπαίο. Επομένως το τρόπαιο είναι –από τη μία πλευρά– ένα καθαρά θρησκευτικό μνημείο, αποτελεί μια ιδιοκτησία του θεού, δεδομένου ότι έχει αφιερωθεί στον θεό. Γι' αυτό τον λόγο, απαγορεύεται η καταστροφή των τροπαίων· απαγορεύεται η καταστροφή τους, διότι θα αποτελούσε ιεροσυλία. Γι' αυτό τον λόγο, τα τρόπαια επιβιώνουν επί αιώνες.

Ο Πausανίας είδε, παραδείγματος χάριν, τον 2ο μ.Χ. αιώνα, ένα τρόπαιο για μια μάχη στο Λαννοτίως της Σπάρτης, μια μάχη για την οποία δεν έχουμε καμία άλλη πληροφορία, αλλά πρέπει να είχε γίνει το αργότερο στην ελληνιστική εποχή, αν δεν είχε γίνει και νωρίτερα. Αν αναλογιστούμε τον αριθμό των μαχών που έγιναν στην αρχαϊκή εποχή, την κλασική εποχή και τα ελληνιστικά χρόνια, μαχών που συνδέονταν με την ύπαρξη ενός τροπαίου που απαγορευόταν να καταστραφεί, μπορείτε να καταλάβετε ότι μια επίσκεψη, ένα ταξίδι στο τοπίο της ελληνιστικής Ελλάδας είναι ένα ταξίδι το οποίο σφραγίζεται από την παρουσία τροπαίων, από την παρουσία μνημείων μαχών.

Ένα από αυτά τα τρόπαια, είναι το τρόπαιο το οποίο έστησε ο Σίλας, στη Χαιρώνεια, το 86 π.Χ. και το οποίο στεκόταν ακόμα στα χρόνια του Πλουτάρχου, δύο αιώνες αργότερα, και μάλιστα πρόσφατα, σε αρχαιολογικές έρευνες, έχουν εντοπίσει τη θέση στην οποία βρισκόταν αυτό το τρόπαιο και το οποίο έχει βρεθεί.

Μνήμη ή έλεγχος της μνήμης δεν σημαίνει μόνο την παράδοση μνήμης στην επόμενη γενιά, έλεγχος της μνήμης σημαίνει και την συνειδητή αμνησία. Δηλαδή είναι σημαντικό, όχι μονάχα να θυμάται κανένας πολέμους και μάχες, αλλά είναι σημαντικό να ξεχνάει κανένας πολέμους και μάχες. Αυτό είναι ένα άλλο αντικείμενο το οποίο δεν μπορώ να εκθέσω σε αυτό το μάθημα, δηλαδή η έννοια της “*αμνηστίας*”, αλλά θα πρέπει να το έχουμε υπόψη μας ότι

πολλές φορές, μετά το τέλος ενός πολέμου, αυτό το οποίο πρέπει να κάνουν οι δύο εμπλεκόμενες μερίδες είναι να συμφωνήσουν για να μην μνησικακούν, δηλαδή να μην ενεργούν με βάση την ανάμνηση των κακών, των αδικιών και των απωλειών τις οποίες έχουν υποστεί, και αυτή η έννοια της αμνηστίας είναι πολύ σημαντική, τόσο μετά από εμφύλιους πολέμους, όσο και μετά από πολέμους.

Πάντως, η ορατή υπόμνηση ενός πολέμου είναι, όπως ανέφερα στην αρχή, το τρόπαιο. Το τρόπαιο θυμίζει –σε έναν– νίκη, αλλά για κάποιον άλλον σημαίνει να του θυμίζει την ήττα του. Αυτό ήταν τόσο σημαντικό, που οι Ρόδιοι όταν ήθελαν να αποφύγουν να βλέπουν ένα τρόπαιο κάποιου εχθρού τους, μη μπορώντας να το καταστρέψουν, δεδομένου ότι θα αποτελούσε ιεροσυλία, αυτό το οποίο έκαναν ήταν να κτίσουν έναν τοίχο γύρω του, ώστε να μην είναι αναγκασμένοι να το βλέπουν. Ακόμα και αυτό το τέχνασμα των Ροδίων, δείχνει πόση σημασία έχουν τα τρόπαια και πόσο συνειδητά εκλαμβάνοντουσαν υπόψη, πώς αποτελούν στοιχείο της καθημερινότητας στον αρχαίο κόσμο και φυσικά, ιδιαίτερα στην ελληνιστική εποχή που είναι η εποχή του στησίματος πολλών νέων τροπαίων.

Αλλά αν αφήσουμε τα τρόπαια και περάσουμε στο χώρο των ιερών, επίσης μία επίσκεψη σε ένα ιερό, αποτελεί και ένα ταξίδι σε ένα χώρο μνήμης. Διότι τα ιερά, ιδίως τα πανελλήνια ιερά, είναι γεμάτα από αφιερώματα, αγάλματα, και μνημεία, υπομνήματα τα οποία θυμίζουν νικηφόρους πολέμους. Είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο η αφιέρωση λαφύρων, μετά από μια επιτυχημένη μάχη, σε ένα ιερό.

Παραδείγματος χάριν, στο Αίγιο, Αχαιοί στρατιώτες αφιέρωσαν, το 209 π.Χ., λάφυρα, γράφοντας στην επιγραφή:

“Οι Αχαιοί και ο στρατηγός Κυλιάδας, ο γιος του Δαμαρέτου από τις Φαρές, στους θεούς μετά από νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες”.

Έχουμε το όνομα –εδώ– της κοινότητας των Αχαιών· έχουμε το όνομα του νικηφόρου στρατηγού, που με αυτό τον τρόπο, φυσικά, αυτοπροβάλλεται· έχουμε αναφορά των συμμάχων (είναι μία μάχη στην οποία συμμετείχαν και οι Μακεδόνες)· αυτό το οποίο δεν έχουμε όμως, είναι η αναφορά του εχθρού. Η επιγραφή είναι –λέει– νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες, αλλά ποιος ήταν ο αντίπαλός τους δεν αναφέρεται, και αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση αυτών των αφιερωμάτων, αυτών των μνημείων νίκης. Από την μία πλευρά είναι απαραίτητα (είναι απαραίτητα για την έκφραση ευγνωμοσύνης προς τους θεούς, είναι απαραίτητα διότι αποτελούν και στοιχείο προπαγάνδας και αυτοπροβολής μιας κοινότητας που χαίρεται και είναι περήφανη για την επιτυχία της), αλλά από την άλλη πλευρά –ένα χαρακτηριστικό που συναντούμε σ’ αυτά τα αφιερώματα– είναι ότι οι εχθροί αναφέρονται, μόνο, όταν είναι ξένοι (όταν είναι Γαλάτες, όταν είναι Θράκες, όταν είναι Δαρδανοί). Όχι όταν ο εχθρός είναι μια άλλη ελληνική πόλη. Υπάρχουν ελάχιστες εξαιρέσεις, γενικά οι αρχαίοι Έλληνες, ειδικά στην ελληνιστική εποχή το παρατηρούμε αυτό, αποφεύγουν να αναφέρουν το γεγονός ότι πήραν τα λάφυρα από κάποια άλλη ελληνική πόλη, διότι η άλλη ελληνική πόλη από την οποία πήραν τα λάφυρα σήμερα, μπορεί αύριο να είναι σύμμαχος σε κάποιον άλλο πόλεμο.

Οι αφιερώσεις στα πανελλήνια ιερά, όπως είναι η Ολυμπία, η Δήλος και οι Δελφοί, έχουν ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο για τις πόλεις αλλά και για τους βασιλείς, ως στοιχείο της δικής τους προπαγάνδας ως επιτυχημένοι στρατιωτικοί ηγέτες, σωτήρες της Ελλάδος και νικητές επί των εχθρών τους. Στα τέλη της ελληνιστικής εποχής εμφανίζεται και μια νέα ομάδα τέτοιων μνημείων τα οποία θυμίζουν ιστορικά γεγονότα πολεμικού χαρακτήρα, και αυτές είναι οι

αφιερώσεις νικηφόρων Ρωμαίων στρατηγών. Ένα παράδειγμα τέτοιων αφιερωμάτων είναι τα μνημεία, τα αγάλματα, τα οποία αφιέρωσαν, είτε ο Άτταλος Α΄ είτε ο Άτταλος Β΄ στην αθηναϊκή ακρόπολη, με παραστάσεις οι οποίες σχετίζονταν με μυθικές μάχες των θεών που πολεμούσαν τους Γίγαντες ή των Αθηναίων που πολεμούσαν εναντίον των Αμαζόνων. Υπήρχαν επίσης παραστάσεις που σχετίζονταν με την μάχη του Μαραθώνα, και παραστάσεις που υπενθύμιζαν τη νίκη των Περγαμηνών επί των Γαλατών.

Ένα από τα γνωστότερα ιστορικά μνημεία αυτής της εποχής, και μάλιστα ένα από τα δύο Επτά Θαύματα του Κόσμου που χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή, είναι ο Κολοσσός της Ρόδου. Φυσικά, αυτό είναι κάτι το οποίο πολλές φορές δεν θυμόμαστε, αλλά ο Κολοσσός της Ρόδου σχετίζεται άμεσα με ένα πολεμικό γεγονός. Όταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, πολιορκήσε τη Ρόδο, από το 305-304 π.Χ., με πληθώρα πολεμικών μηχανών -πολιορκητικών μηχανών- αναγκάστηκε το 304 π.Χ. να λύσει την πολιορκία, και οι Ρόδιοι μάζεψαν όλα τα πολιορκητικά μηχανήματα τα οποία είχε εγκαταλείψει ο Δημήτριος, τα πούλησαν, και από τα χρήματα τα οποία εισέπραξαν κατασκεύασαν ένα άγαλμα χάλκινο, ύψους 33 μέτρων, ένα άγαλμα του Ήλιου, ο οποίος ήταν ο θεός προστάτης της Ρόδου. Επομένως, ο Κολοσσός της Ρόδου είναι ένα πολεμικό μνημείο, είναι ένα μνημείο υπόμνημα του γεγονότος ότι οι Ρόδιοι απαλλάχθηκαν από τον μεγαλύτερο κίνδυνο της ιστορίας τους.

Υπάρχουν πολλές αναπαραστάσεις του Κολοσσού της Ρόδου, όλες λίγο πολύ, φανταστικές. Το πιο πιθανό είναι ότι ο Κολοσσός της Ρόδου δεν είχε τα πόδια ανοιχτά· ήταν ένα άγαλμα το οποίο δεν ήταν καν στημένο στο λιμάνι της Ρόδου, αλλά, κατά πάσα πιθανότητα, στην ακρόπολη της Ρόδου ή σε κάποιο άλλο σημείο της πόλης. Ο Κολοσσός της Ρόδου καταστράφηκε από έναν σεισμό το 228 π.Χ. και δεν ξανά επισκευάστηκε ποτέ, ακολουθώντας τις εντολές ενός χρησμού.

Αλλά και άλλα πολύ γνωστά έργα της ελληνιστικής τέχνης είναι μνημεία πολέμων και νικηφόρων μαχών. Η Νίκη της Σαμοθράκης, παραδείγματος χάριν, που κοσμεί σήμερα το μουσείο του Λούβρου. Η Νίκη της Σαμοθράκης είναι ένα μνημείο - μάλλον στήθηκε από τους Ροδίους μετά από μία νίκη τους σε κάποια ναυμαχία, και απεικονίζει την Νίκη να στέκεται στην πλώρη ενός πλοίου.

Άλλα μνημεία τα οποία σχετίζονται με πολέμους και έχουν αφιερωθεί σε άλλα ιερά, είναι, παραδείγματος χάριν, ένα πλοίο το οποίο ανέθεσε ο Αντίγονος Γονατάς –ολόκληρο το πλοίο, όχι άγαλμα– στην Δήλο για να θυμίζει την επιτυχία του σε μία ναυμαχία στην Κω.

Μνημεία επίσης στήνονταν στις πρωτεύουσες βασιλείων, επίσης, για να θυμίζουν τις επιτυχίες των βασιλέων σε πολέμους. Τα πιο γνωστά είναι ίσως τα μνημεία νικών των Ατταλιδών του Περγάμου, τα οποία αποτελούσαν υπόμνημα για τις επιτυχίες εκστρατείες τους εναντίον των Γαλατών· είναι τα αγάλματα τα οποία εικονίζουν τους Θνήσκοντες Γαλάτες – σ' αυτά θα αναφερθώ στο τελευταίο μάθημα. Αλλά εκτός από αυτά τα μνημεία τα οποία θυμίζουν νίκες επί των Γαλατών, οι Ατταλίδες βασιλείς έκαναν, σε τακτικά διαστήματα, και αφιερώσεις άλλων μνημείων ή λαφύρων στο ιερό της Αθηνάς Νικηφόρου, για να θυμίζουν τις πολεμικές τους επιτυχίες. Παραδείγματος χάριν, *απαρχή* (δηλαδή προσφορά) από τα λάφυρα από την Αίγινα, ή από την ναυμαχία στη Χίο κατά του Φιλίππου και των Μακεδόνων – αυτή είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις που ένας Έλληνας αντίπαλος αναφέρεται σε μία αφιέρωση σε ιερό, ή από τη μάχη στο Λίπεδρον κατά των Βιθυνών και των Γαλατών.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος -και έρχομαι σε μια νέα κατηγορία τέτοιων μνημείων που σχετίζονται με τη συλλογική μνήμη αυτή την περίοδο- συστήνει τη δημιουργία και ταφικών μνημείων και

κενοταφίων για τους πεσόντες σε πολέμους (στην Αθήνα υπήρχε από παλιά το Δημόσιον Σήμα το οποίο αποτελούσε ένα μνημείο για τους πεσόντες στους πολέμους των Αθηνών) και ένας από τους λόγους, κατά τον Φίλωνα, που επιβάλει την δημιουργία τέτοιων ταφικών μνημείων είναι για να αποτελούν κι ένα παράδειγμα για τις επόμενες γενιές τιμώντας εκείνους που με την ανδρεία τους προστάτευσαν μια πόλη. Ένα τέτοιο μνημείο σώζεται από την μητρόπολη της Ιωνίας στη Μικρά Ασία και τιμά κάποιον Απολλώνιο ο οποίος ήταν ο διοικητής στρατευμάτων κατά την διάρκεια του πολέμου του Αριστονίκου. Έπεσε σε μια από τις πρώτες μάχες του πολέμου, το 133-132 π.Χ., και τιμήθηκε με ένα άγαλμα στην αγορά της πόλης μετά από τον ηρωικό του θάνατο, μαζί με άλλους δεκατρείς νεαρούς άνδρες οι οποίοι τον συνόδεψαν στον πόλεμο.

Τέτοια μνημεία αποτελούσαν εξαιρετικά σημεία αναφοράς για μια κοινότητα. Υπήρχε ένα άγαλμα για τον Εύγνωτο στην Ακραιφία, ο οποίος αυτοκτόνησε μετά από σειρά ηρωικών επελάσεων κατά των στρατευμάτων του Δημητρίου του Πολιορκητή. Όταν κατάλαβε ότι η μάχη είναι χαμένη αυτοκτόνησε ηρωικά. Ήταν τόσο μεγάλος ο σεβασμός που οι εχθροί έδειξαν προς το σώμα, ώστε το πρόσφεραν για ταφή στην πατρίδα του και το άγαλμα του Ευγνώτου της Ακραιφίας, κοντά σε ένα βωμό του Δία, ήταν το μέρος όπου γραφόντουσαν επί αιώνες, τα ονόματα των νέων οπλιτών –των εφήβων – οι οποίοι αναλάμβαναν στρατιωτικά καθήκοντα, και υποψιάζομαι ότι ήταν και το μέρος όπου έδιναν τον εφηβικό τους όρκο ή τον όρκο των πολιτών.

Άλλου τύπου μνημεία μέσα στις πόλεις, είναι τιμητικά ψηφίσματα που είναι πάρα πολύ ορατά. Μερικές φορές συνοδεύονται και από ανάγλυφες παραστάσεις, όπως το ψήφισμα για τον Εύφρονα τον Σικυώνιο. Τα αγάλματα ιδιωτών αλλά και δημοσίων ανδρών που τιμούνται λόγω της πολεμικής τους αρετής και της συμβολής τους στην υπεράσπιση μιας πόλης.

Με όλα αυτά τα μέσα, ένας πολίτης, ένας κάτοικος μιας ελληνιστικής πόλης, μπορούσε, ακόμα και αναλφάβητος να ήταν, να αποκτήσει πολλές πληροφορίες για γεγονότα της εποχής -σε μια εποχή που φυσικά δεν έχει τα σημερινά μέσα- είτε ακούγοντας διηγήσεις σε ιδιωτικά συμπόσια και δείπνα, είτε ακούγοντας ανακοινώσεις οι οποίες γίνονταν στο θέατρο ή στην Εκκλησία του Δήμου, είτε παρακολουθώντας διαλέξεις ιστορικών, είτε παρατηρώντας ιστορικά μνημεία και συλλέγοντας/παίρνοντας πληροφορίες για την αιτία για την οποία αφιερώθηκαν.

Ο ελληνιστικός κόσμος, είναι ένας κόσμος στον οποίο η ιστορική μνήμη είναι μια ιστορική μνήμη συνδεδεμένη, κατ' εξοχήν, με στρατιωτικά γεγονότα.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

89. Αφιέρωμα μετά από πολεμική νίκη, Αίγιο, 209 π.Χ., Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVI 397:

«Οι Αχαιοί και ο στρατηγός Κυλιάδας, γιος του Δαμαρέτου από τις Φαρές, στους θεούς μετά από νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες».

90. Επίγραμμα στη βάση του ανδριάντα του στρατηγού Ευγνώτου, που αυτοκτόνησε στο πεδίο της μάχης, Ακραιφία, περ. 294 π.Χ., SEG LV 553:

«Έτσι ήταν ο Εύγνωτος όταν έσπευσε στη μάχη ενάντια στους αμέτρητους πολεμιστές του βασιλιά δίνοντας θάρρος στον βοιωτικό στρατό σε μια μάχη εναντίον ισχυρότερου αντιπάλου. Κι όμως δεν μπόρεσε να διώξει τα χάλκινα σύννεφα πάνω από τον Ονηχιστό. Νικήθηκε ανάμεσα στα σπασμένα κοντάρια, πατέρα Δία, αλλά το θάρρος του δεν έσπασε. Δεκαοκτώ φορές επιτέθηκε με το ιππικό και δεν του φάνηκε όμορφο να συνεχίσει να ζει. Αφαίρεσε τον θώρακά του κι έπεσε με ανδρεία στο ξίφος

του, όπως είναι η συνήθεια των γενναίων στρατηγών. Έχοντας χύσει αίμα ελεύθερο παρέδωσαν το σώμα του οι εχθροί χωρίς να τού αφαιρέσουν τα όπλα, για να ταφεί στους τάφους των προγόνων. Και τώρα ο βράχος της Ακραιφίας τον έχει, χάλκινο άγαλμα, δώρο της θυγατέρας και της γυναίκας του. Έτσι κι εσείς, νέοι άνδρες, να γίνετε ένδοξοι πολεμιστές· έτσι να γίνετε ανδρείοι, σώζοντας τις πόλεις των πατέρων».

5.3: Η αισθητική του πολέμου

V5.3.1 Αγωνία, περιπέτεια, παράδοξο (19')

<https://youtu.be/BvY-hKGWWIU>

απομαγνητοφώνηση *ginath* / αντιπαραβολή *Asimonia*

Ο ελληνιστικός ποιητής Θεόκριτος, του οποίου τα ποιήματα μας έχουν συνοδεύει αρκετές φορές, περιγράφει στο 22ο ειδύλλιο του έναν αγώνα πυγμαχίας ανάμεσα στον Πολυδεύκη και τον Άμυκο. Περιγράφει πώς, ζαλισμένος, ο ένας από τους αντιπάλους από τα χτυπήματα σταματάει και φτύνει κόκκινο αίμα, ενώ οι θεατές γύρω κραυγάζουν κοιτάζοντας τις βαριές πληγές του στο στόμα και τα σαγόνια. Στη συνέχεια ο Θεόκριτος περιγράφει πώς το πρόσωπο του πυγμαχού πρήζεται και καθώς πρήζεται στενεύουν τα μάτια του. Μετά, δέχεται ένα ακόμα χτύπημα στο φρύδι και, όπως γράφει ο Θεόκριτος, “*αφαιρείται το δέρμα από το μέτωπο μέχρι το κόκκαλο*”. Μετά, ο καλύτερος πυγμαχός τον χτυπάει στα μηλίγγια απ’ όπου πετάγεται μαύρο αίμα. Με το αριστερό του χέρι, του δίνει μια γροθιά στο στόμα κάνοντας τα δόντια του να τρέμουν, και όταν του έσπασε τελικά και τα οστά του προσώπου, επιτέλους ο αντίπαλός του έπεσε στο χώμα.

Τέτοιες περιγραφές ωμής βίας στη λογοτεχνία, και παραστάσεις ωμής βίας στην τέχνη, δεν είναι πάρα πολύ συνηθισμένες στον ελληνιστικό κόσμο. Παρόλα αυτά, η βία, είτε άμεσα είτε έμμεσα, είναι παρούσα και στη λογοτεχνία και στην τέχνη. Μερικές φορές, είναι απλώς η παρουσία της υπαινικτική. Παραδείγματος χάριν το άγαλμα ενός παιδιού που πνίγει μια χήνα είναι μια παράσταση άσκοπης βίας. Στην ελληνιστική τέχνη και την ελληνιστική ιστοριογραφία που θα μας απασχολήσουν στην τελευταία σειρά μαθημάτων, βλέπουμε πολλές φορές σκηνές μάχης και περιγραφές μάχης, μερικές φορές που σχετίζονται με πολέμους της ελληνιστικής εποχής, αλλά ακόμα και μυθικές μάχες.

Τι είναι αυτό το οποίο κάνει το ελληνιστικό κοινό, τους θεατές έργων τέχνης και τους αναγνώστες ιστορικών κειμένων ή λογοτεχνικών κειμένων να ενδιαφέρονται τόσο πολύ στις παραστάσεις βίας; Μήπως διασκεδάζουν βλέποντας άλλους να υποφέρουν, όπως οι σημερινοί θεατές αισθάνονται κάποια ικανοποίηση να βλέπουν το αίμα, τις πληγές και τους ακρωτηριασμούς άλλων στον κινηματογράφο, ή σφαίρες να διαπερνούν το κρανίο ή τον λαιμό κάποιου ανθρώπου στις ταινίες του Tarantino, ή ακούν τον ήχο που κάνει ο λαιμός όταν σπάζει σε ταινίες κατασκόπων και βίας; Τι είναι εκείνο το οποίο εξηγεί αυτό το ενδιαφέρον για τη βία στην ελληνιστική τέχνη και την ελληνιστική λογοτεχνία;

Υπάρχει μια βασική διαφορά ανάμεσα στο ελληνιστικό κοινό και εμάς, που θεατές κινηματογραφικών έργων ή τηλεοπτικών σειρών ή αναγνώστες μυθιστορημάτων βίας, παρακολουθούμε σκηνές βίας ή πολύ γραφικές περιγραφές βίαιων τραυματισμών. Η διαφορά ανάμεσα στο αρχαίο κοινό και το σημερινό κοινό είναι ότι εμείς έχουμε την εμπειρία της βίας κυρίως μέσω της οθόνης, είτε αυτή είναι η οθόνη ενός computer, ή του smart phone, ή της κινηματογραφικής αίθουσας, ενώ για ένα αρχαίο κοινό η βία ήταν κάτι για το οποίο θα μπορούσαν οι ίδιοι να έχουν προσωπική εμπειρία. Να το έχουν ζήσει σαν στρατιώτες στα πεδία της μάχης, ή σαν άμαχοι σε κάποια πολιορκούμενη πόλη. Είναι πολύ μεγαλύτερες οι πιθανότητες ένας άνθρωπος που ζει στην ελληνιστική εποχή να έχει άμεση εμπειρία της πολεμικής βίας απ’ ότι ένας άνθρωπος στη δική μας εποχή.

Η ελληνιστική τέχνη και η ελληνιστική λογοτεχνία περιγράφουν σκηνές βίας οι οποίες αποτελούν άμεση εμπειρία. Και αυτό δίνει και μια εξήγηση για το ενδιαφέρον της

ελληνιστικής τέχνης και ελληνιστικής λογοτεχνίας για τη βία· το ενδιαφέρον δεν είναι στην ίδια τη βία, το ενδιαφέρον είναι κυρίως για τον ρεαλισμό. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση του ελληνιστικού πολιτισμού, της τέχνης και της λογοτεχνίας του, είναι ενδιαφέρον για τον ρεαλισμό και τις ρεαλιστικές περιγραφές, και δεδομένου ότι ένα συχνό αντικείμενο είναι ο πόλεμος και η μάχη, είναι πολύ φυσικό αυτές οι σκηνές να περιγράφονται ή να παρουσιάζονται με ρεαλισμό. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι η βία είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη διέγερση του συναισθήματος. Και αυτό είναι κάτι άλλο το οποίο χαρακτηρίζει γενικότερα τον ελληνιστικό πολιτισμό, είναι ένα πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη διέγερση, την κατανόηση, την περιγραφή του συναισθήματος. Έτσι, η ελληνιστική λογοτεχνία είναι γεμάτη με περιγραφές πολέμων, μαχών και σκηνών βίας, είτε η ελληνιστική λογοτεχνία είναι παραδείγματος χάριν τα επιγράμματα του μεγάλου ποιητή Καλλιμάχου, τα οποία συνθέτει για στρατιώτες, είτε αυτά είναι εγκωμιαστικά ποιήματα για κάποιο βασιλιά, ή είτε είναι τα επιτύμβια επιγράμματα για κάποιους πολεμιστές.

Δυστυχώς, πολλά από αυτά τα κείμενα έχουν χαθεί σήμερα, παραδείγματος χάριν ιστορικά έπη που γράφτηκαν για την επιδρομή των Γαλατών στη Μικρά Ασία και τον τρόπο που ο βασιλιάς του Περγάμου Ευμένης και ο Αντίοχος ο Α΄, ο βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών, τους αντιμετώπισαν, δεν σώζονται σήμερα, και έχουμε απλώς κάποια αποσπάσματα. Παρόλα αυτά μια εικόνα μπορούμε να σχηματίσουμε και από εκείνα τα σύντομα κείμενα τα οποία έχουν σωθεί σε αρχαίες συλλογές ποίησης, όπως είναι η "Παλατινή Ανθολογία" που περιέχει παραδείγματος χάριν ένα ποίημα του Αντιπάτρου της Σιδώνας, που γράφτηκε μετά από την ολική καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. μετά από τον Αχαϊκό πόλεμο, τον αποτυχημένο πόλεμο του Αχαϊκού Κοινού κατά των Ρωμαίων. Με μια σειρά ρυθμικών φράσεων και ρητορικών ερωτήσεων, ο ποιητής μας δίνει μια εντύπωση για τη φοβερή συγκίνηση την οποία προκάλεσε η καταστροφή μιας από τις παλαιότερες και πλουσιότερες ελληνικές πόλεις:

*«Δωρική Κόρινθος,
πού είναι η θαυμαστή ομορφιά σου,
πού είναι τα στεφάνια των πύργων σου,
πού είναι ο παλιός σου πλούτος;
Πού είναι των μακάρων οι ναοί;
Πού είναι τα παλάτια;
Πού είναι οι σύζυγοι και οι μυριάδες άντρες,
οι απόγονοι του Σισύφου;
Δεν έμεινε ούτε ίχνος από σένα, τριςμοιρη.
Γιατί ο πόλεμος τα άρπαξε και τα καταβρόχθησε όλα».*

Σκηνές μαχών αποτελούν ένα συνηθισμένο αντικείμενο της ελληνιστικής ιστοριογραφίας και αυτό είναι φυσικό. Ήδη από τις αρχές της ελληνιστικής ιστοριογραφίας που ξεκινάει με τη διήγηση των εκστρατειών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, παραδείγματος χάριν από τον Πτολεμαίο τον Α΄, τον πρώτο βασιλιά του Πτολεμαϊκού Βασιλείου της Αιγύπτου. Οι ιστορικοί του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι οποίοι γράφουν εν μέρει κατά τη διάρκεια της ζωής του και εν μέρει αμέσως μετά τον θάνατό του, είναι φυσικό να έχουν ως αντικείμενό τους τις λεπτομερείς περιγραφές των μαχών και των τακτικών κινήσεων. Οι ασταμάτητοι πόλεμοι, οι οποίοι ακολούθησαν τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, φυσικά έδωσαν νέες δυνατότητες στους ιστορικούς για την περιγραφή μαχών. Δεν έχω τον αναγκαίο χρόνο για να παρουσιάσω εδώ πολλά κείμενα, μερικά θα τα βρείτε αναρτημένα σε μετάφραση στα συνοδευτικά κείμενα

αυτού του μαθήματος, αλλά θα ήθελα τουλάχιστον να σας δώσω μια εικόνα για το τι είναι εκείνο το οποίο συγκινεί έναν αρχαίο αναγνώστη ενός ιστορικού κειμένου, όταν το ιστορικό αυτό κείμενο περιγράφει μια μάχη.

Το κείμενο το οποίο επέλεξα, είναι ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει ο Πολύβιος στο 11ο βιβλίο της *Ιστορίας* του, πώς ο Φιλοποίμην, ο ένας από τους σημαντικότερους Αχαιούς στρατηγούς και πολιτικούς, το 207 π.Χ., σκότωσε, με τα ίδια του τα χέρια, τον τύραννο της Σπάρτης Μαχανίδα, σε μια μάχη. Η περιγραφή αυτή έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι σε αυτή βρίσκουμε πολλά από τα στοιχεία τα οποία συγκινούν ένα σύγχρονο κοινό. Ήδη από την αρχή της περιγραφής ο Πολύβιος προετοιμάζει τον αναγνώστη του για τις αποκαλυπτικές διαστάσεις τις οποίες θα έχει αυτή η σύγκρουση που γίνεται κοντά στην πόλη της Μαντινείας. Είναι μια σύγκρουση από την έκβαση της οποίας εξαρτάται η ελευθερία, λέει, όλων των κατοίκων της Πελοποννήσου. Επομένως το αναγνωστικό κοινό, ο αναγνώστης, προετοιμάζεται, διεγείρεται το ενδιαφέρον του, η αγωνία του για το αποτέλεσμα, για την έκβαση αυτής της μάχης. Ο Πολύβιος δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ποιόν υποστηρίζει· φυσικά τον συμπατριώτη του τον Φιλοποίμενα. Ο τύραννος της Σπάρτης παρουσιάζεται στην αρχή με τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός μονάρχη: είναι κάποιος με εξαιρετική περηφάνια και αυτοπεποίθηση, ο οποίος πρόκειται πολύ σύντομα να αντιμετωπίσει την αλλαγή της μοίρας, την αλλαγή της τύχης και να τιμωρηθεί ακριβώς για αυτή του την αλαζονεία, για την ύβρη.

Ήδη στην αρχαία κωμωδία, ιδίως στη νέα κωμωδία, ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η περιπέτεια, οι συνεχείς εναλλαγές τις οποίες παρατηρούμε στην πλοκή ενός έργου και αυτό το στοιχείο της περιπέτειας είναι που χαρακτηρίζει και την περιγραφή του Πολύβιου. Ο Μαχανίδας, στην αρχή θεωρεί ότι η επίθεση των Αχαιών είναι απάντηση στις προσευχές του γιατί είναι τόσο σίγουρος για τη νίκη του. Ακολουθούν περιγραφές όπου βρίσκουμε στοιχεία πολύ συχνά περιγραφών στρατιωτικών μαχών, όπως παραδείγματος χάριν η σκηνή την οποία την ξέρουμε και από κινηματογραφικές ταινίες, που ένας στρατιωτικός ηγέτης καλπάζει μπροστά στα στρατεύματά του, δίνοντας τους θάρρος, εκφωνώντας λόγους για να τους ενθαρρύνει. Στον λόγο που εκφωνεί ο Φιλοποίμην, τονίζει ακριβώς το γεγονός ότι από τη μάχη αυτή εξαρτάται η ελευθερία των Αχαιών, ολόκληρης της Πελοποννήσου.

Στην αρχή έχουμε ακριβώς μία σκηνή που θα μας προετοιμάσει για την περιπέτεια, δηλαδή για την αλλαγή της τύχης, τα Αχαϊκά στρατεύματα είναι εκείνα τα οποία συγκεχυμένα αρχίζουν να φεύγουν από τη Μαντινεία και όλα φαίνονται να έχουν χαθεί. Αλλά ακριβώς αυτή τη στιγμή, εμφανίζεται το στοιχείο, το οποίο ενδιαφέρει έναν ελληνιστικό ιστορικό και αυτό είναι το στοιχείο του παράδοξου, το γεγονός ότι έχουμε μία ξαφνική αλλαγή της τύχης. Ακριβώς τη στιγμή που ο Μαχανίδας νομίζει πια ότι έχει θριαμβεύσει, κάνει ένα τραγικό λάθος. Αντί να παραμείνει στο μέτωπο για να μπορέσει να δώσει το τελικό χτύπημα, αρχίζει παρασυρμένος από την αλαζονεία του και από την αυτοπεποίθησή του, να κυνηγάει τους εχθρούς οι οποίοι τρέχουν, με αποτέλεσμα να χάσει την επαφή, να αποκοπεί από τα υπόλοιπα στρατεύματα. Και ακριβώς αυτή τη στιγμή, ο διοικητής, ο οποίος χάνει τη δυνατότητά του να προβλέψει τις κινήσεις του αντιπάλου, μετατρέπεται από διώκτη σε καταδιωκόμενο. Αυτή είναι ακριβώς η τροπή, είναι η περιπέτεια, είναι το παράδοξο, είναι η αλλαγή της τύχης των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων.

Ο ιστορικός αντιδιαστέλλει τη συμπεριφορά του Φιλοποίμενος, ο οποίος σαν καλός στρατιωτικός ηγέτης προετοιμάζει τα στρατεύματά του· ακολουθεί μια σκηνή πολύ συγκεχυμένη, κάτι το οποίο βρίσκουμε πάρα πολύ συχνά τόσο σε περιγραφές όσο και παραστάσεις, αλλά ακόμα και σε σύγχρονες κινηματογραφικές παραστάσεις, είναι αυτή η

εικόνα που κανένας δεν μπορεί να διακρίνει συγκεκριμένα πρόσωπα παρά μονάχα βλέπει έναν όγκο στρατιωτών, ακριβώς αυτό περιγράφει ο Πολύβιος, για να εγκαταλείψει μετά όμως αυτή τη συγκεχυμένη εικόνα του πλήθους και να εστιάσει την προσοχή του στους δύο ηγέτες: στον Φιλοποίμενα και τον Μαχανίδα, οι οποίοι καταλήγουν να συμπλέκονται σε μια σύγκρουση η οποία θα καταλήξει στον θάνατο του ενός από τους δύο. Την ίδια τεχνική, που να έχουμε από τη μια μεριά μια συγκεχυμένη εικόνα του πλήθους των στρατιωτών και από την άλλη ταυτόχρονα την έμφαση σε δύο πρωταγωνιστικές προσωπικότητες τη βρίσκουμε και σε σύγχρονα έργα τέχνης, όπως είναι παραδείγματος χάριν το λεγόμενο ψηφιδωτό του Μεγάλου Αλεξάνδρου που εικονίζει μια από τις δύο μάχες κατά του Δαρείου του Γ' – το ψηφιδωτό αυτό θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια.

Στην περιγραφή της τελευταίας σκηνής, ο Πολύβιος προσπαθεί να μας κάνει κατά κάποιο τρόπο αυτόπτες μάρτυρες αυτής της σκηνής μάχης που διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας. Ακούμε τις κραυγές των στρατιωτών –η έκφραση που χρησιμοποιεί είναι “κραυγή καταπληκτική”, δηλαδή μια κραυγή η οποία προκαλεί φοβερό τρόμο. Ο Μαχανίδα σε κάποια στιγμή κατανοεί ότι κινδυνεύει, και καθώς έχει αποκλειστεί κοντά σε μία τάφρο, πίσω από μία τάφρο κοντά στα τείχη της Μαντινείας, προσπαθεί να βρει μια διέξοδο. Και εδώ θα σας διαβάσω το κείμενο διότι παρουσιάζει ενδιαφέρον:

“Εν τω μεταξύ ο τύραννος, έχοντας χάσει την ελπίδα να περάσει πάνω από τη γέφυρα, κάλπαζε ορμητικά κατά μήκος της τάφρου,” (προσπαθεί δηλαδή να βρει μια διέξοδο) “αναζητώντας ένα πέρασμα. Ο Φιλοποίμενας, τον αναγνώρισε από το πορφυρό του ιμάτιο και τα στολίδια στο άλογό του. Άφησε τον Αρχίδαμο και τους άντρες του, διατάζοντάς τους να φυλάξουν το πέρασμα προσεκτικά” (βλέπουμε εδώ πέρα τη στρατηγική του σκέψη) “και να μην λυπηθούν κανένα μισθοφόρο, γιατί αυτοί ήταν που πάντοτε μεγάλωναν τη δύναμη των τυράννων της Σπάρτης. Παίρνοντας μαζί του τον Πολύαινο από την Κυπαρισσία και τον Σιμία, που ήταν οι υπασπιστές του” (δηλαδή με δύο ακόμα στρατιώτες), “ο Φιλοποίμην ακολούθησε τον τύραννο και εκείνους που ήταν μαζί του – είχε πάει μαζί του ο Αρηξίδαμος και ένας από τους μισθοφόρους” (έχουμε δηλαδή τρεις από τη μια πλευρά και τρεις από την άλλη)— “και αρχίζει να τον κυνηγάει κατά μήκος της απέναντι πλευράς της τάφρου. Όταν ο Μαχανίδα έφτασε σε ένα σημείο όπου μπορούσε να υπερπηδήσει εύκολα την τάφρο, σπιρούνισε το άλογό του και το παρότρυνε να περάσει. Ο Φιλοποίμην στράφηκε όμως να τον αντιμετωπίσει. Πρώτα τον πλήγωσε σοβαρά με το δόρυ του και στη συνέχεια του έδωσε τη νέα πληγή με το κατώτερο μέρος του δόρατος, σκοτώνοντας τον τύραννο στήθος με στήθος. Ο Αρηξίδαμος υπέστη την ίδια τύχη στα χέρια εκείνων που κάλπαζαν μαζί με τον Φιλοποίμενα. Αλλά ο τρίτος άντρας, απελπισμένος πώς θα περάσει απέναντι, ξέφυγε τη στιγμή που σκοτώνονταν οι άλλοι. Όταν έπεσαν και οι δύο νεκροί, οι σύντροφοι του Σιμία έγδυσαν τα πτώματα τους, παίρνοντας μαζί τους και την πανοπλία και το κεφάλι του τυράννου και γύρισαν βιαστικά στους διώκτες του εχθρού, καθώς ήθελαν να δείξουν στα στρατεύματα την απόδειξη του θανάτου του αρχηγού των εχθρών”.

Ας δούμε αυτή την περιγραφή κάπως προσεκτικότερα. Χαρακτηρίζεται από τραγικές ειρωνείες: τα πορφυρά ρούχα που φοράει ο τύραννος είναι εκείνα τα οποία τον καταδικάζουν σε θάνατο. Γιατί ακριβώς από αυτά τα ρούχα, και από τα στολίδια του αλόγου, ο Φιλοποίμην αναγνωρίζει πού βρίσκεται ο αρχηγός των εχθρικών στρατευμάτων. Ο τύραννος από διώκτης

γίνεται καταδιωκόμενος. Η τελική σκηνή μοιάζει με σκηνή κυνηγιού, όπου το θήραμα βρίσκεται αποκλεισμένο και σκοτώνεται σαν ένα αγριογούρουνο, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, με το δόρυ δηλαδή που σε παραστάσεις κυνηγιού βλέπουμε τον θάνατο ενός άγριου ζώου. Και στο τέλος ο εχθρός εξευτελίζεται. Το κεφάλι του θηράματος επιδεικνύεται -επιδείξει είναι πάλι η λέξη την οποία χρησιμοποιεί ο Πολύβιος-, το κεφάλι του τυράννου επιδεικνύεται σαν να είναι το κεφάλι ενός θηράματος. Ο θάνατος του Μαχανίδα, και εδώ έχουμε μια άλλη τραγική ειρωνεία, δίνει ευκαιρία στον τρίτο πολεμιστή να σωθεί.

Τέτοιου είδους εστιάσεις της προσοχής σε τέτοιες σκηνές μονομαχίας ανάμεσα σε δύο αντιπάλους, δεν χαρακτηρίζουν μόνο τις ταινίες του Hollywood ή τις ταινίες του Akira Kurosawa, είναι κάτι το οποίο βλέπουμε πάρα πολύ συχνά στην ελληνιστική ιστοριογραφία. Ο Πολύβιος πρέπει να άκουσε για αυτό το επεισόδιο είτε από τον ίδιο τον Φιλοποίμενα, σε κάποια από τις διηγήσεις του, ή από άλλους στρατιώτες. Τα ίδια στοιχεία, το στοιχείο της αγωνίας, το παράδοξο, τη βία, τα συναντούμε σε πολλά άλλα κείμενα, σε "επιφάνειες" που σχετίζονται με θαύματα θεών, στις ιστορικές αφηγήσεις μαχών, στην ποίηση και στα επιγράμματα.

Θα συνεχίσω στο επόμενο μάθημα με ορισμένα άλλα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν σε σχέση με την αισθητική του πολέμου τόσο στη λογοτεχνία, όσο και στην τέχνη.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

91. Θεόκριτος, *Ειδύλλιο 22*, στ. 98-128 (αποσπάσματα από περιγραφή αγώνα πυγμαχίας ανάμεσα στον Πολυδεύκη και τον Άμυκο):

«Ο Άμυκος, ζαλισμένος από τα κτυπήματα, σταμάτησε και έφτυνε κόκκινο αίμα, ενώ όλοι οι ήρωες κραύγασαν μόλις είδαν τις βαριές πληγές στο στόμα και τα σαγόνια του. Και όσο πρηζόταν το πρόσωπό του, στένευαν τα μάτια του. Τότε ο πρίγκιπας μόλις τον είδε να τα έχει χαμένα, τον κτύπησε πάνω από τη μύτη, σκίζοντας το δέρμα στο μέτωπο μέχρι το κόκκαλο. Κι ο Άμυκος ξαπλώθηκε ανάσκελα πάνω στο χλωρό χορτάρι. ... Μετά τον κτύπησε κάτω από τον αριστερό κρόταφο, δίνοντας με τον ώμο του ορμή στη γροθιά. Και από τον ανοικτό κρόταφο ξεπήδησε μαύρο αίμα. Με την αριστερή γροθιά τον κτύπησε στο στόμα, κάνοντας τα δόντια να τρέμουν. Και όταν με αλλεπάλληλα γρήγορα κτυπήματα στο πρόσωπο του έσπασε τα οστά στις παρειές, ο Άμυκος επιτέλους ξαπλώθηκε φαρδύς πλατύς στο χώμα, ζαλισμένος, σηκώνοντας και τα δυο του χέρια ζητώντας να σταματήσει ο αγώνας, αφού είχε φτάσει κοντά στον θάνατο».

92. Αντίπατρος Σιδώνιος, *Παλατινή Ανθολογία 9.151*, θρήνος για την καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ.:

«Δωρική Κόρινθος, πού είναι η θαυμαστή σου ομορφιά, πού είναι τα στεφάνια των πύργων σου, πού είναι ο παλιός σου πλούτος; Πού είναι των μακάρων οι ναοί; Πού είναι τα παλάτια; Πού είναι οι σύζυγοι και οι μυριάδες άντρες, οι απόγονοι του Σισύφου; Δεν έμεινε ούτε ίχνος από σένα, τρίςμοιρη. Γιατί ο πόλεμος τα άρπαξε και τα καταβρόχθησε όλα».

93. Πολύβιος *11.11-18*, περιγραφή της μάχης της Μαντινείας και της μονομαχίας ανάμεσα στον Αχαιό στρατηγό Φιλοποίμενα και τον τύραννο της Σπάρτης Μαχανίδα, 207 π.Χ.:

«Ο Μαχανίδα παίρνοντας θάρρος και θεωρώντας ότι η επίθεση των Αχαιών του είχε έρθει κατ' ευχήν, μόλις πληροφορήθηκε ότι συμβαίνει να έχουν συγκεντρωθεί στη Μαντινεία, έδωσε την πρόπευσα παρότρυνση στους Λακεδαιμόνιους στην Τεγέα και αμέσως την επόμενη μέρα, μόλις ξημέρωσε, οδήγησε τα στρατεύματά του κατά της Μαντινείας, μπαίνοντας επικεφαλής του δεξιού κέρατος της φάλαγγας. ... Μόλις η δύναμη του εχθρού φάνηκε καθαρά, ο Φιλοποίμενας καλπάζοντας μπροστά στις μονάδες της φάλαγγας τούς παρότρυνε στη μάχη με λίγα λόγια, τονίζοντας τη σημασία της

επικείμενης μάχης. Τα περισσότερα από όσα έλεγε δεν ακούγονταν καλά, γιατί ήταν τόση η αγάπη και η πίστη των στρατιωτών, που το πλήθος τους ανταποκρίθηκε με ορμή και προθυμία ώστε η αντιφώνησή τους να πλησιάζει τον ενθουσιασμό, καθώς του φώναζαν να τους οδηγήσει και να μην ανησυχεί. Η ουσία αυτού που ο Φιλοποίμην προσπαθούσε να δηλώσει, όποτε του δινόταν η ευκαιρία, είναι ότι στην παρούσα μάχη οι μεν εχθροί πολεμούσαν για αισχρή και επονείδιστη δουλεία, εκείνοι δε για την αιώνια και λαμπρή ελευθερία. ...

Στην αρχή μόνο οι μισθοφόροι από τον Τάραντα συνεπλάκησαν, πολεμώντας με ανδρεία, αλλά όσο έρχονταν και το ελαφρύ πεζικό για να ενισχύσει αυτούς που πιέζονταν, πολύ σύντομα αναμείχθηκαν στη μάχη οι μισθοφόροι και των δύο πλευρών. Πολεμούσαν παντού όλοι, σώμα με σώμα, και για αρκετό διάστημα η μάχη ήταν αμφίρροπη. Έτσι, οι υπόλοιπες δυνάμεις, περιμένοντας να δουν προς τα πού θα στραφεί η σκόνη από εκείνους που θα υποχωρήσουν, δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στη μάχη, αφού και οι δυο αντίπαλοι για αρκετή ώρα κρατούσαν τις θέσεις τους. Αλλά σιγά-σιγά υπερίσχυσαν οι μισθοφόροι του τυράννου και λόγω του αριθμού τους και λόγω της πολεμικής εμπειρίας τους. ... Και τότε συνέβη οι μισθοφόροι του Μαχανίδα να πολεμούν με τέτοια ορμή και βία ώστε ούτε καν οι Ιλλυριοί και οι «θωρακίτες» που είχαν αντιπαραταχθεί στους μισθοφόρους να μπορούν να αντέξουν την επίθεσή τους. Κάτω από αυτή την πίεση τράπηκαν όλοι σε φυγή προς τη Μαντινεία, που απείχε επτά στάδια [περ. ένα χιλιόμετρο]. ...

Πολλές φορές βλέπουμε εκείνοι που νομίζουν ότι έχουν ήδη νικήσει μετά από λίγο να χάσουν τα πάντα, κι εκείνοι που στην αρχή φαίνεται να έχουν χάσει, καθώς αναστρέφεται η κατάσταση, να κερδίσουν κατά παράδοξο τρόπο τα πάντα χάρη στην περίσκεψή τους. Και αυτό ακριβώς συνέβη με σαφέστατο τρόπο σχετικά στους δύο διοικητές. Γιατί ενώ οι μισθοφόροι είχαν περικυκλώσει τους Αχαιούς και το αριστερό τους κέρασ είχε παραλύσει, ο Μαχανίδας αντί να επιμείνει στην αποστολή του, που ήταν να υπερκεράσει τους μεν και να επιτεθεί κατά μέτωπο στους δε και να προσπαθήσει να πετύχει ολοκληρωτική νίκη, δεν έκανε τίποτε από αυτά, αλλά αντίθετα παρασύρθηκε ασυγκράτητα και παιδαριωδώς από τους μισθοφόρους του και άρχισε να καταδιώκει εκείνους που υποχωρούσαν, λες και δεν έφτανε από μόνος του ο φόβος για να καταδιώξει όσους είχαν ήδη τραπεί σε φυγή ως τις πύλες της πόλης.

Ο στρατηγός των Αχαιών όσο μπορούσε αντιστεκόταν στους μισθοφόρους, απευθυνόμενος στους αξιωματικούς καλώντας τους με το όνομά τους και ενθαρρύνοντάς τους. Μόλις είδε ότι πιέζονται, ούτε πτοήθηκε και τράπηκε σε φυγή ούτε αποκαρδιώθηκε και αποσύρθηκε. Αντίθετα πήρε θέση πίσω από το κέρασ της φάλαγγας. Μόλις οι εχθροί, που καταδίωκαν αυτούς που υποχωρούσαν, πέρασαν τη γραμμή της μάχης και ερημώθηκε το πεδίο της μάχης, έδωσε εντολή στις πρώτες μονάδες των φαλαγγιτών να πάρουν ελαφρά στροφή προς τα αριστερά και να επιτεθούν τρέχοντας, διατηρώντας την τάξη τους. Κατέλαβε το εγκαταλειμμένο πεδίο της μάχης και από τη μια πλευρά απέκοψε τους διώκτες, από την άλλη επιτέθηκε από το πλάι στο δεξιό κέρασ των εχθρών. ... [Έτσι οι εχθροί βρίσκονται περικυκλωμένοι και αποκλεισμένοι στην τάφρο της πόλης] ...

Οι Αχαιοί επιτέθηκαν όλοι μαζί με φοβερή κραυγή στους Λακεδαιμονίους. Αυτοί είχαν διαλύσει την παράταξη μάχης καθώς κατέβαιναν μέσα στην τάφρο· τώρα προσπαθούσαν να βγουν άτακτα από την τάφρο, χάνοντας το θάρρος τους, και πολεμώντας με εχθρούς που βρίσκονταν σε ανώτερο σημείο. Οι περισσότεροι σκοτώνονταν μέσα στην τάφρο, άλλοι από τους Αχαιούς και άλλοι μεταξύ τους. ... Εν τω μεταξύ ο τύραννος, έχοντας χάσει την ελπίδα να περάσει [την τάφρο] πάνω στη γέφυρα, κάλπαζε ορμητικά κατά μήκος της τάφρου, αναζητώντας ένα πέρασμα. Ο Φιλοποίμην, που αναγνώρισε τον Μαχανίδα από το πορφυρό του ιμάτιο και τα στολίδια στο άλογό του, άφησε τον Αρχίδαμο και τους άντρες του, διατάζοντάς τους να φυλάξουν το πέρασμα προσεκτικά και να μην λυπηθούν κανένα μισθοφόρο, γιατί αυτοί ήταν που πάντοτε μεγάλωναν τη δύναμη των τυράννων της Σπάρτης. Παίρνοντας μαζί του το Πολύαινο από την Κυπαρισσία και τον Σιμία, που τότε ήταν υπασπιστές του, καταδίωξε τον τύραννο και εκείνους που ήταν μαζί του — είχε πάει μαζί του ο Αρηξίδαμος και ένας από τους μισθοφόρους — κατά μήκος της απέναντι πλευράς της τάφρου. Όταν ο Μαχανίδας έφτασε

σε ένα σημείο όπου μπορούσε να υπερπηδήσει εύκολα την τάφρο, σπιρούνισε το άλογό του και το παρότρυνε να περάσει. Ο Φιλοποίμην στράφηκε να τον αντιμετωπίσει. Πρώτα τον πλήγωσε σοβαρά με το δόρυ του και στη συνέχεια του έδωσε νέα πληγή με το κατώτερο μέρος του δόρατος, σκοτώνοντας τον τύραννο σε μάχη στήθος με στήθος. Ο Αρηξίδαμος υπέστη την ίδια τύχη στα χέρια εκείνων που κάλπαζαν μαζί με τον Φιλοποίμενα. Όμως ο τρίτος άντρας, χάνοντας κάθε ελπίδα πως θα περάσει απέναντι, ξέφυγε τη στιγμή που σκοτώνονταν οι άλλοι δυο. Όταν και οι δύο έπεσαν νεκροί, οι σύντροφοι του Σιμιά έγδυσαν τα πτώματα, παίρνοντας μαζί τους και την πανοπλία και το κεφάλι του τυράννου και γύρισαν βιαστικά σε εκείνους που καταδίωκαν τον εχθρό, καθώς ήθελαν να δώσουν στα στρατεύματα την απόδειξη ότι ο αρχηγός των εχθρών ήταν νεκρός».

V5.3.2 Αισθητική του πολέμου: υπαινικτικότητα, διέγερση (16')

<https://youtu.be/v90ee5Dajvw>

απομαγνητοφώνηση Paronymius / αντιπαραβολή Asimonia

Στο προηγούμενο μάθημα εξέτασα τον τρόπο με τον οποίο ο καλύτερα σωζόμενος –και μάλλον μεγαλύτερος– ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, ο Πολύβιος, περιγράφει σκηνές μάχης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους πρωταγωνιστές· έμφαση στην ενάργεια, δηλαδή στην περιγραφή στοιχείων που κατά κάποιον τρόπο μάς κάνουν θεατές της σκηνής η οποία διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας σχεδόν· την έμφαση την οποία δίνει στο στοιχείο της περιπέτειας, της αιφνίδιας αλλαγής της τύχης, το στοιχείο του παράδοξου.

Θα δούμε σήμερα και άλλες τέτοιες περιπτώσεις οι οποίες δεν σχετίζονται τόσο με την περιγραφή των πρωταγωνιστικών δράσεων μερικών σημαντικών προσωπικοτήτων, αλλά που σχετίζονται με την άμεση εμπειρία του πολέμου και της βίας του από πληθυσμούς, πληθυσμούς κυρίως πολιορκουμένων πόλεων.

Ένα από τα πιο ωραία παραδείγματα –που δείχνει επίσης και τη σημασία που έχει η περιγραφή της βίας όχι ως αποθέωση ή αισθητική αποτίμηση της βίας, αλλά η περιγραφή της βίας ως μέσου το οποίο θα διεγείρει τη συγκίνηση του αναγνώστη, αλλά επίσης θα χαρακτηρίσει και τη συμπεριφορά εκείνων που είτε την ασκούν είτε την υφίστανται– είναι η περιγραφή της πολιορκίας και της κατάληψης της πόλης της Αβύδου από τον Φίλιππο Ε' τον Μακεδόνα, έναν από τους ανθρώπους που ο Πολύβιος μισούσε και επομένως δεν μπορούμε να περιμένουμε μια εντελώς αντικειμενική περιγραφή.

Αυτό το οποίο ενδιαφέρει τον Πολύβιο στην περιγραφή αυτής της πολιορκίας είναι κυρίως ο ρόλος της τύχης, ο ρόλος του παράδοξου και του απροσδόκητου. Μάλιστα, ο ίδιος ο Πολύβιος σχολιάζει αυτό το επεισόδιο λέγοντας ότι:

“εκείνο το οποίο κάνει αυτήν την πολιορκία σημαντική δεν είναι επειδή έχει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία ή επειδή χρησιμοποιούνται πολεμικές μηχανές και πολιορκητικά μέσα, αλλά, κυρίως, αυτό το οποίο τη χαρακτηρίζει είναι η εξαιρετική ανδρεία των πολιορκούμενων και ο τραγικός τους θάνατος”.

Τις τραγικές αυτές διαστάσεις μπορούμε να τις δούμε και στον τρόπο με τον οποίον ο Πολύβιος αρχικά περιγράφει την κατάσταση που επικρατεί στην Άβυδο, στο ξεκίνημα της πολιορκίας. Περιγράφει τους Αβυδηνούς ως άτομα με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, “πιστεύοντες αὐτοῖς”, και με μεγάλη ανδρεία, “έρρωμένως”. Ξεκινούν τον πόλεμο με την αυτοπεποίθηση ότι πρόκειται να είναι εκείνοι οι νικητές και ότι η πολιορκία του Φιλίππου θα αποτύχει. Στη συνέχεια όμως έχουμε μια αντιστροφή πάλι της αρχικής κατάστασης. Ο Φίλιππος, μετά από πολυήμερη πολιορκία, φέρνει τους πολιορκούμενους σε απελπισία και

εκεί αρχίζουν οι πολύ δραματικές περιγραφές του Πολύβιου που περιγράφει τις αποφάσεις που παίρνουν οι Αβυδηνοί για την περίπτωση που η πόλη τους πέσει. Διαβάζω πάλι το κείμενο:

"Αποφάσισαν πρώτα να ελευθερώσουν τους δούλους (αυτό δείχνει το σημείο της απελπισίας στο οποίο έχουν φτάσει), για να έχουν άντρες που πρόθυμα θα πολεμήσουν μαζί τους, ύστερα να μαζέψουν όλες τις γυναίκες στον ναό της Άρτεμης και τα παιδιά, μαζί με τις τροφούς τους, στο γυμνάσιο, και τελικά να μαζέψουν όλο το ασήμι και το χρυσάφι στην αγορά και να βάλουν όλα τα πολύτιμα ενδύματα στις τετρήρεις των Ροδίων και τις τριήρεις των Κυζικηνών."

Πενήντα από τους πιο ηλικιωμένους και πιο έμπιστους πολίτες αναλαμβάνουν το καθήκον να σκοτώσουν όλες τις γυναίκες και όλα τα παιδιά και να καταστρέψουν το σύνολο της περιουσίας που έχει μαζευτεί σε αυτά τα σημεία της πόλης ώστε κανένα κομμάτι της ιδιοκτησίας των Αβυδηνών να μην πέσει στα χέρια του Φιλίππου.

Όταν πέφτει και το μεσαίο τείχος στην πόλη, οι υπερασπιστές της Αβύδου συνεχίζουν, παρ' όλ' αυτά, απελπισμένα να πολεμούν, φέρνοντας αυτήν τη φορά τον Φίλιππο στην απελπισία. Πάλι ο Πολύβιος δίνει μια πολύ δραματική περιγραφή της μάχης, περιγραφή η οποία ενισχύεται με λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο μάχονται· δεν είναι μια γενική περιγραφή μιας νίκης ή μιας ήττας ή γενικές αναφορές στους αριθμούς των πεσόντων. Γράφει πώς οι πρόμαχοι, οι πρώτοι στρατιώτες, εκείνοι της πρώτης σειράς των Αβυδηνών, πατούσαν πάνω στα πτώματα των εχθρών τους που ψυχορραγούσαν και πολεμούσαν με το μεγαλύτερο θάρρος· δεν πολεμούσαν μόνο απελπισμένα με σπαθί και δόρυ, αλλά όταν αυτά τα όπλα τους χαλούσαν και γίνονταν άχρηστα ή αναγκάζονταν να τα ρίξουν κάτω, τότε άρπαζαν τους Μακεδόνες με τα χέρια τους, τους έριχναν κάτω μαζί με τις πανοπλίες τους, έσπαγαν τα δόρατά τους και τους τρυπούσαν επανειλημμένα με τα κομμάτια από τα δόρατα ή τους χτυπούσαν στα πρόσωπά τους και τα εκτεθειμένα μέρη του σώματός τους με τις μυτερές απολήξεις προκαλώντας γενική σύγχυση.

Βλέπουμε πάλι πώς, παρά το γεγονός ότι η κατάσταση φαίνεται απελπισμένη, οι Αβυδηνοί συνεχίζουν τη μάχη μέχρι το τέλος. Στο τέλος, οι περισσότεροι υπερασπιστές είτε είναι νεκροί είτε εξαντλημένοι από τη μάχη και όταν έρχεται η νύχτα, μαζί με τη νύχτα έρχεται και η προδοσία: κάποιοι από τους γέροντες πολίτες δεν μένουν πιστοί στον όρκο τους και παραδίδουν την πόλη στον Φίλιππο. Βλέπουμε μια νέα ανατροπή, δηλαδή παρά το γεγονός ότι ο Φίλιππος βρισκόταν σε υπεροχή, παρ' όλ' αυτά, δεν κατορθώνει να κερδίσει την πόλη αλλά η προδοσία είναι εκείνη η οποία παραδίδει την Άβυδο στον Φίλιππο. Και τότε ο Πολύβιος περιγράφει πώς οι Αβυδηνοί αποφασίζουν να μείνουν πιστοί στον όρκο τους και να σκοτώσουν όλες τις γυναίκες, όλα τα παιδιά και τους εαυτούς τους. Συνεχίζει:

"Όταν ο Φίλιππος είδε τον αριθμό και τη μανία όσων σκοτώνονταν με τα ίδια τους τα χέρια και σκότωναν τα παιδιά και τις γυναίκες τους..."

Θα μπορούσε εδώ ο Πολύβιος να σταματήσει σε αυτό το σημείο, να πει "τους σκότωναν". όμως αυτό είναι το στοιχείο —το οποίο ανέφερα προηγουμένως— της ενάργειας και της διέγερσης τους συναισθήματος, προχωράει σε λεπτομερείς περιγραφές, πώς ακριβώς τους σκοτώνουν.

Όταν είδε λοιπόν ο Φίλιππος ότι σκότωναν τα παιδιά και τις γυναίκες τους,

"κόβοντας λαρύγγια, καίγοντάς τους, απαγχονίζοντάς τους, γκρεμίζοντάς τους σε

πηγάδια ή γκρεμίζοντάς τους από τις στέγες, ένιωσε έκπληξη και θλίψη για αυτά που γίνονταν.”

Έχουμε εδώ ένα άλλο στοιχείο παράδοξου και περιπέτειας, κατά κάποιον τρόπο. Ο Φίλιππος, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ένας από τους πιο βίαιους βασιλείς της εποχής, ακόμα και αυτός νιώθει θλίψη για αυτά τα οποία βλέπει. Και ποια είναι η αντίδραση του Φιλίππου; Η αντίδρασή του είναι κι αυτή κάπως παράδοξη αλλά και χαρακτηριστική του χαρακτήρα του. Θα περιμέναμε ότι σε αυτήν την περίπτωση ο Φίλιππος θα έκανε κάτι για να σταματήσει η σφαγή· κάνει ακριβώς το αντίθετο: ανακοινώνει ότι δίνει ανακωχή τριών ημερών σε όσους ήθελαν να κρεμαστούν και να κόψουν τα λαρύγγια τους (θα λέγαμε με την ησυχία τους). Οι Αβυδηνοί, πιστοί στην αρχική τους απόφαση και θεωρώντας ότι προδίδουν εκείνους που πολέμησαν και σκοτώθηκαν για την πατρίδα τους, δεν δέχτηκαν να ζήσουν, εκτός από εκείνους που εμποδίζονταν είτε από αλυσίδες είτε από ανάλογα μέσα, και όλοι οι υπόλοιποι έσπευσαν, χωρίς κανέναν δισταγμό, μαζί με όλη τους την οικογένεια, στον θάνατο.

Σε αυτήν την περιγραφή ο Πολύβιος συνειδητά χρησιμοποιεί τη λέξη “περιπέτεια”, ακριβώς για να περιγράψει την απροσδόκητη κατάληξη μιας ιστορίας. Αυτό το οποίο συνιστά *περιπέτεια* εδώ είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι αναγνώστες του Πολύβιου είχαν ακούσει για ανάλογες περιπτώσεις που ένας ολόκληρος πληθυσμός μιας πόλης αποφασίζει να αγωνιστεί μέχρι θανάτου, και σε περίπτωση που νικηθεί να σκοτωθούν όλοι, γυναίκες, άντρες και παιδιά· αλλά σε όλες τις άλλες περιπτώσεις υπάρχει ένα happy end, σ’ όλες τις άλλες περιπτώσεις, τις περιπτώσεις π.χ. στη Φωκίδα, την Ακαρνανία, τις οποίες περιγράφει ο Πολύβιος προηγουμένως, η τύχη στάθηκε με το μέρος εκείνων που ήταν αποφασισμένοι να πολεμήσουν μέχρι εσχάτων. Και γράφει ο Πολύβιος:

“Στην περίπτωση όμως της απότομης αλλαγής της τύχης, της περιπέτειας των Αβυδηνών, τείνει κανείς να κατηγορήσει μάλλον την Τύχη. Στην περίπτωση άλλων (αυτοί είναι ακριβώς οι περιπτώσεις ανθρώπων που αγωνίζονται μέχρι εσχάτων και τελικά είναι νικηφόροι), σε άλλες περιπτώσεις, η Τύχη δείχνοντας σχεδόν οίκτο, αντιστάθμισε τις δυστυχίες με το να τους δώσει τελικά νίκη και ασφάλεια, ακόμα και όταν είχαν απελπιστεί. Όμως στην περίπτωση των Αβυδηνών επέλεξε να κάνει το αντίθετο: γιατί οι άνδρες σκοτώθηκαν, η πόλη πάρθηκε, τα παιδιά και οι γυναίκες έπεσαν στα χέρια των εχθρών.”

Θέλω πάλι να τονίσω τη σημασία που έχει η ενάργεια σε αυτές τις περιγραφές. Η ενάργεια επιτυγχάνεται από έναν αρχαίο ιστορικό ή έναν ποιητή, έναν συγγραφέα, με το να δίνει πληροφορίες για χρώματα, για οσμές, για ήχους, για αφή, δηλαδή βρισκόμαστε μαζί με όλες μας τις αισθήσεις στις περιγραφές τις οποίες έχουμε.

Ανάλογα στοιχεία, όπως το στοιχείο του παραδόξου και της περιπέτειας, βρίσκουμε και σε τιμητικά ψηφίσματα τα οποία έχουν ψηφισθεί προς τιμήν στρατιωτικών (θα βρείτε ένα σχετικό ψήφισμα στα κείμενα τα οποία έχουν αναρτηθεί, δεν έχω τον χρόνο να το διαβάσω εδώ λεπτομερώς), αλλά θα ήθελα, πριν τελειώσω, να αναφέρω ένα άλλο επεισόδιο που δείχνει επίσης πάρα πολύ ανάγλυφα και με μεγάλη γλαφυρότητα τον τρόπο με τον οποίο ελληνιστικοί ιστορικοί ξυπνούν το ενδιαφέρον μας σε αυτές τις ιστορίες με το να εστιάζουν την προσοχή τους σε κάποιες λεπτομέρειες.

Αυτή τη φορά το όνομα του συγγραφέα δεν το ξέρουμε αλλά είναι μία ιστορία την οποία διηγείται ο Πλούταρχος βασισμένος σε έναν ελληνιστικό συγγραφέα. Η περιγραφή σχετίζεται με αιτωλικά στρατεύματα τα οποία έχουν επιτεθεί ξαφνικά (έξαίφνης) στη μικρή πόλη της

Αχαΐας Πελλήνη και έχουν αρχίσει να τη λεηλατούν. Καθώς οι στρατιώτες φιλονικούν για το πλιάτσικο, οι αξιωματικοί άρπαζαν τις γυναίκες και, για να δείξουν ότι είναι δικές τους, τούς έβαζαν τις περικεφαλαίες τους. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή, ο Άρατος, ο στρατηγός των Αχαιών, κάνει αντεπίθεση, εκμεταλλευόμενος την αταξία που επικρατεί στις εχθρικές δυνάμεις και έτσι οι εχθροί τιμωρούνται για την υπεροπτική τους στάση, για την ύβρη τους η οποία είναι και το κεντρικό θέμα της τραγωδίας, έχουμε εδώ πέρα δηλαδή μια μικρή τραγωδία. Γράφει λοιπόν ο Πλούταρχος αντιγράφοντας έναν ελληνιστικό ιστορικό:

“Μέσα σ’ αυτήν την ταραχή, μια από τις αιχμάλωτες γυναίκες —έτυχε (ἔτυχε)” (πάλι βλέπετε τον παράγοντα τύχη) “να είναι η κόρη του Επιγέθη, διακεκριμένου άνδρα και η ίδια ξακουστή για την ομορφιά και το ύψος της— καθόταν στο ιερό της Άρτεμης, όπου την είχε βάλει ο αξιωματικός που την είχε πάρει για λογαριασμό του, βάζοντας στο κεφάλι της το κράνος με το λοφίο του. Ξαφνικά όμως” (ἄφνω· πάλι βλέπετε το στοιχείο της περιπέτειας) “έτρεξε μπροστά, στη συμπλοκή, και καθώς στεκόταν μπροστά στην πύλη του ιερού και κοίταζε από ψηλά αυτούς που μάχονταν, με το κράνος της και το τριπλό λοφίο στο κεφάλι της, φάνηκε στους πολίτες μάλλον σαν όραμα υπεράνθρωπο, υπεράνθρωπης μεγαλοπρέπειας, ενώ οι εχθροί νόμιζαν πως έβλεπαν μια επουράνια οπτασία και τους κατέλαβε τέτοιος τρόμος και έκπληξη που κανείς να μην μπορεί να στραφεί στη μάχη”.

Ο ιστορικός (ίσως είναι ο Φύλαρχος) περιγράφει εδώ ένα μικρό δράμα σκηνοθετημένο από την τύχη, ένα μικρό δράμα το οποίο είναι γεμάτο από λεπτομέρειες ώστε να μπορούμε να φανταστούμε ζωντανά μπροστά μας τη σκηνή. Η ύβρις του νικηφόρου εχθρού τον οδηγεί στην καταστροφή του. Ο αξιωματικός, που με πλεονεξία και αυτοπεποίθηση, οικειοποιείται την ανίσχυρη γυναίκα τοποθετώντας στο κεφάλι της το κράνος του και οδηγώντας τη στο ιερό, προετοιμάζει με τον τρόπο αυτόν, χωρίς να το ξέρει, τον δικό του όλεθρο, γιατί μέσα στην ταραχή της συμπλοκής, ακριβώς επειδή φοράει μια περικεφαλαία η γυναίκα, σηκώνεται, και η περικεφαλαία αυτή, σαν να είναι ένα είδος θεατρικού ενδύματος, την αλλάζει, μετατρέπει την ταυτότητά της και την εξομοιώνει με τη θεά Αρτέμιδα και καθώς εμφανίζεται ψηλά (άνωθεν) στη σκηνή που διαμορφώνεται από την πύλη του ιερού, μεταμορφώνεται κυριολεκτικά σε μια από μηχανής θεά που προκαλεί πανικό στον εχθρό και δίνει θάρρος στους υπερασπιστές και τελικά τους χαρίζει τη νίκη.

Τέτοιες δραματικές περιγραφές, όπως είπα, βρίσκουμε όχι μονάχα σε ιστοριογραφικά κείμενα· τις βρίσκουμε ακόμα και σε τιμητικά ψηφίσματα και το γεγονός ότι τις βρίσκουμε σε τιμητικά ψηφίσματα δείχνει πόσο δημοφιλείς ήταν, διότι τα τιμητικά ψηφίσματα είναι κείμενα που για πρώτη φορά διαβάζονται, και είναι αντικείμενο επιχειρηματολογίας, στη συνέλευση του λαού. Μας δίνουν επομένως μια εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο ρήτορες της ελληνιστικής εποχής, όταν υποστηρίζουν μια πρότασή τους, τη γεμίζουν με τέτοιες δραματικές περιγραφές.

Οι αναγνώστες της ελληνιστικής εποχής προτιμούσαν βέβαια να είναι οι ίδιοι θεατές και αναγνώστες των περιπετειών άλλων· ωστόσο, μερικές φορές, γίνονται οι ίδιοι θεατές του δικού τους δράματος. Αυτό ακριβώς αναφέρει ο ιστορικός Διόδωρος, όταν περιγράφει την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή. Γράφει ότι οι πολιορκημένοι Ρόδιοι, σαν θεατές στο κοίλον της θεατροειδούς πόλης τους (δηλαδή το κοίλον είναι ο χώρος στον οποίον βρίσκονται οι θεατές, η πόλη είναι κτισμένη σαν ένα είδος θεάτρου), παρακολουθούν τον στόλο του Δημητρίου να έρχεται· κατά κάποιον τρόπο, είναι οι ίδιοι οι θεατές του

δράματος στο οποίο είναι ταυτόχρονα και πρωταγωνιστές.—

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

94. Πολύβιος 16.31-32, περιγραφή της πολιορκίας και της άλωσης της Αβύδου από τον Φίλιππο Ε΄, 201 π.Χ.:

«Αποφάσισαν πρώτα να ελευθερώσουν τους δούλους, για να έχουν άντρες που πρόθυμα θα πολεμήσουν μαζί τους, ύστερα να μαζέψουν όλες τις γυναίκες στον ναό της Αρτέμιδος και τα παιδιά, μαζί με τις τροφούς, στο γυμνάσιο, και τελικά να μαζέψουν όλο το ασήμι και το χρυσάφι στην αγορά και να βάλουν όλα τα πολύτιμα ρούχα στις τετρήρεις των Ροδίων και τις τριήρεις των Κυζικηνών. ...

Οι πρόμαχοι των Αβυδηνών πατούσαν πάνω στα πώματα των εχθρών τους που ψυχορραγούσαν και πολεμούσαν με το μεγαλύτερο θάρρος. Δεν πολεμούσαν μόνο απελπισμένα με σπαθί και δόρυ, αλλά όταν αυτά τα όπλα χαλούσαν και γίνονταν άχρηστα ή όταν αναγκάζονταν να τα ρίξουν, τότε άρπαζαν τους Μακεδόνες με τα χέρια τους, τους έριχναν κάτω μαζί με τις πανοπλίες τους, έσπαγαν τα δόρατά τους και τους τρυπούσαν επανειλημμένα με τα θραύσματά τους ... ή τους κτυπούσαν στα πρόσωπα και τα εκτεθειμένα μέρη του σώματός τους με τις μυτηρές απολήξεις προκαλώντας σύγχυση. ...

Όταν ο Φίλιππος είδε τον αριθμό και τη μανία όσων σκοτώνονταν με τα ίδια τους τα χέρια και σκότωναν και τα παιδιά και τις γυναίκες τους, κόβοντας λαρύγγια, καίγοντας, απαγχονίζοντάς τους, ρίχνοντάς τους σε πηγάδια ή γκρεμίζοντάς τους από τις στέγες, ασθάνθηκε έκπληξη και θλίψη για αυτά που γίνονταν. Ανακοίνωσε ότι έδινε ανακωχή τριών ημερών σε όσους ήθελαν να κρεμαστούν και να κόψουν το λαρύγγι τους. Οι Αβυδηνοί, πιστοί στην αρχική τους απόφαση και θεωρώντας ότι προδίδουν εκείνους που πολέμησαν και σκοτώθηκαν για την πατρίδα τους, δεν δέχτηκαν να ζήσουν, εκτός από εκείνους που εμποδίζονταν από αλυσίδες ή άλλα ανάλογα μέσα. Όλοι οι υπόλοιποι έσπευσαν χωρίς δισταγμό με όλη τους την οικογένεια στον θάνατο. ...

Στην περίπτωση της απότομης αλλαγής της τύχης των Αβυδηνών τείνει κανείς να κατηγορήσει μάλλον την Τύχη. Στην περίπτωση άλλων, η Τύχη δείχνοντας σχεδόν οίκτο, αντιστάθμισε τις δυστυχίες τους με το να τους δώσει νίκη και ασφάλεια, όταν είχαν απελπιστεί. Όμως στην περίπτωση των Αβυδηνών επέλεξε να κάνει το αντίθετο. Γιατί οι άνδρες σκοτώθηκαν, η πόλη πάρθηκε, και παιδιά και μανάδες έπεσαν στα χέρια των εχθρών».

95. Πλούταρχος, Άρατος 31-32, η επίθεση των Αιτωλών στην Πελλήνη, 241 π.Χ.:

«Αιτωλικά στρατεύματα είχαν επιτεθεί ξαφνικά (έξαίφνης) στη μικρή πόλη της Αχαΐας και είχαν αρχίσει να τη λεηλατούν. Καθώς οι στρατιώτες φιλονικούσαν για το πλιάτσικο, οι αξιωματικοί άρπαζαν γυναίκες και για να δείξουν ότι είναι δικές τους τούς έβαζαν τις περικεφαλαίες τους. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή, ο Άρατος, ο στρατηγός των Αχαιών, αντεπιτέθηκε, εκμεταλλευόμενος την αταξία στις εχθρικές δυνάμεις και την υπεροπτική τους στάση: «Μέσα σ' αυτή την ταραχή μια από τις αιχμάλωτες γυναίκες—έτυχε (έτυχε) να είναι η κόρη του Επιγέθη, διακεκριμένου άνδρα και η ίδια ξακουστή για την ομορφιά και το ύψος της— καθόταν στο ιερό της Άρτεμης, όπου την είχε βάλει ο αξιωματικός που την είχε πάρει για λογαριασμό του, βάζοντας στο κεφάλι της το κράνος με το λοφίο του. Ξαφνικά όμως (άφνω) έτρεξε μπροστά, στη συμπλοκή, και καθώς στεκόταν μπροστά στην πύλη του ιερού και κοίταζε από ψηλά αυτούς που μάχονταν, με το κράνος και το τριπλό λοφίο στο κεφάλι της, φάνηκε στους πολίτες μάλλον σαν όραμα υπεράνθρωπης μεγαλοπρέπειας, ενώ οι εχθροί νόμισαν πως έβλεπαν μια επουράνια οπτασία και τους κατέλαβε τέτοιος τρόμος και έκπληξη που δεν κανείς να μην μπορεί να στραφεί στη μάχη».

96. Διόδωρος 20.83.2, για την επίθεση του Δημητρίου Πολιορκητή, 305/4 π.Χ.:

«Ενώ οι στρατιώτες των Ροδίων πήραν θέση στα τείχη, περιμένοντας την άφιξη του εχθρικού στόλου, οι γέροι και οι γυναίκες παρακολουθούσαν από τα σπίτια τους, αφού η πόλη τους είναι χτισμένη σαν θέατρο (θεατροειδοῦς). Κι όλοι αγωνιούσαν, τρομοκρατημένοι από τον στόλο και το λαμπρό φως που

αντανακλούσε στα γυαλιστερά όπλα».

97. Επιτύμβιο επίγραμμα για τον πολεμιστή Απολλώνιο, Τύμνος, περ. 250 π.Χ., R. Merkelbach, J. Stauber, Steinerpigramme aus dem griechischen Osten. I, Λειψία 1998, 01/02/01:

«Ξένε, καθώς διαβαίνεις, δεξ αυτόν τον δράκοντα, που φαίνεται στο μνήμα δυνατού πολεμιστή. Κάποτε πάνω στα γρήγορα πλοία έδειξε την ανδρεία του καρδιά πολεμώντας για την πατρίδα του και σκότωσε πολλούς εχθρούς. Αλλά και στη στεριά ανάλωσε πολλά φονικά δόρατα ξεσκίζοντας τις σάρκες των αντιπάλων του. Και τώρα που γέρος πέθανε, έστησε πάνω στον τάφο του αυτόν τον δράκοντα, θαρραλέο φύλακα του τάφου. Τον ίδιο δράκοντα είχε και πάνω στην ασπίδα του, όταν καταπιανόταν με τα έργα του Άρη, σκορπίζοντας πόνο στους εχθρούς. Αν θέλεις να ακούσεις το όνομά του και του πατέρα του το όνομα, θα το μάθεις διαβάζοντας τα γράμματα που είναι χαραγμένα κάτω: Απολλώνιος, γιος του Αθηνίωνα».

V5.3.3 Επίλογος (24´)

<https://youtu.be/6uT-0EOq7M0>

απομαγνητοφώνηση Asimения / αντιπαράβολή aspi

Ξεκίνησα αυτά τα μαθήματα εξηγώντας την ορατότητα του πολέμου: πώς ο πόλεμος είναι πανταχού παρών στις ελληνιστικές πόλεις, την ελληνιστική ύπαιθρο, στις πρωτεύουσες των βασιλέων, στα χωριά. Οπουδήποτε κι αν ταξιδέψει κανείς στην ελληνιστική Ελλάδα, στη Μικρά Ασία, στις περιοχές της Εγγύς Ανατολής και στην Αίγυπτο, μπορεί να δει τα σημάδια του πολέμου. Τα σημάδια του πολέμου τα βλέπει στα ιερά και στις αγορές, σε περιοχές που κοσμούνται με πολεμικά μνημεία. Βγαίνοντας από τις πόλεις και περπατώντας στα νεκροταφεία, αντιμετωπίζει εικόνες, πάλι, που του θυμίζουν πολεμικές συγκρούσεις: τους τάφους των πεσόντων.

Θα τελειώσω τα μαθήματα ξαναγυρίζοντας πάλι σε αυτό το θέμα **της ορατότητας του ελληνιστικού πολέμου**, εξετάζοντας έργα τέχνης αυτής της εποχής, τα οποία σχετίζονται με τον πόλεμο, τη μάχη και τη βία. Αυτό το οποίο θα δούμε είναι ότι στοιχεία τα οποία διαπιστώσαμε ήδη, στον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος αποτελεί αντικείμενο της λογοτεχνίας, όπως η ενάργεια, η περιπέτεια, το παράδοξο, η σύγχυση, το ενδιαφέρον στους πρωταγωνιστές, είναι στοιχεία τα οποία μπορούμε να διαπιστώσουμε και στον τρόπο με τον οποίο σύγχρονοι καλλιτέχνες, σε έργα τέχνης (αγάλματα, ψηφιδωτά, ανάγλυφα), παρουσιάζουν σκηνές πολεμικές.

Φυσικά μερικά από τα γνωστότερα έργα της ελληνιστικής τέχνης σχετίζονται άμεσα με τον πόλεμο.

Ένα από αυτά είναι η Νίκη της Σαμοθράκης, που είναι ένα άγαλμα της Νίκης που στέκεται στην πλώρα ενός πλοίου και είναι ένα ανάθημα σε κάποιο ιερό των Ροδίων μετά από κάποια νίκη τους.

Ένα άλλο έργο τέχνης το οποίο σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο είναι –όπως ανέφερα σε άλλο μάθημα– **ο Κολοσσός της Ρόδου**, ένα από τα Επτά Θαύματα του Κόσμου.

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι κληροδότησαν στην παγκόσμια λογοτεχνία τον τύπο του καυχησιάρη πολεμιστή, του *Miles Gloriosus*. Ο **Miles Gloriosus** είναι όμως και μια μορφή που εμφανίζεται στην ελληνιστική τέχνη, παραδείγματος χάριν σε πήλινα αγαλματίδια.

Μερικές φορές η στρατιωτική δραστηριότητα –και ο πόλεμος– αντιμετωπίζεται και παρουσιάζεται μόνο υπαινικτικά στην τέχνη, όπως παραδείγματος χάριν στις τοιχογραφίες οι

οποίες κοσμούν μακεδονικούς τάφους και μας δείχνουν –σε τοιχογραφίες– τα όπλα των πολεμιστών, όπως παραδείγματος χάριν ο **Τάφος του Λύσωνα και του Καλλικλή** στα Λευκάδια της Μακεδονίας.

Μερικές φορές η βία αποτελεί αντικείμενο που παρουσιάζεται λόγω του ενδιαφέροντος που έχει ο ελληνιστικός κόσμος, ο ελληνιστικός πολιτισμός, στον ρεαλισμό. Σας ανέφερα ήδη –σε ένα προηγούμενο μάθημα– το ποίημα του Θεοκρίτου, στο οποίο περιγράφει με φοβερές λεπτομέρειες όλη τη βιαιότητα ενός αγώνα πυγμαχίας. Αυτά τα στοιχεία τα βλέπουμε και στο άγαλμα **ενός πυγμάχου**, με υπερβολικό ρεαλισμό – στο άγαλμα του πυγμάχου το οποίο βρίσκεται στο Εθνικό Μουσείο στις Θέρμες της Ρώμης. Διακρίνουμε τα πληγωμένα του αυτιά, τη σπασμένη μύτη, τη διογκωμένη πλάτη, τις ουλές στις παρειές και στο μέτωπο, και τα σπασμένα δόντια.

Τέτοιος ρεαλισμός υπάρχει και στην απόδοση του πορτρέτου του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας, με το μάτι το οποίο έχασε από ένα βέλος σε κάποια μάχη. Αντίθετα, στην άλλη πλευρά της ελληνιστικής τέχνης, στην άλλη πλευρά και σε αντίθεση με τον ρεαλισμό, μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει και ένα ενδιαφέρον σε κάποια εξιδανίκευση, ιδίως στις παραστάσεις βασιλέων και στρατηγών.

Αναγνωρίζουμε ότι πρόκειται για στρατιωτικούς ηγέτες όχι από κάποιες πληγές, όπως στην περίπτωση του πυγμάχου, αλλά από στρατιωτικά χαρακτηριστικά όπως είναι παραδείγματος χάριν το γεγονός ότι φορούν περικεφαλαίες, όπως παραδείγματος χάριν σε ένα, εξαιρετικής σημασίας και μοναδικής ομορφιάς, **χάλκινο πορτρέτο που ανασύρθηκε από τον βυθό της Θάλασσας κοντά στην Κάλυμνο**. Αυτά τα πορτρέτα δεν δείχνουν πληγές και παραμορφώσεις, παρά το γεγονός ότι γνωρίζουμε ότι αρχαίοι στρατιωτικοί ηγέτες είχαν πληγωθεί πολλές φορές (ξεκινώντας από τον Μέγα Αλέξανδρο, ο Αντίοχος Γ΄ ήταν εξαιρετικά παραμορφωμένος από πληγές τις οποίες είχε δεχτεί σε διάφορες μάχες).

Ωστόσο αυτά τα αγάλματα με τον εξειδικευμένο τρόπο της παρουσίασης μας δείχνουν όχι τόσο συγκεκριμένες πληγές σε ανθρώπους όσο μας δείχνουν περισσότερο ιδεώδη: το αγαθό της καλοκαγαθίας, της ορατής ανδρικής ομορφιάς που συνδέεται με την ανδρεία. Μπορεί να είναι σκαμμένα από ρυτίδες, οι ρυτίδες όμως αυτές δείχνουν φροντίδα, ευθύνη. Τα μάτια έντονα, δείχνουν ενεργητικότητα· αυτό το οποίο δεν δείχνουν είναι πληγές. Αυτό που δεν δείχνουν τα πορτρέτα των βασιλέων και τα τιμητικά αγάλματα των στρατιωτικών ηγετών ή αυτό το οποίο δεν δείχνουν οι παραστάσεις που βρίσκουμε επάνω στα επιτύμβια μνημεία, το δείχνουν ωστόσο μερικές παραστάσεις μαχών. Και επαναλαμβάνω ότι αυτή η αντίθεση, ανάμεσα από τη μία πλευρά στον ρεαλισμό και από την άλλη στην εξιδανίκευση, αποτελεί – και αυτή η αντίθεση– ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του ελληνιστικού πολιτισμού.

Από τη μία πλευρά έχουμε τη βιαιότητα των περιγραφών, όπως παραδείγματος χάριν στο επιτύμβιο επίγραμμα κάποιου **Απολλωνίου, από την Τήμνο της Μικράς Ασίας**, που γράφει στο επιτύμβιο μνημείο του πώς έχωσε δόρατα βαθιά μέσα στη σάρκα των εχθρών και από την άλλη έχουμε παραστάσεις οι οποίες απλώς υπαινίσσονται τη διεξαγωγή μιας μάχης.

Το επιτύμβιο αυτό επίγραμμα, που μιλάει για τα δόρατα τα οποία βυθίζονται στη σάρκα του αντιπάλου, βρίσκει την αντιστοιχία του και σε παραστάσεις τέχνης, οι οποίες παρουσιάζουν την τυπική σκηνή μάχης, συνήθως με κάποιον **έφιππο πολεμιστή** οποίος χτυπάει με το δόρυ έναν αντίπαλο, που πέφτει νεκρός στο χώμα. Αυτή η εικονογραφία σχετίζεται και με τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Το ενδιαφέρον του ελληνιστικού κοινού στο αίμα φαίνεται και από μία περιγραφή, που σας

είχα παρουσιάσει σε ένα προηγούμενο μάθημα, την περιγραφή του πώς ο Ακρότατος, ο Σπαρτιάτης πολεμιστής που σώζει τη Σπάρτη όταν δέχεται επίθεση από τα στρατεύματα του Πύρρου, επιστρέφει μέσα στην πόλη καλυμμένος με αίμα και φαίνεται στις γυναίκες που τον βλέπουν ψηλότερος κι ομορφότερος.

Υπάρχει ενδιαφέρον για το αίμα στην ελληνιστική τέχνη· έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε τα ελληνιστικά αγάλματα λευκά, στην αρχαιότητα, όμως, τα ελληνιστικά αγάλματα –όπως και όλα τα αγάλματα– ήταν καλυμμένα από χρώμα, και το χρώμα αυτό ήταν μερικές φορές και το πορφυρό του αίματος.

Τα αγάλματα των νεκρών Γαλατών, παραδείγματος χάριν, ή και τα αγάλματα μυθικών μορφών στην ελληνιστική τέχνη, δεν δείχνουν μόνο ανοιχτές πληγές να χάσκουν αλλά και σταγόνες αίματος σε χαμηλό ανάγλυφο, και ανάλογες σταγόνες αίματος πρέπει κάποτε να παρουσιάζονταν και βαμμένες.

Παραδείγματος χάριν σε σύγχρονη αναπαράσταση της λεγόμενης **σαρκοφάγου του Μεγάλου Αλεξάνδρου** (που δεν είναι η σαρκοφάγος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά κάποιου τοπικού βασιλιά στη Σιδώνα¹, παρ' όλα αυτά έχει παραστάσεις οι οποίες είναι εμπνευσμένες από τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου) μπορούμε να δούμε ακριβώς την παράσταση του αίματος πάνω στο σώμα των ζώων ή των ανθρώπων. Παρατηρούμε επομένως και εδώ μία αναλογία, μία αντιστοιχία, ανάμεσα στο ενδιαφέρον για τη βία, την ενάργεια και τον ρεαλισμό, που συναντήσαμε στο προηγούμενο μάθημα και στη σύγχρονη λογοτεχνία, τη σύγχρονη ιστοριογραφία.

Μερικές φορές –όπως είπα– η παράσταση της βίας είναι ωμή και σαφέστατη· όπως σε ένα πήλινο αγαλματίδιο από το Λούβρο, από τον 3ο αιώνα π.Χ. το οποίο δείχνει έναν πολεμικό ελέφαντα να τσακίζει κάτω από τα πόδια του έναν Γαλάτη πολεμιστή.

Ή το άγαλμα ενός Γαλάτη πολεμιστή, προφανώς ευγενικής καταγωγής, ενδεχομένως έναν βασιλιά, στη λεγόμενη ομάδα των **Γαλατών Ludovisi** –από τη συλλογή στην οποία βρισκόταν– ο οποίος σκοτώνεται καθώς βυθίζει το σπαθί του μέσα στον λαιμό του και βλέπουμε πηχτό αίμα να βγαίνει από αυτή την πληγή.

Ή ο **Θνήσκων Γαλάτης**, από μία ομάδα αγαλμάτων τα οποία βρίσκονται στα Musei Capitolini² της Ρώμης, ο οποίος είναι ξαπλωμένος πάνω στην ασπίδα του που έχει πέσει και γυρίζει τα μάτια του για να κοιτάξει τις θανάσιμες πληγές του.

Την ίδια βία μπορούμε να τη δούμε και σε ορισμένες επιτύμβιες στήλες με ανάγλυφα, τα οποία έχουν βρεθεί στη Βιθυνία. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτές τις περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με βαρβάρους, δηλαδή οι Γαλάτες, οι οποίοι απεικονίζονται μ' αυτόν τον τρόπο δεν είναι Έλληνες· στη Βιθυνία βρισκόμαστε έξω από τα όρια του κατ' εξοχήν ελληνισμού. Είναι μια εξελληνισμένη περιοχή, αλλά οι βασιλείς της Βιθυνίας δεν είναι Έλληνες. Το βλέπουμε αυτό σε παραστάσεις που πάλι σχετίζονται με πολέμους του Προυσία Α' κατά των Γαλατών, μάλλον το 216 π.Χ. Αυτές οι παραστάσεις διαφέρουν από παραστάσεις μαχών μεταξύ Ελλήνων.

¹ Είναι η τρίτη μεγαλύτερη πόλη του Λιβάνου. Παλαιότατη φοινικική πόλη στην πεδιάδα που εκτείνεται ανάμεσα στο βουνό Λίβανος και τη Μεσόγειο, κτισμένη σε σχετικά μικρή απόσταση από την Τύρο και τη Βηρυτό

² Τα μουσεία Καπιτωλίου.

Ο Γαλάτης αντίπαλος παρουσιάζεται εδώ, πάνω ακόμα στο πληγωμένο του άλογο. Ένα δόρυ είναι βυθισμένο μέσα στον λαιμό του αλόγου, ένα δεύτερο δόρυ έχει χτυπήσει τον Γαλάτη πολεμιστή στον λαιμό του και με τις τελευταίες του δυνάμεις προσπαθεί να το τραβήξει έξω.

Η μία άλλη παράσταση που δείχνει έναν Γαλάτη και έναν Βιθυνό πολεμιστή σε μία σκηνή τρομερής βίας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις –όπως ανέφερα– έχουμε να κάνουμε με βαρβάρους, ενώ αντίθετα στις σκηνές στις οποίες οι εμπλεκόμενοι είναι Έλληνες έχουμε πιο υπαινικτική παρουσίαση της βίας. Μερικές φορές δεν έχουμε καν παρουσίαση της μάχης, αλλά οι πολεμιστές εμφανίζονται μεμονωμένοι ή σε μία σκηνή μονομαχίας κι όχι σε μία μεγαλύτερη σκηνή συνολικότερης παράστασης μάχης. Οι παραστάσεις μαχών είναι σχετικά σπάνιες. Όταν λέω παραστάσεις μαχών εννοώ όχι μιας μονομαχίας ή ενός μεμονωμένου πολεμιστή, παραδείγματος χάριν στον Τάραντα της Κάτω Ιταλίας έχουμε μια τέτοια παράσταση ή μια άλλη παράσταση αρκετά γνωστή είναι από μακεδονικούς τάφους στα Λευκάδια, μια άλλη έχει βρεθεί στη Νάουσα, όπου έχουμε πολεμιστές να βρίσκονται σε άμεση συμπλοκή.

Πολύ πιο συχνές είναι οι παραστάσεις μεμονωμένων πολεμιστών και αυτός είναι ένας τρόπος με τον οποίο οι ελληνιστικοί καλλιτέχνες προσπαθούν να ανυψώσουν κάπως τον νεκρό, να του δώσουν τον ρόλο του πρωταγωνιστή. Παραδείγματος χάριν το **μνημείο του Αριστοναύτη** (του άριστου ναύτη) στην Αθήνα τον παρουσιάζει πάνοπλο και σε κίνηση χωρίς όμως να φαίνεται κάποιος αντίπαλος.

Το επιτύμβιο μνημείο ενός νεαρού στρατιώτη στη Ρόδο τον δείχνει να στέκεται, αλλά σε κάπως άνετη στάση να στηρίζεται από μια κολώνα, και αυτό το οποίο να κοιτάζει είναι την περικεφαλαία του, την οποία κρατάει στα χέρια του, στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα. Ακριβώς αυτό το γεγονός, ότι κρατάει την περικεφαλαία, μας θυμίζει ότι είναι ένας στρατιώτης που έχασε τη ζωή του σε μία μάχη.

Αυτές οι εικόνες απομονώνουν τον πολεμιστή, κάνουν τον θεατή να συγκεντρωθεί στο δικό του το πρόσωπο και με αυτόν τον τρόπο, εστιάζοντας δηλαδή στον πρωταγωνιστή, τον ανυψώνουν και του δίνουν ιδιαίτερη σημασία.

Αυτό το ενδιαφέρον στον πρωταγωνιστή μπορούμε να το δούμε και σε άλλες παραστάσεις που σχετίζονται παραδείγματος χάριν με τις πολεμικές πράξεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου πάλι είναι πολύ χαρακτηριστική η εικόνα, η παράσταση, η οποία απομονώνει τον Μεγάλο Αλέξανδρο και τον δείχνει σε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Κάτι ανάλογο μπορούμε να δούμε και στο μνημείο του νικητή του Περσέα, **του Αιμιλίου Παύλου, στους Δελφούς**. Εδώ ο πρωταγωνιστής εμφανίζεται δύο φορές. Τη μία φορά εμφανίζεται σε μία σκηνή μάχης, όπου μέσα από τη χαοτική σκηνή μπορούμε να διακρίνουμε ένα πορτρέτο

και τη δεύτερη φορά εμφανίζεται στην κορυφή της κολώνας η οποία στηρίζει ένα άγαλμα. Ο Παύλος, στη σκηνή της μάχης, ίσως να είναι εκείνος ο ηλικιωμένος πολεμιστής ο οποίος έχει διπλό προγούλι, είναι κάποιας ηλικίας, και μάλλον αυτή η παράσταση δείχνει ένα πορτρέτο συγκεκριμένης προσωπικότητας. Και μία δεύτερη φορά –όπως είπα– εμφανίζεται στην κορυφή αυτού του πεσσού, στο μνημείο με το οποίο διαιώνισε τη νίκη του κατά του Περσέα.

Η **υπαινικτικότητα** είναι όμως ένα εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής τέχνης: η προσπάθεια να μη φανεί η κατ' εξοχήν σκηνή της μάχης, αλλά είτε η σκηνή της τροπής (δηλαδή η σκηνή κατά την οποία αλλάζει η τύχη ενός πολεμιστή) είτε η σκηνή αμέσως μετά.

Βλέπουμε όμως σε αυτές τις παραστάσεις και μία εξέλιξη. Και μπορούμε να παρατηρήσουμε αυτή την εξέλιξη αν συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι νικημένοι Γαλάτες στην ελληνιστική τέχνη. Τα πρωιμότερα μνημεία τούς δείχνουν –δείχνουν τους νικητές– σε άνετη στάση και δείχνουν επίσης και ένα είδος περιφρόνησης απέναντι στον νικημένο εχθρό.

Το πρώτο μνημείο είναι εκείνο το οποίο αφιερώθηκε στους Δελφούς – δεν σώζεται, αλλά σώζεται ένα αντίγραφο από τη Δήλο. Είναι ένα **άγαλμα του Απόλλωνα** το οποίο δείχνει να θριαμβεύει, θριαμβικά να ακουμπάει τα πόδια του πάνω στο σύμβολο των Γαλατών (τη μικρή τους ασπίδα, τον λεγόμενο θυρεό). Ο Θεός παρουσιάζεται γυμνός, με το δεξί του χέρι σηκωμένο πάνω από το κεφάλι του. Είναι μία στάση άνεσης, που δεν δείχνει καθόλου την ένταση, τον φόβο, την προσπάθεια για την καταπολέμηση του αντιπάλου. Το αριστερό του χέρι στηρίζεται σε ένα δέντρο και το βλέμμα του Θεού δεν είναι συγκεντρωμένο, δεν κατευθύνεται, πάνω στην ασπίδα του εχθρού, αλλά κοιτάζει μακριά, σαν κατά κάποιον τρόπο να αγνοεί τον αντίπαλο· μας δίνει μια εικόνα περιφρόνησης του εχθρού.

Με τον ίδιο τρόπο το άγαλμα το οποίο ανέθεσαν οι Αιτωλοί στους Δελφούς, για να πανηγυρίσουν τη νίκη τους, είναι κάτι ανάλογο. Είναι μία καθιστή γυναίκα η οποία αντιπροσωπεύει **την Αιτωλία**, κρατάει ένα δόρυ στο ένα της χέρι και μια φτερωτή Νίκη, ενώ στηρίζει τα πόδια της πάνω στις ασπίδες των Γαλατών. Εδώ δεν εμφανίζονται οι Γαλάτες, εμφανίζονται μονάχα τα λάφυρα από τις μάχες των Γαλατών.

Οι παραστάσεις αυτές δεν δείχνουν φόβο, αλλά δείχνουν υπεροχή, δείχνουν περιφρόνηση απέναντι στον νικημένο. Αυτή η αντιμετώπιση των Γαλατών σε μνημεία και στην τέχνη αλλάζει σταδιακά όσο ο κίνδυνος των Γαλατών συνεχίζει να υπάρχει, ιδίως στη Μικρά Ασία κι όσο σιγά σιγά οι Γαλάτες αναδεικνύονται στον αρχετυπικό βάρβαρο, ο οποίος αποτελεί την κατ' εξοχήν απειλή των ελληνιστικών πόλεων και των ελληνιστικών βασιλείων.

Με την αλλαγή του τρόπου με τον οποίον παρουσιάζονται, ταυτόχρονα εκείνοι οι οποίοι έχουν νικήσει αυξάνουν ακόμα περισσότερο τη σημασία της νίκης τους.

Ας δούμε τον τρόπο με τον οποίον παρουσιάζονται οι Γαλάτες στα συμπλέγματα, στα συντάγματα αγαλμάτων, δηλαδή τα σύνολα αγαλμάτων τα οποία αφιερώθηκαν από τους Ατταλίδες βασιλείς τόσο στο Πέργαμο όσο και στην Αθήνα. Εκεί το ενδιαφέρον δεν είναι τόσο στην τροπή, δηλαδή στο σημείο που κάποιος χάνει τη μάχη, αλλά είναι η επόμενη στιγμή. Είναι η στιγμή που οι Γαλάτες έχουν κατανοήσει την ήττα τους και αυτοκτονούν ή πεθαίνουν.

Ένα από αυτά τα περίφημα αγάλματα των **Θησκόκωντων Γαλατών** αφιερώθηκε από τον Άτταλο Α΄ στον ναό της Αθηνάς στο Πέργαμο και δεν παρουσιάζει την άμεση μάχη με τον αντίπαλο· δείχνει αντίθετα έναν Γαλάτη όπου μόλις έχει σκοτώσει τη γυναίκα του και τώρα αυτοκτονεί και ο ίδιος. Η βαθιά πληγή μέσα στον λαιμό του είναι ανοιχτή και μπορούμε να διακρίνουμε το αίμα το οποίο χύνεται. Το αίμα αυτό θα πρέπει να θύμιζε στους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας που έβλεπαν τέτοια αγάλματα και τους δικούς τους κινδύνους και συνδύαζαν από τη μία μεριά τη χαρά της επιβίωσης, διότι είχαν υπερνικήσει αυτόν τον βάρβαρο εχθρό, αλλά ταυτόχρονα έδειχναν και ένα είδος σεβασμού ή εκτίμησης στον ηρωισμό του εχθρού.

Το ίδιο διακρίνουμε και σε μία άλλη ομάδα αγαλμάτων που ανατέθηκαν από τους Ατταλίδες στην Αθήνα, μαζί με αγάλματα Γιγάντων και Περσών. Με τον τρόπο αυτό οι Ατταλίδες εξίσωναν τη σημασία της δικής τους νίκης με τις νίκες των Ολυμπίων θεών επί των Γιγάντων και με τις νίκες των Ελλήνων επί των Περσών.

Βλέπουμε τα μυώδη σώματα των νεκρών Γαλατών, όπως παραδείγματος χάριν σε ένα άγαλμα το οποίο βρίσκεται στη Βενετία και το οποίο δείχνει, ακόμα και μετά τον θάνατό του, τη δύναμή του. Καθώς ο Γαλάτης κείτεται στο έδαφος με απλωμένα τα χέρια του και τα πόδια του, είναι σαν μετά τον θάνατό του να προσπαθεί να καταλάβει εκείνον τον χώρο τον οποίο δεν μπόρεσε να κατακτήσει κατά τη διάρκεια της πολεμικής εισβολής.

Τέτοιου είδους αγάλματα διεγείρουν το συναίσθημα του δέους από τη μία πλευρά, του δέους απέναντι στον νικημένο εχθρό, αλλά και της περηφάνιας ακριβώς επειδή ο εχθρός έχει νικηθεί. Συνδέονται με το συναίσθημα της ανακούφισης και της χαράς μετά από την πτώση του εχθρού.

Τελειώνω με το περίφημο **ψηφιδωτό του Μεγάλου Αλεξάνδρου**, το οποίο βρίσκεται στο Μουσείο της Νεαπόλεως, και ανάγεται σε ένα έργο της πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Σε αυτό το ψηφιδωτό βρίσκουμε από τη μία πλευρά, αυτό το οποίο είδαμε και στη λογοτεχνία, δηλαδή τις συγκεχυμένες εικόνες πολεμιστών οι οποίοι βρίσκονται στη μάχη στήθος με στήθος, αλλά παρ' όλα αυτά, παρ' όλη αυτή τη σύγχυση, οι μορφές οι οποίες προβάλλουν είναι δύο: του Αλέξανδρου και του Δαρείου. Αυτό το ψηφιδωτό κοσμούσε ένα σπίτι στην Πομπηία, αλλά όπως είπα, ανάγεται σε έναν ζωγραφικό πίνακα της πρώιμης ελληνιστικής εποχής.

Λέγεται μεν ψηφιδωτό του Αλεξάνδρου αλλά ίσως πιο σωστό θα ήταν να λέγεται ψηφιδωτό του Δαρείου, διότι όσον αφορά τη σύνθεση: η κεντρική μορφή δεν είναι ο Αλέξανδρος, αλλά ο Δαρείος. Είναι ο μεγάλος βασιλιάς τη στιγμή που κατανοεί ότι έχει νικηθεί· τη στιγμή που βρίσκεται στο δίλημμα είτε να στραφεί προς τον Μέγα Αλέξανδρο και να συνεχίσει τη μάχη είτε να οδηγηθεί στη φυγή, τη στιγμή που ο ηνίοχος του άρματός του έχει ήδη πάρει αυτήν την απόφαση και έχει στρίψει τα άλογα για να συνεχίσουν προς την υποχώρηση.

Αυτό το οποίο σαγήνευσε και τον καλλιτέχνη ο οποίος έκανε αυτό το έργο, αλλά και τους θεατές, δεν είναι επομένως μόνον ο ηρωισμός του νικητή Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά είναι η τύχη, η μοίρα του Δαρείου, η περιπέτεια, το παράδοξο (το παράδοξο δεδομένου ότι ένας τεράστιος στρατός ηττάται από έναν πολύ μικρότερο στρατό), η περιπέτεια, η αλλαγή της τύχης και η τιμωρία της ύβρεως του μεγάλου βασιλιά, ο οποίος στην αντιμετώπιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου υφίσταται μια δεινή ήττα παρά την υπεροχή των δυνάμεών του.

Είδαμε σε αυτό το τελευταίο μάθημα πώς η ελληνιστική τέχνη δείχνει και εκφράζει –με τον ίδιο τρόπο με τη λογοτεχνία– την πολυπλοκότητα του ελληνιστικού πολέμου, τις εμπειρίες τις οποίες είχαν οι άνθρωποι της ελληνιστικής εποχής άμεσα, αλλά και μέσα από διηγήσεις· τον τρόπο με τον οποίο οι ελληνιστικοί πόλεμοι συνδέονται με ουσιαστικά και βασικά ενδιαφέροντα των ελληνιστικών ανθρώπων, το ενδιαφέρον τους για τη δύναμη της τύχης, το ενδιαφέρον τους για την περιπέτεια, το ενδιαφέρον τους για την ενάργεια και τον ρεαλισμό, το ενδιαφέρον τους για το παράδοξο.

Με το τελευταίο αυτό μάθημα ολοκληρώνεται και η συνολική εικόνα της παρουσίασης των ελληνιστικών πολέμων ως ένα φαινόμενο όχι μόνο της στρατιωτικής ιστορίας και της τεχνολογίας, αλλά σαν ένα πολύ ενδιαφέρον και σημαντικό φαινόμενο της ιστορίας του πολιτισμού.